

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

III. ÉVFOLYAM.

4. FÜZET.

1884. JUNIUS.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. A philosophálás akadályai. — Harmadik közlemény. —
Dr. Horváth Cyrill.
2. A positiv philosophia rendszere. — Második közle-
mény. — *Böhm Károly*
3. Az érzéki észrebevés elemi alkatrészei. —
Dr. Lechner Károly
4. Dr. Petöcz Mihály bölcsészeti rendszere. — Első
közlemény. — *Dr. Buday József.*
5. Értesítő. Thót József bölcsészettörténelme, tanulók egy-
szersmind művelt olvasók használatára. *Bokor József.* — Eduard
Reich Dr. Med. Die Emancipation der Frauen,
das Elend u. geistige Ueberspannung. —*k.*
6. Ujabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

A SZERKESZTŐK TULAJDONA.

1884.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, legalább 30 ivnyi tartalommal.

A »Magyar Philosophiai Szemlét« a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint**. Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

Minthogy ez évfolyamot már maga a szerkesztőség **adja ki**, azért a folyóirat **szellemi** (dolgozatok s egyéb tudósítások) és **anyagi részét (előfizetések, reclamatiók stb.)** **illető mindennemű küldemények a szerkesztőséghez** (*Böhm Károly, Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium*) intézendők.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly**.

Társszerkesztő: **Baráth F.**

Megjelent és **KÓKAI LAJOS** könyvkereskedésében (IV. Károly-utca 1.) kapható:

AZ EMBER ÉS VILÁGA.

PHILOSOPHIAI KUTATÁSOK.

Irta:

BÖHM KÁROLY,

ev. főgymn. tanár.

ELSŐ RÉSZ:

DIALEKTIKA VAGY ALAPPHILOSOPHIA.

Ára: 3 frt.

Nemrég hagyta el a sajtót:

LOGIKA

AZAZ

GONDOLKODÁSTAN.

KOZÉPISKOLÁK HASZNALATÁRA

írta:

Dr NEMES IMRE.

Ára 1 frt.

Budapest 1884. Nyomatott Kunosy Vilmosnál.

4. sz.

A PHILOSOPHÁLÁS AKADÁLYAI.

— Harmadik közlemény. —

15. Tudományoskodásunk fejlődő viszonyai, az e viszonyok között meg-megnyilvánuló felfogás különködései és az itt ezáltal megoldandó feladat lehető irányzatai követelték azt tőlünk: hogy az eddig előterjesztett szakaszokban a tökélyösztön jelentőségére a közönségesnél jóval nagyobb súlyt fektessünk. Teljesítendőnek tartottuk a követelt eljárást; de korántsem annak tudása nélkül, hogy az ily eljárást, a tökélyösztön érdekében, már mások is gyakorolták. Gyakorolták pedig azt, különösen ott és annyiszor, a hol és a hányszor annak számbavételét az emberi természetre való hivatkozás szükségesnek mutatta.

Három lón e sorokban megemlitve: a tökélyösztön, az emberi természet és az eljárás. E pontok között egy sincs, melynek átvizsgálásánál vagy felhasználásánál az élesebben tartott megkülönböztetés hiányozhatnék.

Mondják ugyan ezen állításra némelyek, hogy mi a rútra, az igaztalanra és rosra közvetlenül nem ösztönöztetünk, természetünknel fogva nem is ösztönöztethetünk: következőleg a tökélyösztönnek nincs ellentársa, melytől azt meg kellene különböztetnünk. Tegyük, hogy az, a mit mondanak, igaz, tegyük, hogy a tökélyösztön hatáskörén belül az élesebb megkülönböztetés csakugyan nincs a maga helyén; kérdezhetni mégis tőlük, vajon a felhozott érvben ki van-e már mindaz merítve, a mit a tökélyösztön ügyénél számba lehet és számba kell vennünk. Aligha, mert a tárgyi szempont mellett az alanyi, vagyis az a szempont is nyom valamit, mely a tökélyösztönnek többféleképen módosúlható felfogására vonatkozik. Vajmi sokszor meg-

történt már, hogy a hiányos felfogásnak engedők a nézetbeli zavartság tömkelegéből csak az élesebb megkülönböztetés útján tudtak kivergődni. A tökélyösztön világa sem ment a rá vonatkozó felfogásnak csalszínes egyoldalúságaitól.

A mi az emberi természetet illeti, az sem érvényesülhet igazán a megkülönböztetés alá eső ellentétesség határain kívül. Ez is világos. Hiszen az ember ideális és reális, felsőbb és alsóbb észbeli és érzéki természetéről csak az érintett határon belül lehet szó. Mik ezek, ha nem olyféle oldalak, melyek az emberi természet egységében egymást kölcsönösen föltétezik és kiegészítik? Ha pedig ez áll, különböznek, meg is különböztetendők tehát egymástól.

De a követelt eljárás sem lehet itt el az élesebb megkülönböztetés, mint önmaga egészének egyik oldala, nélkül. Hogy ezen eljárás tisztán tárgyi, vagyis egyedül a kérdés alatti tárgy mivoltához simuló legyen, az itt is oly követelmény, mely alól föl nem menthető. Hódolni tartozik a követelménynek, de még sem oly mértékben, hogy e miatt az őt megillető szabad mozgásról lemondjon. Küzdenie kell, mert csak így haladhat előre. Olykor az irányferdítő előitéletek, máskor a megszokottság ernyesztő badarságai, legtöbbször mégis épen ama viszonyok tévesztett felfogása gördít eléje akadályokat, mely viszonyok célirányos működésének szükségképeni föltétei. Az akadályok eltávolítandók. De hogyan, ha azok felfogását az élesebb megkülönböztetés világossá nem teszi?

Az előadottak beigazolhatása végett forduljunk most már a philosophia történetéhez, hogy az ott lelhető tények sorából épen azt emelhessük ki, melyre a magunk elé tűzött feladat megoldásánál igen nagy szükségünk leend. E tény a tökélyösztön és az emberi természet között fennálló viszony. Ismert dolog, hogy e viszony felfogása és alkalmazásakor fölötte sok rés nyílik az egymástól eltérő vélemények szétágazására. Innen azután a meghasonlási merevültség, mely sohasem és sehohsem tűnt még föl kártékony hatás nélkül.

Némelyek előtt mindegy, akár a tökélyösztön ítéltsék megelőnyösítendőbbnek az emberi természet fölött, akár ez ama fölött, mert ez a dolog valódi becsén nem változtat. Az ő nézetük szerint a tökélyösztön és az emberi természet kölcsönösen

föltétezik egymást. Ez azután az ok, mely miatt ők nem is igen szoktak az eljárás ilyen vagy olyan módja ellen bolygatózni.

Ámde mihelyt a szóban forgó föltétezés közelebbi meghatározása sürgettetik; azonnal megindul a szörszálhasogatásba átsapni szerető puhatolkodásnak véleményekben gazdag berzengeése. Akkor derül azután ki, hogy némelyek ama föltétezt esetlegesnek, mások ellenben szükséglegesnek mondogatják. Nagyon tanulságos ilyenkor ama szempontok bírálatos átértése, melyekből a puhatolkodók kiindulnak. Ez itt hallani sem akar más, mint saját alapnézetének irányáról. A figyelemre méltott tárgy valamennyi oldalával összehangzó vagy össze nem hangzó legyen-e amaz irány, az őt nem aggasztja. Neki elég, ha önmagán nyugvólag haladhat előre. Amaz ott örömet elfogadja mások nézetét is, de csak akkor, ha ezen másoknak, mint elismert tekintélyeknek tantételeit öntetszőleg idézheti. Az ilyen előtt az idézhetés a szabad gondolkodásnak minden más fölé emelhető záloga. Olykor mind a két fél embere nyomatékoskodik, de a nélkül, hogy nyomatékoskodásának alapja irányában a belátás kellő tisztaságát előbb megszerezte volna.

Vannak azonban, kik, tájékozatólag akarván hatni, elvekről is beszélnek. Hatnak is, de csak ideiglenesen; mert, saját felfogásuk hiányos volta miatt, nem képesek arról másokat meggyőzni: hogy az a talaj, melyről buzditó elveiket hangoztatják, más legyen, mint veszélylyel határos ingovány.

Akár élő szóval, akár írásban induljon meg a tárgyra vonatkozó vitatkozás, úgy tapasztaljuk, hogy annak lefolyása alatt több ízben szokott hivatkozás történni két oly tételre, melyeket a vitatkozók iránytételekül tekintenek. Sőt, ha nem fejezik is ki azokat mindig határozott szavakkal, már a vitatkozás gondolatainak menete maga is elég világosan sejteti, hogy ama tételek a gondolatok menetére befolyással vannak. Bizonyosság ez arra nézve, hogy a kérdés alatti tételek a vitatkozók előtt fontossággal bírnak.

A szóban forgó tételek ezek: a) homo est ens perfectibile; b) per fice te ipum. Az ember, a tökély és az ezek közötti viszony az, a mire e tételek felhasználásakor a felfogás kiválólag irányúl. Eleinte úgy látszik, mintha e tételek megmozgatásával

a legkisebb meghasonlásra sem nyújtatnék alkalom. Ez azonban csak látszik úgy, mert az összehasonlitott tényadatokból csakhamar ki szokott világlni: hogy az idézett tételek megmozgatója olykor egészen más erefményt hoz elő itt, egészen mást amott. Itt megnyugtató, amott nyugtalanító. Hol keresendő az ily különbség oka?

Első, a mi a vizsgálódó előtt azonnal feltűnik, a tételek egymástól való különbözése. Az egyik elméleti, a másik gzakerlati. Az egyik úgy veszi az embert, a mint van, a másik a hogyan annak lennie kell. Az egyik képesnek mondja őt arra, hogy tökélyesdjék, a másik parancsolja, hogy önmagát tökélyesítse. Az egyik nem határozza azt meg végérvényesen, vajon a viszony, mely az ember természete és a tökélyesedés között van, szükségképeni-e vagy csupán esetleges: innen ennek oldaláról a tétovázás lehetősége, A másik tétel felfogásakor nem fordulhat ilyesmi elő. Ez, mint erkölestudományi fölélv, csak olyast követelhet az embertől föltétlenül, a mi erre nézve lényeges, szükségképeni, tehát csak olyast, a mi nélkül az ember, mint olyan, saját rendeltetését meg nem valósíthatná. Innen ennek oldaláról a felfogást követő állapot biztosítottsága.

A dolog igyléte mellett nem lehet a belátóbbak előtt váratlan, ha a tökélyösztön alanyainak, vagyis a tökélyesedésre igazán képes lényeknek meghatározásakor két felekezet lép elő melyek közül az első a föld minden lényét, a másik a földi lények között csak az embert véli hivatással bírónak arra, hogy a tökélyesség megvalósításának ügyében részt vegyen. Az első felekezetet az empiristák, a másodikat az intellectualisták teszik.

Az empiristák felfogásának köre, valamint egyebekben, úgy a tökélyösztön dolgában sem emelkedih fölül a tapasztalás korlátain. Rájok nézve csak e horlátokon belül léphet föl igazán magának az igazságnak hatáskodása is. Az, a mi ezeken túl teljed, ábrándvilági kép vagy élethias abstractio. Az ő nézetük iránya és köre szerint csak a természet és az ennek felfogásakor érvényre juttatott külső, meg belső észrevétel az, a mi a tökélyesség dolgában is méltó a komolyabb megfigyelésre. Rajta is vannak, hogy a természeti tárgyak és a természeti tünemények sorából mindaz előhozassék, a mi csak a bármitől származott javítottásnak vagy tökélyesbitettségnak színét viseli. Kétségbe

nem hozható bizonyítékok előttük a föld művelése, a növények nemesítése, az állatok idomítása, az iparászat alakító terjeszkedése, meg a művészet előhozványai körül mutatkozó haladás nyilvánulatai, melyeknek idő- és helyszerű fölemlítésekor biztosan állítgatják, hogy a tökélyesedhetés a földön nemcsak az embernek, hanem a lények többi osztályának is tulajdonítandó legyen.

Határozottan ellenkezik e nézettel az intellectuálisták nézete. E szerint valamely lény megvalósítandó rendeltetése azon tehetségkörtől, és ennek azon határozottságától függ, melylyel a lény természeténél fogva, bír. A mire valamelyik lény, természeténél fogva, nem képes, az annak sem rendeltetése, sem rendeltetésének létmozzanata nem lehet. Az eredeti tehetségkörrel és annak határozottságával adatik azonfelül még ama mód is, melynek sajátlagos megérvényesítése szükségképeni föltét arra, hogy a rendeltetés megvalósítottá váljék. E mód az emberi élet határai között az öntökélyesítés. Ez pedig az ember magasabb természetének egyik létmozzanata. Következőleg világos, hogy azon lény, mely ily természettel ellátva nincs, arra sincs kötelezve, hogy rendeltetésének az öntökélyesítés útján való megvalósítására vállalkozzék. E gondolat lebegett Imre János előtt, midőn *Metaph. applic.* 336. lapján e tételt kimondotta: *Perfectibilitas est praedicatum soli homini in terra proprium.*

16. Tehát itt is egy oly ellentét, melynek öszhangzásba hozandó oldalai nem tűntetik föl mindenütt a kellő tisztaságot. Pedig erre itt szükségünk leend, mert e helyen sem várható az ellentéti oldalak kiegyenlítésének fogamatossága, ha azoktól előbb a felvilágosítás minden idegenszerűt el nem távolít.

Kérdezhető ezek után, hogy ugyan mire lehetne itt azt az adandó felvilágosítást építeni? Kétségkívül a tökélyösztonre. Ez ama központ, melynél a felekezetek imént vázolt nézetei találkoznak. Ezt hangoztatta mind a két felekezet: kell tehát a tökélyöszton mivoltában valaminek rejleni; a mi velünk azt sejteti, »hogy az a különbség, mely a felekezeteket egymástól elválasztja, épen nem sorozható az elháríthatatlanságok közé. Legalább egyelőre nem ütközünk oly jelbe, mely őt az elháríthatatlanságok közé tartozónak mutatná. Biztositanunk kell mind a mellett e pont irányában is magunkat.

A biztosíthatóság megszerzésének céljából vessük fel most már e kérdést: mi az különösen, a mit az önmaga megvalósításának ügyében mozgó tökélyöszton, minden más előtt, értésünkre juttat? Az, hogy ezen megvalósítás bizonyos föltétektől fhgg. Első e föltétek között:

a) a cél. Tökélyöszton, melynek mozgásköre minden cél hatáskodása nélkül szűkölködnék, gondolni sem lehet. Az önmagában eredetileg meghatározott öszton mozgásköre határozott irányról, a határozott irány pedig határozott célról tesz bizonyosságot. Áll ez a tökélyöszton hatáskörén belül történiök irányában is. Az önmegvalósítás lefolyása ott sem hajtható végre határozott cél nélkül. Ha ezen cél csupán külső, kívül esik, ha csupán belső, belül esik a tökélyöszton alanyán. Ha pedig a cél öszszerű, akkor az előbbieket, vagyis a hűlső vagy a belső cél létmozzanatok gyanánt szoktak benne értékesülni. A cél, mint cél megvalósítandó, Az, a mi a megvalósítást sürgeti, az indok. A cél megvalósítása az indok által meghatott alanynak tiszte. Ezt azonban az alany csupán akkor teljesítheti, ha az arra szükséges képességgel már el van látva. Ez a

b) kepeség a második föltét. Hogy ez a képeség azonegy legyen a bizonyos tökélylyel való ellátottsággal, az itt magától ártetik. De honnan e tökély az alanyban? Csalódnék az azt itélő, hogy valamely tökély, az általa szükségelt ok nélkül, birtokolható legyen. A kérdés alatti oknak léteznie kell. Mi az és hol lehető? Vagy valamelyik lény a tökély alanyán kívül, vagy maga a tökély alanya, vagy mind a kettő együttes működésben gondolva. Mivel pedig a tökély csak akkor bizonyúl valódinak, ha módját a valólagos tökélyesítés ejti: biztosan állíthatni, hogy a tökélylyel való ellátásnak módját vagy a más által való tökélyesíttetés, vagy az öntökélyesítés, vagy ezek öszzeműködése fejezi ki legérvényesebben.

A más által való tökélyesíttetésnek szükségképeni föltéte az alany fogékonytsága; az öntökélyesítés hasonló föltéte az öntevőség; a jelzett öszzeműködés szükségképeni föltéte pedig abban öszzpontosúl, hogy az alany, az öszzeműködés lefolyása alatt, önmagáról ne csak, mint fogékonyan öntevővel, hanem mint öntevőleg fogékonyról is tegyeu bizonyosságot. Lehetséges ez mindeütt és mindenkor?

Legalább az utóbbi követelményeknek a tárgyalt ügy háttárai között sem az empiristák, sem az intellectuálisták nem képesek annak rende szerint eleget tenni. Az ok a felfogás egyoldalúságában rejlik. Az empirizmus a tökélyösztön alanyának meghatározásakor a szükségelt öntevőség iránt, az intellectualismus ellenben ugyanakkor a szükségelt fogékonyság iránt mutat oly viselkedést, melyet a fonákságba való hanyatlás nyomban szokott követni. Az, hogy ennek megtörténte után az említett felekezetek a fonákságok zátonyai közül saját nézeteik útmutatása mellett szabadúlhassanak ki, nem várható. Nem várható pedig azért, mert az, ki az egyoldalúságokban találja örömet, távol tartja magától mindazt; a mi őt a felvilágosítás helyes időszerű alkalmazásával bármily oldalról kijózaníthatná. Innen azután a felfogás azon rögzöttsége, melynek következtében az empirista szintűgy, mint az intellecualista csupán azt méltatja kellő figyelemre, a mi az ő egyoldalúságának kedvez, üldözi ellenben mindazt, a mi azzal ellenkezik, vagy ellenkezni látszik.

Ha az imént mondottakat a már egyszer mondottakkal egybevetjük: úgy fogjuk találni, hogy az itt vázolt eljárás majdnem azon egy a szellemi fonákságokat előhozó és megrögzötető eljárással. Az ilyféle fonákságokról pedig azt állítottuk, hogy épen ők háborgalják a tisztán vett philosophálást a maga rendeltetészerű haladásában. Minden ingadozás nélkül állíthatjuk tehát most már azt is: hogy a tisztán vett philosophálás akadályaihoz vezető út nyomait feltaláltuk. Ámde, mivel tévelyítők és olykor veszélyesek is azon előítéletbeli ködrétegek, melyek a fölhalált ugyan, de világosan még ki nem vehető útnyomok fölött boronganak: egy oly szövétnek után kell látnunk, mely minket a tekervényes bajoskodástól, ha lehet, bármely irány érdekében, megóvjon. E szövétneket e két szó ismerteti meg velünk: »felfogási fonákság«.

Méltán kérdezhetné ezek után a kétkedés embore: hogy ugyan mily alapon nyugodhatik az a nézet, mely a felhozott két szó alatt rejlik? Vagy létezik azon alap, vagy nem létezik. Ha létezik, a philosophálás ügyében való biztos eligazodhatás követeli, hogy föl legyen mutatva. Ha nem létezik, az is határozottan kijelentendő, hogy így annak nyílt tudása mellett egyszer már abból a haszontalannak híresztelt szörszálhasogatással járó

philosophálási viszketegségből kigyógyúlhassunk. Létezi-e tehát valódiilag az a szóban forgó alap?

Vizsgálódjunk. Annyi bizonyos, hogy tetteleg a tisztán vett philosophálásra csak az ész álláspontjáig fölemelkedett és annak határai között magát otthonosnak érző és tudó ember vállalkozhatik igazán. A másnemű álláspont embere is philosophálhat ugyan; de az olyannak philosophálása, a valami nem-philosophicumtól való függés miatt, nem lesz igazán valódi, mert nem igazán tiszta. A philosophálás, mely nem bizonyúl valódinak, mindenkor sínlik valamitől, a mi idegenszerű a philosophián belül. Honnan az ily elem? Bizonyos alappal kell birnia. Honnan ezen alap?

Valamint minden másnemű, úgy a philosophiai tudás is a tudásösztönben leli föl a maga létezésének alapját. Hát a tudásösztön? Ennek alapja a tökélyösztön. Hát ezé? Ezé meg az igazság eszméjén belül önmagát öntudatosan felfogó és szabadon tevő szellem. Tudva van, hogy a maga valódiságában vett szellem csak az és olyan, a mivé és a milyenné az magát az önfejlés útján az öntökélyesítés folyamatának fokain keresztül önérzőleg, öntudólag és önakarólag teszi. És mit művel a szellem akkor, midőn az ilynemű öntevést végrehajtja? Közvetlenül önmagát érzi át, közvetve önmagát érti át, özszerűen önmagát éli át. Más szóval, a tisztán vett philosophálásnak ad, a rendeltetészerű haladás útján, kétségbe nem hozható kifejezést.

Akármi legyen ilyenkor az, a mi őt, az ily haladás folyamatán belül, igazán elősegíti, azt fokszerűleg méltánylandó tökélynek, azt ellenben, a mi neki, az érintett haladás ügyében hátrányul szolgál, szükségképen eltávolítandó akadálnak fogja ismerni. Mivel pedig a philosophiának, mint tudománynak, határai között, az eltávolítandó akadályok követelt megismerése is csak philosophiai, vagyis csak igazán megalapított lehet: első, a mivel a tisztán philosopháló szellemnek foglalkoznia kell, az eltávolítandó akadályok alapjaival való végezés.

Élesebben ható belátás kell azonban hozzá, nehogy a konkoly eltávolítása mellett, a valódi búzmagok is áldozatul essenek. És így, ha valahol, itt csakugyan szellemi szükséglet a kérdéses akadályok alapjainak előtérbe való állítása. Hol találkozhatnánk azokkal?

17. Hol találkozhatnánk? Nem másutt bizonyára, mint vagy a philosophián, mint tudományon kívül, vagy a philosophián, mint tudományon belül, vagy mind a két oldal határai között. Szempontok, melyeket az eltávolítás végett megismerendő akadályok elősorolásakor, bizvást felhasználhatunk. Az első szempont a külső, a második a belső, a harmadik az özszerű akadályok elősorolását teendi lehetővé. Körül kell azonban tekintenünk, nehogy az akadályok közé, már az elnevezés által is, némi zavar csempésztessék be.

A fölemlítettek után könnyen juthatna valakinek eszébe az ily kérdés: gondolható az, hogy ugyanazon akadály külső is, philosophiai is legyen? Ha külső, nem lehet igazán philosophiai; ha philosophiai, nem lehet igazán külső.

Világos; de mégis csak azon föltét alatt, ha a »philosophiai« és a »külső« szavak elszigetelten hozatnak elő. Az elszigetelő tartás megszűntével megszűnik a zavar előidézése is. Tőlünk függ tehát e helyen is a baj elhárítása. Érteni kell mindamellett hozzá.

Mit állítottunk? Azt, hogy a philosophálás külső, vagyis oly akadályokba is ütközhetik, melyeknek alapjai a philosophián, mint tudományon, kívül keresendők.

Három fogalom lón ismét kiemelve: a philosophiáé, az akadályé, meg az alapé. A philosophia szellemi előhozvány, az akadály szellemi fonákság. Hát az alap, melyből a külső akadályoknak eredniök kellene? Minő ez az alap, szellemi-e vagy nem-szellemi? Ha szellemi, mi oknál fogva keresendő a philosophián kívül? Ha nem-szellemi, mi az, a mi őt a philosophiával, mint szellemi előhozvánnyal, közelebbi összefüggésbe hozza? Az is világos, hogy itt sem fölösleges még, főleg nálunk, az útegyengetés. Lásunk tehát hozzá.

Előadottaink szerint az emberi szellem akkor philosophál, midőn az valamely tárgyra irányuló ismereteit az igazság és bizonyosság egységének álláspontjáról öntudatosan szintűgy, mint szabadon felfogja, áthatja és rendszerezi. Következőleg a szellem azonegy az előhozó okkal, a rendszer azonegy az előhozott okozattal, a philosophálás azonegy az előhozás folyamításával. És ez mind a szellemen belül leledzik.

De, ha mindez a szellemen belül leledzik, gondolhatná itt

is valaki, ugyan mi közük van akkor ezekhez a külső akadályoknak? Kérdés, mely ki nem kerülhető. Ha biztosan akarunk a kitűzött cél felé haladni, nem is tanácsolható a kikerülés. Eléje kell állanunk.

Az is lőn állítva, hogy a philosophálás akadályai szellemi fonákságok. Ha pedig ilyenek, nem lehetnek a szellemen kívül, hanem csak azon belül. De min alapszik és mire való a »külső« elnevezés? Az e kérdésre adható válasz ilyképen hangzik. A szóban forgó »külsőség« nem vonatkozik tulajdonképen a jelzett fonákságokra, hanem vonatkozik azon okokra, melyek az említett fonákságok szellemünkben való előzsendítésének alapokul szolgáltak. Ezen okok hatottak fenákitólag a szellemre, midőn az a megismerendő tárgyak felfogásával foglalkozott: innen a felfogás fonák volta, mely azután közvetlen okká lőn a következtében elfogadott és időjártával megrögzött nézetek fonákságának. Hogy az ily nézetek, ha egyszer megrögzöttek, a philosophiára irányuló megítéléskor sem hozhatnak elő mást, mint fonákul hangzó itéleteket, az itt most már nem kíván magyarázatot.

Miért is a philosophálás, alapjaiknál fogva külsőknek állítható akadályai kívül eshetnek a phylosophián, mint tudományon, de nem az öntevékenyítés útján érvényeskedő szellem hatáskörén. E hatáskörön belül önmagát érvényesítő szellem vagy a) önmagát azonosítja a létezőkkel; vagy b) a létezőket azonosítja önmagával, vagy c) mind a két azonosítást együttesen hajtja végre. Az első tevékenykedés elméletinek, a második gyakorlatinak, a harmadik öszszerítőnek szokott neveztetni. Az első a szellem életének ismeretekkel foglalkozó iránykörébe, a második az ugyanazon élet cselekvényekben megnyilvánuló iránykörébe esik, a harmadik a szellem életének valamennyi iránykörét átöleli. Az első a theoria, a második a praxis, a harmadik a theoria és praxis egyesítettségének világa. A phylosophálás külső akadályai a praxisnak, belső akadályai a theoriának, öszszerű akadályai a kettő egyesítettségének határai között vernek gyökeret. Hogy ez a gyökérverés csak bizonyos föltétektől való függés mellett legyen megvalósítható, az iránt itt most már a legkisebb kétség sem keletkezhetik.

18. Fentebb az ellentétnek, most meg az azonosságának ka-

tegoriája lön nyomatékosabban kiemelve, Világos az ok, mely az ilyenmő kiemelést szükségelte. Oly eredmény előhozására törekszünk, melynél az iménti kazegoriák befolyása nélkül úgy, a hogyan kívánatos, célhoz nem juthatnánk. Oda kívánunk ugyanis hatni, hogy a philosophálás, az utjában lelhető akakályok eltávolítása által, bármely idegenszerű elemtől megtisztítható legyen. A siker azonban két, olyféle feltétől függend, uelyek, földadatunk tárgyának tekintetéből, nagyon fontosak. Először ugyanis meg kell ismerkednünk a tárggyal, a hogyan az tényleges viszonyai között jelenleg van. E megismerést az ellentéesség kategóriájának segítségével fogjuk elérni. Másodszor előérzésével kell birnunk azon állapotnak, mely földadatunk tárgyának felfogását, nyganannak tisztán vett természeténél fogva, mindig megilleti és követni is szokta. Ezen előérzést egyedül az azonosság kategóriájának itteni megérvényesítése fogja birhatóvá tenni.

A philosophiai tudomány, a minőnek az mostani fejlettségének elért fokán mutatkozik, nem nyugtatja meg teljesen az emberi szellemet. Ez tény, melyet sem kétséghe hozni, sem tagadni nem lehet, Nem lehet pedig egyfelül a külső viszonyok, másfelül meg a felszaporodott rendszerek azon egymással való meghasonlása miatt, melynek folytán egymás kölcsönös lerontására törekednek. Állapot, mely minden mást hozhat létre, csak valódi megnyugvást nem. Osztályrészünk tehát most a kielégítetlenséggel együtt járó nyugtalanság.

De másfelül az is tény, melyet szintűgy nem lehet kétségbe hozni, sem tagadni, hogy mi egy oly állapot utáni vágyódást fejtünk ki, mely teljesen megnyugtató legyen.

A már előadottak szerint ezen, egymással ellenkező állapotok lehetőségének forrását a tökélyösztön mivoltában kell keresnünk. A tökélyösztön alakjában önmagát tevő, felfogó és érvényesítő szellem maga tesz arról bizonytságot, hogy akkor, midőn nyugtalanságának okait eltávolítja, a megnyugvás földtéit pedig előzsendíti és megállapítja, csak azt hajtja végre öntudatosan és szabadon, a mit saját eredeti rendeltetésének utján, tehát szükségképen végre tartozik hajtani.

De mi az különösen, lehetne itt is kérdezni, mi az különösen, a mi őt az ily ellentétek között mozgó öntevésre folytonosan kényteti? Nem más bizonyára, mint saját végessége és a

rá szünet nélkül módosítólag ható viszonyok nélkülözhetetlen befolyása. Rá nézve az ily befolyás, míg csak él, nélkülözhetetlen szükséglet; mert az emberi szellem csak létezési viszonyainak határain belül fejlődhetik igazán azzá, mivé öntudatos szabadságánál fogva, az öntökélyesítés útján haladva, fejlődnie kell. Csak létezési viszonyai között azonosíthatja önmagát az igazán létezőkkel; csak létezési viszonyai között azonosíthatja azokat önmagával: csak létezési viszonyai között foghatja tehát föl önmagát is, a létezőket is együttesen úgy, hogy azoknak felfogása az igazságban, és, ennek erejénél fogva, a tökélyesedésben is, mindinkább öregbedjék. Csak létezési viszonyai között lehetséges az is, hogy az érintett öregedésnek érzése, tudása és akarása folytán a minél tejesebbé váló megnyugvást mindinkább megvalósíthassa önmagában.

Hogy mindez csak a folytonos küzdesnek czéltudatos fenntartása mellett váljék megvalósíthatóvá, az itt most már az eddig előadottakból szükségképen következik. A folytonos küzdes hivatásunk betölthetésének szükségképeni föltéte. Nincs törekvés, melynek irányainál a küzdes mellözhetőnek bizonyulna. Küzdenie kell tehát az embernek akkor is, midőn philosophál, vagyis midőn az ész álláspontjáról az igazság es blzonyosság egységével tudományosan foglalkozik. Kell pedig küzdenie a philosophálóknak I. azon akadályokkal, melyeket külsőknek, II. azon akadályokkal, melyeket belsőknek, III. azon akadályokkal, melyeket özszerűeknek nevezünk.

A következő szakaszokban ezekről leend szó.

Dr. Horváth Cyrill.

A POSITIV PHILOSOPHIA RENDSZERE.

— Második közlemény. —

V.

Az 1845-iki év jelzi azon határt, mely Comtenak positiv működését az igazolhatatlan mysticismustól s a theologiai és metaphysikai tévedésekbe való visszaeséstől elválasztja. Ha eddig az volt a jelszava: tudni vagyis »voir pour prévoir: tel est le caractère permanent de la véritable science« * most a problémát úgy stylisálja: »soumettre l'esprit au coeur« (Robinet i. mű. 237.)** A bebizonyított tételek helyébe lépnek a szív vágyai s ezek hozzák létre a rendszernek további átalakulását s a módszernek teljes elváltozását.

Ezen változást Comte már 1843 óta végzi magában. Akkor kezdi a »Politique positive« eszméjét szokása szerint magában fejtegetni s ezen fáradságos elmélkedések már hatással vannak azon módra, miképen itéli meg a maga társadalmi állását társával, barátjaival és elleneivel szemben. Mill-hez írott levelei kivált 1845-ben már erői tesznek tanuságot, midőn a gazdagoknak kötelességeit a tudósokkal szemben fejtegeti. Hogy miképen fejlődött benne az egész, arról csak hypothetice lehet szólni; idegbajra recurrálni, mint azt Littré próbálja tenni, nézetem szerint itt nem elegendő. Sokkal mélyebben kell az okokat fűrkészni, Comte jellemében s neveltetésében.

Comte nem csak nagyeszű ember volt, hanem nemes szívű,

* Cours de ph. p. VI. 618.

** »ou le coeur doit désormais avoir encore plus de part que l'esprit.« Clotilde-hoz írt levél 1845. aug. 5. És pol. pos. I. 435 »Le sentiment doit toujours dominer l'intelligence«.

résztevő lelkületű is. * Ez utóbbinak hely nem jutott eddigi életében; folyton elfoglalva nehéz logikai problémákkal, kinezva az élet gondjaitól, melyek vágyait és izlését szabadon követni nem engedték, családi életében egy tudós aszszony despotismusa által korlátolva, végre szivtetten ellenek által megfosztva az élet alapjaitól, állásától, — a tulfeszített ijjsnak meglazulása, ez magyarázza Comtenak végzetes változását ez időben, mely régóta tartó sociologiai kutatásaival találkozott s azoktól azon anyagot nyerte, melyet szerelmet óhajtó lelke vágyai szerint construált össze. A baj csak az volt, hogy Comte elharmkodottan generalizált s a mi az ő egyéni vágyait kielégítette, ezt az egész emberiségre nézve szükségesnek, tudományos követelésnek hirdette. S épen ezen idő előtti átalánosításban kell azon defectiot látni, mely Comtenál a positiv módszertől való eltérést önkénytelenül és úgy okozta, hogy ezen elvei által meg nem engedett elváltozást épen az elvek által követeltnek akarta magával s másokkal elhiteni.

Az így elkészített lelki talajba omlott a késői szerelem őszi zápora, mely tavasz korában positiv jellemű erkölcsiséget fejlesztett volna Comte gazdag szivében, most azonban, mikor a rügyek erőtlenek voltak, csupán az utolsó szikra fellobbanását jelezték, mely szép volt, gyönyörű jele és emléke nemes érzelmeinek, de alanyi, egyéni, az öszszességre nézve hasznavehetetlen. A szellemi ellankadás értelmi irányban megengedte, hogy a nem positiv elemek, melyek azonban tagadhatatlan realis ösztönök az emberi lélekben, utolsó virágot, valódi búvirágot hajtsanak. A viszonyt mint hóbortot el szokták itélni azok, a kik az emberi szivnek szeretet utáni áhítozását nem értik; mások kigúnyolták s gyanusították, akik nem képesek önzetlen, tiszta lelki viszonyt képzelni az ösztön közbevegyülése nélkül. S fájdalom (bár az aszszony korlátolt eszű s ösztönöktől gyötrött természeténél fogva természetes) ilyen volt Comtenak tulajdon kedves neje is, a ki e nagy elmét soha sem birta megérteni. Én

* Csak képét kell nézni, melyen a merengés és rajongás kifejezése ül, hogy igaznak lássuk be ezen nyilatkozatát: »Mon organisation a recu d'une très-tendre mére certaines cordes intimes, é m i n e m e n t f é m i n i n e s, qui n'ont pu encore assez vibrer, faute d'avoir été convenablement ébranlées«. Clotildehoz. R. 213.

értem és tisztelem. El nem ítélem, mert a szívnek joga van hozzá, hogy egyszer szeressen életében; nem gyanusítom, mert képzelek szerelmet, melyben a nemi ösztön resonál, a nélkül, hogy a kisérő hang szerepéből kilépne; de sajnálom, hogy oly ember, milyen Comte volt, majd ötven évig volt kénytelen sóerelem nélkül élni s a mikor lehetett volna szeretnie, akkor késő volt már. Az elkésett szerelemnek mindig szomorú színezete van: leginkább a positivista Comte szerelmének.

1845-ben volt, mikor Comte egy szerény polgári családban megismerkedett Clotilde de Vaux aszszonysággal. »Egy szerencsétlen, iszonyú esemény elválasztotta volt ez aszszonyt attól, kinek nevét viselte. s kit többé látnia nem volt szabad«. Gyengéd és tiszta érzelme, megnyerő és szép külseje s az iszonyú csapás által megnevesített jelleme öszszeműködtek a sorsok egyenlőségével együtt arra, hogy Comte első pillantásra megszeresse, ismeretségük folytatásában megbecsülje e ritka aszszonyt hogy érvényre lépjen benne a szerelem, melyet házasság alatt nem ismert. Mert neje iránt lehetett »passion«-ja, de az igazi szerelem, mely a lelkek egyezéséből fakad, köztük nem létezett. Az ismeretség a legnagyobb gyengédség jeleit mutatja, bensőbb lett, mikor Clotilde családjában egy gyermek született, kinek keresztszülei Comte és Clotilde aszszonyság voltak s a két hetenkénti találkozás alatt, melyek egyike Comtenál, másika Clotilde aszszonyságnál volt, e benső viszony a legerősebb kötelekké változott át a két egysorsú ember között. Comte ezt a viszonyt a legboldogítóbbnak tekintette s mi csak szívből örülhetünk, hogy számára is, a sokat üldözött számára, megnyílt egy szív, melynek felvidító melegénél komor valója némi kedélyesség színezetét nyerhette. E viszonyt Comtetől elváltan élő neje magának Comtenak leveléből ismerte. Comte ugyanis, bár 1842-ben elvált volt tőle, azért nem szűnt meg vele, a kinek évenként 3000 frtot fizetett, barátságos levelezésben állani. Betegségében érdeklődött iránta, * s Comtené mindig remélte, hogy még lehetséges a viszzatérés. Azért Comte egész nyiltsággal közlé

* Lásd dr. Foville levele Littréhez i. mű 491 l. Ugyanott van elősorolva azon haladvány is, melyben Comte nejehez irt levelei fogytak: 1842 (6 hónap): 18; 1843—26; 1844—24; 1845—4; 1846—3; 1847—2; 1848—4; 1849—2; 1850—26. Azontúl semmi. Az apadás 1845-ben észlelhető.

véle Clotilde de Vaux-val való viszonyát; 1847. jan. 10-én írott levelében értesíti Clotilde haláláról, kit ő »son éternelle collègue et sa véritable épouse«-nak tekint. Ha Comte neje egyikét is látta volna azon leveleknek, melyeket elvált férje, szeretett Clotildejának írt, belátta volna, hogy a visszatérés soha sem fog többé bekövetkezni.* E levelekből ugyanis nem szól egyéni szerelem, bár ez is benne van, hanem mystikus fanatismus egy phantastikus elv iránt; s a hol a szerelmi ösztön ilyen elvi fanatizmussal egyesül, ott gyógyulás többé nem remélhető.

A szives olvasó nem fogja rossz néven venni, ha Comte további tanainak magyarázatául egyik levelét lefordítom, másokról legalább kivonatosan emlékszem meg. 1846 jan. 25-én ezt írja: »Habár előadásaimnak újból való megkezdése (az astronomia népszerű előadását érti) ezentúl nagyon fogja csökkenteni vasárnapjaimmal való szabad rendelkezésemet, mégis reményelem, igen kedves barátnőm (ma très-chère amie), hogy nem fogja elvenni tőlem véglegesen azon szerencsét, melyet oly gyakran élveztem az utolsó hat hónap alatt, hogy e napon kivált Önnel foglalkozzam. Kedves nekem ezt Önnek bebizonyítani e két szívélyes sor átküldése által is, mielőtt megnyitó előadásomra mennék. Az Ön nemes befolyása ezentúlra mélyebben összekötötte nálam a legmagasabb gondolatoknak szokásos röptét a leggyengédebb érzelmekkel. Ne legyen annálfogva meglepetve, hogy én ez évenkénti tizenhatodik szolgálatot fel a k a r o m titokban avatni egy különös megemlékezéssel az én szeretőmre. Nem bírom látni e napnak visszajöttét a nélkül, hogy azonnal eszembe ne juttatnám, hogy az én egész létem mennyire meg van szerencsésen változtatva az utolsó megnyitás óta, azon nemes gyengédség által, mely engem lelkesít. E rövid ömlengés különben csak jobban előkészít azon szolgálatra, melyet végzendő vagyok, az által, hogy túlsúlyra emelkedik bennem a legkedvezőbb kedélyhangulat egy ily philosophusi tett fölé. — — Minél inkább fejlődik és erősödik benső viszonyunk, annál jobban érzem naponként, hogy ezen tiszta egyesülésünk rám nézve azon boldogságnak főfeltételévé lett, melyet én mindenkor hőn álmodtam, de fájdalom! a nélkül,

* »Je ne perds ni le désir ni l'espoir d'une réunion«. Littré 498.

hogy tapasztaltam volna, mielőtt az Ön jótékony uralma alá kerültem. — — — — Mint értettem én ezt meg pl. tegnapi, a gyengéd szemlélődés és szabad nyilatkozás azon nagyon is gyorsan múlt órái alatt, melyeket minden hét nekem újra meghoz most az Ön magasztos magányosságában. Mindegyike a mi hetenkénti két zavartalan találkozásunknak birja a maga saját szerencsés jellemét. Azon nap, melyen én Önt fogadom, úgy látszik, hogy végre kezdek illendően valódi otthonnal birni. De a mikor Önt jövők látogatni, Ön az, a kit kivált becsülök. Az Ön szerény asylumának nemes egyszerűsége élénkebben emlékeztembe hozza az Ön kivételes szerencsétlenségét és az Ön szívének és szellemének kitünő tulajdonait. Mindaz, a mi engem ott körül vesz, engem szeretettel párosult csodálattal hat át, melyet fényes lakhely kevésbé birna feléleszteni bennem. Ezen önkénytelen ellentét az Ön helyzete s az Ön érdeme között jobban becsülteti meg velem azon szeretetre méltó resignatiót, a mely Önt képessé teszi arra, hogy türelmetlenség nélkül várjon egy méltóbb jövőt. — — — — Isten önnel, nemes és gyengéd Clotildeom, számítson örökké tisztelő szerelmemre, a melyre az Ön kedves philosophusa ép oly büszkének mint szerencsésnek érzi magát.« (Robinet i. műve 231—233. l.) Ily levélnek elolvasása bizonyára lelohasztotta volna Mme Comteban az általa provocált elválás megszűnése iránti vérmes reményeket.*

Hogy a nő, ki a megvénült Comteban ilyfokú szenvedélyt képes volt felköltetni, nemes érzelmű, de a sors csapásai által megpuhított vágyú és élesített eszű asszony volt, azt szabad azon levelek tartalmából is következtetni, melyeket hozzá Comte intézett. Fájdalom, e leveleket Littré nem gyűjtötte, hogy Clotilde mellett tanúságot tegyenek, bár Comte leveleit elvált nejéhez igen gondosan s épen azért részrehajlóságról gyanús buzgósággal közölte. Ezt pedig kellene tenni, mert többféle homály rejlik e viszony részleteiben. Robinet könyvében csak néhány töredék van; de ha e töredékből lehet arra következtetni, milyen tárgy körül forgott e sajátságos két egyéniségnek élő szóbeli beszélgetése, akkor a Politique positive főproblemájának megértése nem olyan lehetetlenség, hogy akkor, mint a jámbornak látszó

* Comte »je ne l'ai nullement provoquée«. R. 210. levél Clot..hoz.

Littré teszi, gyomorrákot s idegbetegséget kellene Comtenál feltételezni és segítségül hívni. Ilyen nagyérdekű kivált az 1845 aug. 5-én és 1846 jan. 11-én irt levél.

Az 1845 aug. 5-én irt levélben Comte kedvesét arról biztosítja, hogy ő gyakorol reá »la salutare influence permanente que vous êtes ainsi appelé à exercer, fut-ce à votre insu, sur ce long travail« (a politikára). Eddigélé a nyilvános elismeréssel vigasztalta magát, most a magánélet boldogságából meríti vigaszát. — Fiatal kora óta törekedett arra, hogy a társadalom újjászületésére működjék; de ehhez az ismeretek positivitását tartotta első sorban szükségesnek. Most felveszi újból az első tervet, miután az elsőben feláldozta életét »à la fondation d'une véritable philosophie, base indispensable de tous les travaux ultérieurs de rénovation sociale«. Ez utóbbi életének másik feladata s azért philosophiai fejlődése »inévitablement partagées en deux grandes époques«. A második időszaknak feladata rendszeresíteni az érzelmeket (»Systématiser nos sentiments essentiels«), s ez által a positivismusnak erkölcsi felsőbbbbségét is megalapítani. Ez időben »le coeur doit avoir encore plus de part que l'esprit.« Erre átvezette őt 1838-ban az aesthetika iránti lelkesülése. Hogy ezt megtehesse, szükséges, hogy az emberi sziv összes érzelmeit átérezze, mint az emberiség összes egyéb reformatorai. »Après avoir jadis conçus toutes les idées humaines, il faut maintenant que j'éprouve aussi tous les sentiments, même en ce qu'ils ont de douloureux: c'est une irrésistible condition préalable, naturellement prescrite à tous les régénérateurs de l'humanité.« Erre különben anyja részéről is nyerte a hajlandóságot, de »c'est de votre salutare influence, que j'attends ma chère Clotilde, cette inestimable amélioration.« S azért szükségesnek látja, »d'incorporer intimement au positivisme, avec des améliorations radicales, tout ce que le système catholique du moyen âge a pu réaliser, ou même ébaucher, de grand ou de tendre.« — E levél tehát az új iránynak jelezője, melyben Clotilde de Vaux megerősíti szive nemességével.

Az 1846 jan. 11-éről kelt levél részletekbe bocsátkozik. E levélben Comte Clotilde asszonyssággal közli sociologiai alaptanát a fejlődés három koráról, a theologiairól, mely bebizonyítást nem tűrő fictiókon épül, a metaphysikairól, mely személyesített ab-

tractiókból indul és a positiv korról, a mely a valóság exact megítéléséből veszi eredetét. Az első megfelel a gyermeki kornak, a második, nem bírván semmit is szervezni, átmenet az első és a harmadik közt. Minden emberi ismeret igyekszik a harmadik phasis felé. De a metaphysikai szellem még mindig erős s mindenütt anarchiával végződik. Főképviselője Rousseau az egész társadalmat kárhoztatja, s hatása kiterjed a tulajdon, a család és házasság institutióira egyaránt. Ezen szellem ellenében a vallás tehetetlen, csak a positivismus fogja legyőzni, mennyiben az előbbinek tagadásaival szemben positive kifejti az emberi társadalom rendjét. Mert az ember szabad közreműködése alá van vetve változatlan rendnek, s ezt akarja a positivismus a fejlődés alapjául felállítani. Nevezetesen a család és a házasság elméletére nézve jótékony a befolyása. A házasságot az egyesülés állandósága jellemzi, mely az emberi természet helyes megítéléséből folyik. Az ember ugyanis áll: észből és társas ösztönökből. Az első »est plus prononcé chez l'homme, et le second chez la femme.« De mivel az ember élete áll gondolatokból, érzelmekből és akarati lelkekből, s ez utóbbiakat az érzelmek léptetik életbe, azért igaza van a catholicismusnak, mikor »proclama réellement l'amour universel comme le vrai mobile centrale de l'humanité.« Ebben rejlik az egyéni boldogságnak alapja. A házasság pedig azért fontos, mert arra képesíti az embert, hogy az ő érzelmi tehetségeit (facultés affectives) leginkább kifejtse. Ezt teszi a házas érzelemben, a mely nem más, »sinon la véritable amitié, consolidée et embellie par une incomparable possession mutuelle.« Ezen összehasonlíthatlan kölcsönös birtoklás által megszabadulunk az »égoïsme fondamental-tól.« Hogy a házasság e célját elérje, a társadalomnak ünnepléses hozzájárulása szükséges, mely azt elválaszthatlanná teszi. Azért »la virginité préalable, la fidélité continue et le veuvage final, resteront toujours en honneurs, même chez le sexe prépondérant.« Ezen közös viszonyban minden nem a maga saját hivatását fogja legjobban teljesíteni s az aszszonyé az »influence consultative ou modificatrice.« »Si par une impracticable aberration, les deux sexes pouvaient jamais être appelés à suivre indifféremment les mêmes carrières, on peut assurer que cette fatale concurrence, loin de seconder l'essor féminin, le rendrait bientôt impossible,

en lui imposant des lutttes trop inégales.« A positivismus az egyedüli tan, mely képes egyesíteni rendet és haladást, »en montrant, que non-seulement l'ordre est à tous égards, la première condition du progrès, mais que . . . le perfectionnement humain consiste surtout à développer de plus en plus l'ordre fondamental, qui contient, dès l'origine, le germe naturel de toute amélioration quelconque.« A házasságban az első lépés előre állott a monogamiában, melyet a polygamiának tettek helyébe. »La tendance finale de notre espèce (est) vers la vie pleinement monogame.« Aztán a második lépést tette a catholicismus, mely a nőknek házi feladatát s a férfinak való alárendeltetését tanította. Betetőzi ezt mind a positivismus, a mely »successeur nécessaire du catholicisme.« — Végül Comte ajánlja Clotilde asszonynak, hogy művének 50-dik fejezetét újból olvassa, mely legjobban fogja őt sociologiai álláspontjáról felvilágosítani.

Ki birna csodálkozni azon, hogy Comte a szív gerjedelmeinek ezen befolyása alatt, melyek észjárásának annyira megfelelték, mindinkább azon irányba terelte gondolatait, melyből ezen viszonyának magasztosságát megfejteni, annak fensőbb ihletet tulajdonítani, azt némileg (saját maga előtt is) mentegezni lehetett? A szerető szív megfedekezik sokról, a mit józan állapotban elmulasztani lehetetlennek gondolt, s kéjelegve a jelenben múltjával s jövőjével nem törődik. A megszokott irány monomaniakus szinezetet ölt, s az idegen ember hajlandó elmezavarodást feltenni ott, hol csak a harmonia megszűnt, kivált ha az illető egyéniség eddigelé értelme szigorúsága által tűnt ki. Comte e boldog önmegfedekezésben töltötte az 1845 iki évet. Annál iszonyatosabb volt rá nézve az erőszakos kiábrándítás. Egy évi legboldogítóbb ismeretség után Clotilde asszonyság meghalt (1846) s az ember, ki egész életét egy gondolatnak áldozta, kinek egyedüli támasza volt a szerelem ezen éteri alakja, — magára maradt, elhagyatva attól, kit oly rajongva szeretett, kiteszítva a kiábrándító valóságba, körülvéve irigyektől, ellenektől, életfentartása eszközeitől megfosztva. A magányosság, mely a megszokott boldogító együttlétet követi, oh, az iszonyatos állapot! Comte átélte ezt is De e csapástól nem tért magához; mindent kihevert, szive törését nem bírta kiheverni. A fájdalom rajongása fogta el s szentté avatta előtte azon lényt, kinek szívjósága oly

boldogítólag bearanyozta volt sugaraival rideg életének kopár ormait. Naponkénti cultust hozott be, melynek szentje Clotilde de Vaux átszellemült alakja volt; — s a megtört férfiú élte végéig zarándokolt a hét minden szerdáján annak sirjához, kihez szellemi kötelékek örökké elválaszthatatlanul fűzték. Iratai ezen ezen csendes melancholiától vannak átlengve. »A te csodálatra méltó szerénységed engedve végtére szenvedélyes könyörge semnek. elfogadta második kidolgozások méltányos ajánlását, melyet az utolsó évben elküldtem azon nemes gyöngédség ösztönzése alatt, mely, a halál daczára, folytatni fogja megszépíteni szomorú létemnek egész hátra levő részét. A te szent emlékezeted fogadja elismerésem ezen hódolatát.« — — — — »Neked egyedül, Clotildeom, köszönöm egy páratlan éven át a legédesebb emberi érzelmeknek késői de döntő kifejezését.« — — — — »Egyedül te engedted meg méltóan kifejtetni a szív ezen visszahatását a szellemre, a mely elmaradhatatlan volt hivatásom egészére nézve.« (Politique positive I., II. 1.)

Ez volt a forduló pont, ekkor látta világosan az új nagy problémát: alávetni a gondolatot a szívnek. Akkor lett jelszava: »a szeretet elvül, a rend alapul, a haladás célul« (l'amour pour principe et l'ordre pour base, le progres pour but). S ezen elszigeteltségébe annál inkább merült el, minél kevésbé kezdtek érteni közel állói, minél inkább csatlakoztak hozzá hasonló irányban rajongó férfiak. Comte most azon gondolatra jutott, hogy nemcsak a tudomány, hanem a társadalom terén is forduló pontot képez; nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat mezején is hatni van hivatva, pedig ez utóbbihoz elég erélyessége soha sem volt. Mint ilyen reformátor a társadalom részéről követelte, hogy míg ő fejével dolgozik helyette, addig az anyagilag tartsa el, s innen érthetők azon heves kifakadások, melyek a Stuart Mill-lel folytatott levelezést beszüntették. Itt azt állítja, hogy Comte, az egykori examineur, el van telve hálával a segélyezők iránt, de Comte, a »Système de philosophie positive« szerzője kénytelen jelezni a meggyőződés elégtelenségét tanítványaiban (»cette déplorable absence de raies convictions« 1845. Dec. 18. Millhez). Millnek, ki társait védte, azt írja, hogy nagyon csekély fogalma van azon erkölcsi kötelezettségről, melylyel irányában, kivált a

gazdagok tartoznak; hogy ismereteiben van »une lacune qui vous est essentiellement personnelle« (1846. jan. 17.).

Ez már egészen más társadalmi felfogás, mint a milyent eleintén láttunk; Comte, ki eddigelé a társadalom positiv törvényeit kereste, egyszerre annak jövőjét igyekszik megszerkeszteni, s azért objectiv módszerét subiectiv módszerrel váltja fel. Legelőször is, hogy társadalmi tanainak alapot adjon, az elme új elméletét állítja fel. Már a »Cours de philos. pos.«-ban is Gall tanában látta azon positiv haladást, melyet a tőle annyira megvetett lélektan nézete szerint tett volt, s e tannak hosszas fejtegetést szentel (a 45. lelkében). Most mint új eredményt ismétli (Polit. pos. I. 676), s módosítja a »tableau cérébral«-ban, mely szerint a szellemi munka az agyhoz mint szervéhez, van kötve, mely agy többféle, egymásra vissza nem vezethető, functiót végez. Az 1851. év júliusában közlött »Classification positive des dix-huit fonctions intérieures du cerveau«-ban, (melyet mellékletként találunk Robinet i. művében, 52 laphoz, s mely a Polit. posit. I. 726. lapján jelent meg), az emberi elme 3 csoportra oszlik, melyek: az érzés (aimer), gondolkodás (penser) és cselekvés (agir) irányában működnek. Az aimer az induló s tartalmaz 7 egoistikus és 3 sociális hajlandóságot (penchants). Az első 7 a következő: 1. instinct nutritif, 2. instinct sexuel, 3. instinct maternel (ezeket nevezi instincts de la conservation), 4. instinct militaire és 5. instinct industriel (mint instinct du perfectionnement), Hozzájárul 6. a besoin de domination és 7. besoin d'approbation. A sociális ösztönök: 8. ragaszkodás (attachement), 9. imádás (vénération), 10. jóság (bonté). E 10 ösztön képezi a szellemi élet elveit (principe).

Ez elveket életbe lépteti, mint eszközök (moyen), 5 értelmi functio, még pedig 4 a conception részéről, t. i. 11. synthetikus, 12. analytikus, 13. Généralisation és 14. Systématisation, egy pedig az expression részéről, 16. communication.

A cselekvés pedig: tevékenység, mint 16. courage, 17. prudence és szilárdság, honnan 18. persévérance.

Kénytelen voltam ezen táblázatot ide állítani, hogy a szives olvasó már ebből lássa azon fictitiv alapot, melyre Comtenak új politikája készül épülni. A táblázat a belső megfigyelésből (pedig az igazi Comtenál csak az obj. módszer határoz!) van

összeállítva, de sajnosan nélkülözzük benne azon kritikai eszmélést, melyet Comte eddigi művei tanusítottak. Vannak ugyan még egyes dolgozatai, a melyek a positiv korszaknak elveivel szépen összeillenek; de a rajongás hamar elnyomott minden ily irányban való nyilatkozást. Ilyen positiv szellemű műve ez időből kivált kettő, melyeket e helyen tüzetesebben akarok ismertetni, mielőtt örökre búcsút vennénk a positiv philosophia hamisítottan tanaitól.

Az első »Discours sur l'ensemble du positivisme« megjelent az 1848. évi júliusi forradalom befolyása alatt azon jellemző felirattal: »Reorganiser sans Dieu ni roi, par le culte systématique de l'Humanité«. Robinet ezen műnek tulajdonítja azt, hogy a positivismust, mint »école philos.« és mint »parti politique«, valamint »comme secte religieuse« életbe hozta. Ez utolsó, a »secte religieuse«, már jelzi a fundamentalis változást s a Comtetól annyira perhorrescált theologiai korszakba való visszaesést. Ezen Discours idején Comtenak sikerült volt már (febr. 24-e óta) egy társaságot létesíteni »Ordre et progrès« jellegével (association pour l'instruction du peuple), melynek Comte »Société positiviste« nevét adta, s melybe belépésre egy felhívásban szólított Comte márczius 8-án. A politikai hatást, melyet Comte tőle, mint egykor a Jakobinusoktól, várt, nem állott be, maradt egyszerű philosophiai társaságnak, melyben egyes értekezleteket felolvastak a Comte 2-ik korából való irányban.

A második mű a »Calendrier positiviste«, megjelent 1849. év áprilisában s címe jellemzi az egésznek az irányát és szándékát.* A positivista naptár a »nyugoti republica« területén a katolikus szentek nevei helyett az emberiség körül érdemeket szerzett férfiak neveit akarja életbe hozni, s így a republikában 1. magában egységet hozni létre, 2. a multat a jelenbe átplántálni. Ez utóbbi szándék mutatja már Comte azon

* A cím az: »Calendrier positiviste no système général de commémoration publique, destiné surtout à la transition finale de la grande République occidentale, composée des cinq populations avancées, française, italienne, espagnole, britannique et germanique, toujours solidaires depuis Charlemagne; par Aug. Comte, auteur du Syst. de phil. pos. et publié au nom de la Société positiviste. Paris, avril 1849 (soixante-unième année de la grande révolution).«

alpnézetét, mely szerint többet köszönünk a megholtaknak, mint az élőknek, mely nézetnek forrása van a Clodilde-cultusban. A naptár oekonomiája igen elmés. Az év 13 hónapra oszlik, s minden hónap 4 hétre, 7 nappal. E három fokozat 3 történelmi rangú férfiak neveivel van jelezve; az első (a hónap neve) az egész korszak jellemzője, a második (52 név) a főmunkatársakat foglalja magában, a harmadik (a hét napjai számára) ezen elv főképviselőit hozza emlékezetünkbe, a hol választás lehetséges a gazdag bőségben. Például:

I. hónap:	1. hét:	2. hét:	3. hét:	4. hét:
<i>Moïse.</i>	<i>Numa.</i>	<i>Buddha.</i>	<i>Confucius.</i>	<i>Mahomet.</i>
1. nap: Prometheus	Belus	Fo-Hi	Abraham	
2. » Hercules	Sésostris	Lao-Tse	Samuel	
3. » Orpheus	Manu	Meng-Tse	Salamon	
4. » Ulysse	Cyrus	Thibetheokratái	Isaie	
5. » Lykurgos	Zoroaster	Japan	» János kereszt.	
6. » Romulus	Druidák	Manco-Capae.	Harun al Raschid.	

Az egész érdekes naptár egyik (8-ik) kiadását találhatni Robinet i. művében, 448. lap, s Comte maga ez időben ezen naptár elnevezőseit használta. Eltekintve azon ésszerű vonásától, hogy az emberiségre nézve egész jelentéktelen emberek nevei helyébe az emberiség nagyjait teszi, a Calendrier érdekes és tanulmányos útmutató a történelem tanulmányozásában, a mennyiben annak egyes korszakait csoportosítja s így az egész haladásba áttekinthető belátást nyújt.

Mellőzzük ez alkalommal Comtenak magán viszonyait, melyekre az utolsó, legszomorúbb fejezetben újra rátérünk, s folytassuk azoa iránynak jellemzését, mely Clotilde de Vaux-val kezdődik Comte életében. A »Société positiviste« előadásainál Comte elnökölt s itt történt, hogy 1849 óta közölte újonnan készülő művének alapvonásait s részleteit. Ezen mű »Système de politique positiv ou Traité de Sociologie instituant la religion de l'Humanité. Paris, 1851. 4 vol.«* A mű megjelenését pénzhiány halasztotta, végre 1851-ben Joseph Lonchampt fedezte a költségeket s így jelent meg ez évben az első kötet. A »Politique

* A mű első köt. Discours préliminaire és Introduction fondamentale megjelent 1851. jul. a 2. köt. Statique sociale ou Théorie de l'ordre 1852. május, a 3. köt. dynamique soc. ou Théorie du progrès. 1853. szept., a 4. köt. Tableau de l'avenir humain 1854. aug.-ban.

Positive« lényegesen különbözik a »Cours«-tól gondolkodása és módszere által, de minden tévedései dacára oly mű, mely a rendszeresítés Comtenak adott nagyszerű képességének örökké maradó fényes tanúbizonysága. A különbség különösen a módszerben rejlik, mint azt Robinet ép úgy, mint Littré helyesen észrevették; a »Cours«-nak módszere obiectiv módszer, a »Politique« módszere subiectiv módszer. Amaz inkább szerkesztő, de az elemekből az egészet, emez az egészből az elemeket. Nem akarunk itt azon vitába avatkozni, mely e módszerváltozás helyessége felett még mindig folyik, nézetünk szerint Littrének igaza van Robinetval szemben, mikor azt a tételt vitatja, hogy a positiv philosophiát positiv jelleművé csak az obiectiv módszer teszi, a mennyiben a subiectiv módszer valamennyi metaphysikának a jellemzője. E módszerváltozás mind a 4 kötetben észlelhető, legjobban a 4-ikben. Az első rész a fentemlített »discours« ismétlése, s kifejti a subiectiv logika fontosságát s a socialis tan alapjait. A második a socialis lét alapfeltételeit taglalja, a tulajdon, a család elméletét, a család természetes átmenetelét társadalommá, a socialis organismus positiv elméletét s végre ennek általános változási határait. A 3-ik kötet a történelem philosophája. Az emberiség fejlődése csak ezen statikai alapoknak, a rendnek (ordre) fejlődése. Előre van, bocsátva három sociologiai törvény, mely az emberi elme három irányára szól. A második fejezetben találjuk az emberiség múltjának szerkesztését, nevezetesen nagy részletességgel a fétiche korszakot. A harmadik fejezet adja a theokratikus állapot rajzát, mely a fétichekorra az astrolatria közbejöttével következik. A theokratia jellemzője a kasztrendszer, ez a polythéisme conservateur. A theokratia kifejlett három alakká: görög, római és katholiko feudalis alakzattá. — Mikor ezen fejlődési fokot elérte, beállt a forradalom, mely öt évszázadon át tart s a positivismusban nyeri megnyugvását. Ezen forradalmi időszak kettős mozgalmat mutat, Az egyikben a régi felbomlik (décomposition), a másik vele párhuzamosban az új alakul (recomposition). v. ö. I. jegyzet. — A 4-ik kötet a jövőnek constructiója, melynek elve: az ész alárendelése a szív alá. Ez fogja képezni az emberiség vallását (religion de l'humanité), melyet fővonásaiban összeállít, még pedig a

Grand-Etre elmélete, azután a culte, erre a dogme, s végre a régime vannak vázolva.*

Egyszer a mysticismus lejtőjére jutva, Comte a lejtőn esés törvényének, mely szellemileg is érvényes, engedve, mind mélyebben bele élte magát a vallásalapító szerepébe, melyhez oly kevés hivatása volt, s melyre már koránál, de még inkább józan eszénél fogva sem volt képes. Ez irányban megerősítette őt anyagi helyzete is, mely őt a martyrium gondolatával eltöltve, a főpapság eszméjére vitte, mire katolikus nevelésénél fogva is hajlott (v. ö. I. fejt.) Hogy e nagy elmének ezen önmagával ellenmondó lépését megértjük, nézzük élete utolsó korszakát.

VI.

Anyagi viszonyait Comte soha sem bírta rendben tartani; a finansziális egyszer egyhez, ezt legnagyobb bámúlói is megengedik, soha sem értett. Az examineur állásával 3000 fr. évi jövedelmet vesztett s miután 2000 ftot elvált nejének kellett fizetnie, a fenmaradt 5000 fr. megélhetéshez kevésnek bizonyodott. Ez oknál fogva már 1847-48-ban adósságot kellett fizetni, a mire azonban sem ő sem barátjai képesek nem voltak. Comte 1848. jul. 9-én végre egy »Appel au public occidental«-t tett közzé, melyben kifejtve szomorú helyzetét, melybe ellenségei juttatták, legalább annyit kér, hogy alkalmat nyujtsanak neki, matematikai leckeadással fentarthatni életét. Az »appel« nem érte célját; ellenkezőleg Laville, kinek intézetében eddig tanított, 1848-ban kénytelen levén redukálni tanárai számát, Comteot elejtette, mi által újra 3000 ftot vesztvén, már csak mint répétiteur húzta a 2000 ftot évenként. Ez végső csapás volt a megtört férfúra; közölni jött azt Littréval, ki tanítványa lévén, ez irányban is le volt hálára kötelezve iránta. »Ott láttam magam előtt« úgy írja le Littré e jelenetet »nyugtalannak s szomorúnak, egy embert, ki iránt kettős érzés működött bennem, bámúlat művei iránt s philosophusi háládatosság«. Az egyetlen mód az

* A Grand-Etre az emberiség. Egy későbbi mű »Synthèse subjective« már a trinitásra tér vissza, melyben találjuk: a földet (terre), a tért (Espace) és a grande fétiche-t (az emberiséget)!! Ekkor már a planetákat is élőknek hitte s befolyásukat állította a természet s az emberi élet tüne-ményeire. (Littré 564. lap.)

volt, hogy állandó aláírás nyíttassék számára s Littré, miután e végső eszközhöz Comte beleegyezését kinyerte (Oct. 21. 1848. irt levélben), megkezdte az aláírást. A felhívás megjelent 1848. nov. 12-én s alá volt írva: Ch. Jundzill, prof. de mathem.; — Belpaume, csizmadia; Fili, mécanicien; — P scal, philos. tanuló; — Ch. Robin, dr. med.; — Firmin Magnin, asztalos; = Littré membre de l'Institut; — Secoud, dr. med. — Contreras, med-tanuló; — Francelle, órás; — Leblais, prof. de math.; — A. Ribet, joghallgató.

Ezen lépést, melyet Comte tett, nem birjuk helyeselni; de keményen elítélni csak az birná, a kí Comte életét nem ismeri. Igaza van Dühringnek (Krit. Gesch. der Phil. 3-te Aufl. 1878, p. 498.) »Er hatte nach Lage der Verhältnisse nur die Wahl, so oder gar nicht zu leben u. ihm ist jener mässige Beistand mit besserem Recht zu Theil geworden, als z. B. dem verschwenderischen Poetenu. Phantasiepolitiker Lamartine die bekannten collossalen Summen.« Az első év gyűjtését folytatták 1850. 51. 52. ben, Littré évenként egy új körlevelet bocsátott ki, melyhez Comte maga részéről is közölt egy ily köszönő irátot. 1852. sept. 20-án Comte, ki Littrében az elpártolt tanítványt kezdte nézni, egy levélben kijelenti, hogy maga akarja kezelni az aláírást s Littré készségesen átengedte neki a terhet. 1849-ben az összeg volt 2,928 fr., 1850-ben 3,268 fr., 1852-ben 4,205 fr., 1853-ban 5,600 fr., 1854-ben 7,400 fr., 1855-ben 7,004 fr., 1856-ban 7,056 fr., 1857-ben 8,246 fr.

Nyilvános előadásait ez időben is tartá; igaz, hogy 1848-ban az eddigi termet elvették tőle, de Vieillard tanácsos közbenjárására 1849-ben a Palay-Royalban kapott egy termet, hol az emberiség egyetemes történelmét adta elő 20 ülésben: »Cours philos. sur l'histoire générale de l'humanité, professé gratuitement, en 1849, au Palay-Cardinal, par l'auteur du Syst. de la phil.-pos.« — Ezt folytatta 1850 és 1851-ben, megtoldva az agyról szóló újabb tanával. A termet azonban 1851-ben végleg elvették s az előadások véget értek.

Igy az ember egészen magára hagyatva tétlen speculációkba merült, a melyek Clotilde de Vaux emlékével összekötve anyagi s szellemi állapotát tökéletesen megváltoztatták. Helyzete anyagiilag nem volt rossz; tanítványai telhetőleg gondoskodtak róla,

ugyhogy Clotildeja naponkénti imádása s kedvencz eszméinek kidolgozása, imádó tautiványainak ragaszkodásával tetőzve egész életét kitölthette. De Comte élete most egészen új alakot öltött. Maga akart saját orvosa lenni s hogy szellemi működése ne legyen zavarva, erős diaetának vetette magát alá. Ebben is bizonyos módszert kívánt látni, mely szerint az askesis lásponjtára jntott. Clotilde de Vauxhoz írt egyik levelében így írja azt le maga. »Meg tudok különböztetni három forduló pontot ez én életemben: 1825. 1838 és 1845. Ezek jelezve vannak három állandó anyagi jel által, a mennyiben hogy végleges lemondáshoz jutottam el, először a k á v é r ó l, azután a d o h á n y r ó l s végre a b o r r ó l (1845. Aug. 5-én). Naponként változatlanul felkelt öt órákor reggel s lefeküdt tíz órákor; kezdte s végezte egy imádsággal. Diaetája azonban ezzel végét nem érte; élelmet is sokkal kevesebbet vett magához, mint egészséges organismusnak szükséges. Minek befolyása alatt szemlátomást lesoványodott. Azon körülményt, hogy tanítványai róla anyagilag gondoskodtak, ő szokott generalizálással úgy fogta fel, mint a p o s i t i v i s m u s m e g a l a p í t ó j á t megillető társadalmi elismerést s hálát, és így lassan beleélte magát azon vallásos rajongásba, hogy ő az emberiség »főpapja« (grand prêtre de l'humanité). Ez a gondolat számos lépésének magyarázója.

Legelőször 1851-ben lép fel mint ilyen s a sociétéé positiviste egyik ülésében leveleit breveknek jellemzi (Littre i. m. 617.) Körlevelei, melyeket az aláírás személyes kezelése óta évenként közzétett, (azért Circulaires annuelles) e lassankénti változását igen szépen jelzik. A vénség jelét abban látom, hogy e levelek évről évre hosszabbak lesznek s mindent egy fixa idea szempontjából tekintenek, abból t. i. hogy a positivismus nem csak tudományos irány, hanem vallás is. A körlevelek jelígeje: »République occidentale. Ordre et Progrés. — Vivre pour autrui«. Ilyen körlevelünk 8 van. Az elsőben a segélyben csak »un devoir social«-t lát, melyet ez emberiség neki úgy köteles adni, mint a »clergé catholique«nek. A 2-ikban fejtegeti, hogy »la philos. pos. n'émane de la science réelle que pour aboutir à la vraie religion«; a vallás tehát a positivismus végcélja. — A 3-ikban jelzi, hogy a segélynek folytonosnak kell lennie, s szól magéről mint »prêtre de l'Humanité«, kinek »caractère

sacerdotal achève ainsi de se purifier«. A 4-ikben kijelenti, hogy ő «complétai volontairement cette préparation pontificale«, lemondván minden személyes igényekről s itt lehető a sectarius nyilatkozat, hogy »l'obligation de concourir au subside sacerdotal est devenue tellement irrécusable, pour quiconque se reconnaît positiviste, que je l'érigerai prochainement en condition préliminaire d'une telle qualification« (Robinet 479 l.) A 6-ikban a »sacerdoce positif« megalapítását, mely eddig csak az emberiség vallása megállapítására szorított, úgy tekinti, mint, »première condition d'une régénération non moins indispensable à l'ordre qu'au progrès«, s kívánja megállapítani az »unité spirituelle-t«, minden szellemi haladás megőljét. Ebből folyólag a 7-ik circulaireben »nouveaux prêtres«-ről beszél, kik pusztán ezen iránynak szánják életüket s azért kell a positivista tökélet gyarapítani, hogy ezek megélhessenek. Végre a 8-ikban kibúvik a szeg a zsákból véglegesen, mikor azt mondja: »A méltó positivistáknak folytonos példát kell mutatnia nemcsak vallásos alárendelésben szellemi főnökük és bármely megbízottja iránt, hanem polgári engedelmességben is a világi tekintélyek iránt, bármilyen legyen is eredetük«. (Robinet 525 l.)

Azt hiszem, hogy a haladás e nyolcz circulaire-ban világos; egy tan, mely a szellemet állandó bilincsekbe akarja szorítani, nem a haladás tana; a kriticizmusig nem ér fel, azt még csak át kell vinni a kriticizmus tisztító tűzén. S egy társadalmi tan, mely a szellemi munkét organisálni akarja, a középkori katolikus egyházban végződik. Mert a szellem szabad; azt sem a tudomány tételei meg nem ingathatják örömeiben s fájdalomában sem pedig szabad véleményét, eldönthetlen, hitbéli kérdésekben zsarnoki dogmák nem fogják lekötöni. Comte ki oly nagy tudományos apparátussal kezdte, a katolikus pápánál végezte. Igazam volt tehát, mikor a rendszer végén a Comteba beleplántált katolikus egyháziasságot láttam kifejteni; csak hogy milyen törpe alakzat a positiv vallás azon intézményhez képest, mely a vallásos hit alapján a középkori katolikus egyház nagyszerű alkotmányához képest! Comte a theológiát tagadta, de elve benne is élt s végső tanai egy szomorú kísérlet, a theológiának hit nélküli megiffítására.

Blainville, régi barátja, ki iránt sokszor igazságtalan volt,

kivált mikor már főpapnak érezte magát, 1850-ben meghalt hirtelen egy vasúti kocsiban. Ennek halálára mondott egy improvizált beszédet, melyben már mint grand prêtre elitéli az egoistust egy oly férfiúnál, kitől egész életén át csak jót élvezett. Legjobban jellemzi ezt ő maga e szavakban: »Habitant une tombe anticipée, je dois désormais tenir aux vivants une langage posthume, qui sera mieux affranchi des divers préjugés, surtout théorique, dont nos descendants se trouveront préservés.« (Synth. subj. préf. p. IX.) Egy élőhalott szólott a kartársakhoz.

Ez időben egészen Clotilde iránti affectusának hatalma alatt áll, a mint azt a naponkénti imáiból láthatni. Ott olvassuk a következő gyönyörű részletet is. »A legnagyobb kinok között is, melyek indulatból eredhetnek, soha sem szüntem meg érezni azt, hogy a boldogsághoz szükséges a szív méltó megtelése; — még fájdalommal, igen, még fájdalommal is, a legkeservesebb fájdalommal. Amem te plus quam me, nec me nisi propter te.« (Robinet 209. lap.) S e hatások alatt módszere véglegesen elváltozott. Ennek végső jele a »Synthèse subjective ou Système universel des conceptions propres à l'état normal de l'Humanité.« 1856. novemb. I. köt. (Système de logique positive ou Traité de philos. mathém.) A nagyszabású mű 3 részre volt tervezve. Az első, mely megjelent, a logikát, a második a »Syst. de morale positive ou Traité de l'éducation universelle«, a 3-dik »Syst. d'industrie positive ou Traité de l'action totale de l'Humanité sur sa planète« — tárgyalta volna. Az egésznek szelleme ott lelhető az első rész bevezetésében. Az első nyilvánvaló az értelem, a másik a szív, a harmadik a tett philosophiája lett volna, úgy, a hogy azt a »Tableau cérébral« jelezte. A gondolat magában szép, de ha Comte azt akarta az első részszel, a mit Robinet 293. l. kiolvas belőle, akkor a másik két résznek elmaradását nincs okunk sajnálni. Az első résznek az lett volna célja, hogy az emberi elmét hozzá szoktassa az alázatossághoz, mely ered abból, hogy az ember, mint a math.-ban, kikerülhetlen tételek előtt látja magát. — A »Morale positive« terve olvasható Robinet 295. 296. lapján, s állott volna két részből: 1. la connaissance de la nature humaine, 2. le perfectionnement de la nat. humaine. — Ugyanez időből való a »Catechisme positiviste« (mely a Polit. posit. IV. kötetében található), melyben az új hit össze van állítva.

Folytonos értelmi munka, érzelmi izgatottság s hozzá a tőle követett diaeta 1857-ben egészen tönkre tette volt testi erejét, mi kivált gyomor bajában jelentkezett. Ily gyenge állapotban forró napon hajadon fővel kikísérte az érdemes Vieillard-ot a Père Lachaise temetőbe, a honnan kimerülten s bágyadtan tért vissza. Innen mind gyorsabb lépésekkel közeledett sírja felé. Sept. 4-én reggel még meglehetősen érezte magát; de már este szomorú sejtelmek fogták el lelkét s egy nyugtalan éj után sept. 5-én 1857 este 6 $\frac{1}{2}$ órakor agonia nélkül kilehellte nagy lelkét. Temetése sept. 8-án volt, kevés kísérettel; a Père Lachaiseben nyugosznak hamvai.

Halála után szomorú jelenetek tanuja volt azon lakás, melyben Comte évek során át lakott volt. Comte egy terjedelmes végrendeletet hagyott hátra, melynek végrehajtásával 13 férfit bízott meg Pierre Laffitte elnökle mellett.* E végrendelet némely pontja a házassági szerződésbe ütköztvén Comte asszony megtagadta beleegyezését, kitiltotta Comte akarata ellenére a positivistákat férje lakásából, kit »atheistának és bolondnak« nevezett el s kinek tiszta viszonyát Clotilde de Vaux-val s apólójával Sophie Thomas asszonynyal gyanusította. Minthogy az asszony jogait követelte, kénytelen volt a kötelességet is elvállalni s Comtenak kifizette hátramaradt adósságait. Az asszony nyilvános árverésre bocsátá Comte bútorait, ruháit, s ezen kegyetlen tettevel igazolta Comte nézetét, ki mindig nélkülözte benne a gyengédség női vonását. Mindezekben segédkezet nyújtott neki Littré Emil.

A positivisták áldozatainak végre sikerült az iskola megalapítójának lakását visszaszerezni, s abban évenként tartják mainap is e nagy férfúról való megemlékezésük ünnepét. A positivismus fejlődése s történelme azonban Comte életének leírásába nem tartozik, s azért más alkalomra óhajtjuk elhagyni.

* A végrendelet főpontjait l. Robinet művében 345. l. s. k. A végrehajtók: Audiffrent, De Capellen, Willem de Constant, Rebecque báró, Deullen bankár, Don José Segundo Flores, Foley, dr. meá., Aug. Hadery, Pierre Laffitte, math. tanára, Jos Lonchamp, Fabien Magnin, Papot, prof. math., Robinet, dr. med.; Comte van Limburg-Stirum.

Álljanak végre itt sorrendben Comte összes főművei:

1. Séparation générale entre les opinions et les désirs. 1819. Jul.
 2. Sommaire appréciation de l'ensemble du passé moderne 1820. April.
 3. Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société. 1822. Május.
 4. Considérations phil. sur les sciences et les savants. 1825.
 5. Considérations sur le pouvoir spirituel. 1826.
 6. Examen du traité de Broussais sur l'irritation et la folie. 1828. August.
- E hat dolgozat újra ki lett nyomtatva a Politique positive IV. köt. Appendice-ban.
7. Cours de philos. positive. Paris, 1830—1842. 6 kötet.
 8. Discours sur l'esprit positif. 1844. Febr.
 9. Traité philosophique d'astronomie populaire. 1845.
 10. Discours sur l'ensemble du positivisme. 1848. Jul.
 11. Calendrier positiviste. 1849. (a Polit. pos. 10 kötetében).
 12. Système de politique positive ou traité de sociologie instituant la religion de l'humanité. 1851—1854. 4 köt.
 13. Catéchisme positiviste ou sommaire exposition de religion universelle. 1852. Oct.
 14. Synthèse subjective ou système universel des conceptions propres à l'état normal de l'humanité. T. I. contenant le système de logique positive ou Traité de philos. mathématique. 1856. Nov. 1 köt.

Azon kívül vannak kisebb felhívásai és circularjei. Némely iratai, melyek azonban aligha fognak tanára vonatkozni, a törvénytudományi elnök rendeletére, a végrendelet megsemmisítésekor, egy jegyzőhöz kerültek, a hol most is vannak.

(Folyt. köv.)

Böhm Károly.

okozva; másodszer azáltal, hogy az érzéki-észrehevés végbemene-
nete alkalmával a működő szervek részéről az activ öntudatba-
kényszerüleg újból bevitetnek. — Kétszer egyidőben ingerületbe
ejtett s felélénkített képzetek azonban kell hogy kettős eréllyel
lépjenek föl az öntudat felszínére, mely kétszeres erélynél fogva
bizonyára alkalmassá válnak arra, miszerint az érzéki-észreve-
vésre sokszorozott mértékben öltöztessék reá az objectivitas cha-
rakteristikus bélyegét. De ott, a hol az észrevett tárgy objectiv
létezésének tudata kettősen s azért intesivebben társul az észre-
hevés képzet tömege mellé, ott az észrehevés folyamata egész
teljében is csak mennyileges értelemben szenvedhet el gyarapo-
dást, a mint azt a figyelem lélektani actusa alatt tapasztaljuk.

A figyelem t. i. a határozatlanul irányított figyelem, lélek-
tani művelete tehát végső elemzésben a szervi-érzetek hatalmas
szerepkörének elismerésére vezet, mert azok a figyelem folyama-
tából következtetve az érzéki-észrehevés objectivitásának meg-
ítélésében lényeges szerepet játszani vannak hivatva. Azaz a
szervi-érzetek képzetei az érzéki-észrehevés képzet-tömegében
szintén kell hogy befoglalva legyenek mindakkor, valahányszor
az észrehevés folyamata maga tárgyilagos ingerekre akar visz-
szavezettetni. A hol az érzéki-szerv funkciójáról jel nem támad
az öntudatban, ott az észrehevés képzet-terméke reális száрма-
zásában tagadásba vétetik; a hol pedig ily jel valóban adva
lesz, ott az észrehevést okozó inger tárgyilagos léte minden két-
séget kizárólag elfogadtatik.

Mindezeket szem előtt tartva kísérleteimből végtére kité-
szik az is, hogy a normalis érzéki-észrehevés képzet-
összegében negyedik mellékképzet-csoportként
mindenkor a szervi- vagy zsigerérzetekből fak-
adó szervi-képzetek is társulnak. E csoport képzet-
elemei szintén akként lánczolódnak az eredeti inger alap-képze-
téhez, mint a többi csoportok mellékképzetei, hozzátársulásuk
által bővebb színezetetésben, sokoldalubb markirozásban és hatá-
rozottabb jellegezésben részesítvén azt.

VI.

Ennyi elemi, mondhatni alakító képzet szükséges tehát ah-
hoz, hogy az érzéki-észrehevés folyamata tökéletes legyen.

Sokszerű képzetek társulnak össze minden érzéki észrevezés életbe lépése alkalmával, melyek kísérleteim értelmében következő öt csoportra oszthatók:

1.) az alap-képzetek csoportja, mely az érzéki szervek utján felvett ingerek képzeteit foglalja magában;

2.) az activ öntudatot időazonosan betöltő egyenes ingerképzetek és reprodukált képzetek csoportja, mely az ingerek s az azt körülvevő külvilág, valamint a szemlélő egyénisége közti időszerinti viszonyt adja nekünk tudomásul;

3.) az érzéki-észrevezést kísérő érzületek, mint vasomotorikus képzetek csoportja;

4.) a mozgás-képzetek csoportja, mely a mozgást és térbeli kiterjedést valamint az irányt jelző ismeretek által képviseltetik; s végre

5.) a szervi-érzések képzetecsoportja, melynek folyamánya az érzéki-észrevezés- az objectiv ingertől való függésének tudata.*

Az érzéki-észrevezés tényében tehát egy nagyon szövődményes folyamattal van dolgunk, melynek bonyolódottsága épen abban rejlik, hogy sokszerű heterogeu képzeteket kell egymás mellé társítani, ha az illető észrevezés egész képzet-összege egy való, reális kultárgyként akar megítéltetni, azaz, ha az ingerek létezésében activ öntudatunkból a külvilágba akar projiciáltatni.

És a tárgyilagosságot észrevezés tényleg nem egyéb, mint adott tudomásul vett képzeteknek a külvilágba való kivetítése. — Mert hiszen avval, hogy az elszenvedett érzéki-észrevezés tárgyát nem csak ingerként engedjük érzékszerveinkre behatni, egyszerűen tudomásul vevén az ingert, hanem azonfölül össze is kapcsoljuk azt öntudatunkban a bennünket ugyanakkor érő más ingerekkel, kifestjük ama érzelmekkel, melyeket az inger én-

* Az érzéki észrevezés kiegészítő elemi alkatrészeihez tartoznak még a szavak és nevek képzetei, a melyek az észrevezéshez szintén oda fűződnek s melyekkel az illető ingerokokat illetni szoktuk. Ezeket feleslegesnek tartottam külön felsorolni, mivel a szavak és nevek oly hallási-és mozgási képzetekből vannak összetéve, melyek közül az előbbiek már az időazonosan reproducált emlékképzetek csoportjában, az utóbbiak pedig a mozgás-képzetek csoportjában benfoglaltatnak.

jünkben kelt, viszonyítjuk a térhez és időhez, melyben észreveszünk és függésbe hozzuk saját testi szerveink működésével; valóban nem teszünk egyebet, mint hogy új- meg új, az öntudatban támadó jelek által azon ítéletünknek adunk kifejezést, mely szerint az illető tárgy — mint ingerek — rajtunk kívül létezik.

Végelemzésben e szerint az érzéki észrebevés folyamata tényleges ítéletet rejt magában, mert az egymással kapcsolatba lépő képzetelemek mindegyikének megjelenéséből, mint ugyanannyi psychikus signalból, az észrebevésre kerülő ingertárgy minőségére, térbeli s időbeli viszonyaira valamint én-ünkhöz való magatartására stb. következtetünk. — Mennél fogyatékosabb a felsorolt képzetelemek száma az észrebevés összképzetének alakulásánál, annál hézagosabb azon ítélet is, melyet ennek fonálán az észrevett tárgyról magunknak képezünk. Innét aztán ama nagy különbség, mely a felületes és beható érzéki észrebevés közt létezik, innét azon tökély, melyet a felnőtt ember érzéki-észrebevései mutatnak a gyermekével szemben, és ismét azon lényeges differentia, melyben minden észrebevés képzetegésze részesítettik függőleg a testi- meg lelki- állapottól, függőleg az észrebeveő egyéniségtől és függőleg az észrebevést közvetítő körülményektől.

Ezekről, valamint az érzéki-észrebevésről egyáltalában, mint az ítélet egy neméről, legyen szabad fenti taglalásaim során más alkalommal értekezniem.

Dr. Lechner Károly

m. kir. országos elmebeteg-ápol-
dai igazgató-főorvos.

AZ ÉRZÉKI ÉSZREVEVÉS ELEMI ALKATRÉSZEI.

— Psychophysikai kísérleti tanulmány. —

I.

Miután összes öntudattartalmunk csak azon emlékképzetek tömege által van alkotva és teljesen feltételezve, mely emlékképzetek előrement ingerbehatások nyomaiként az öntudatban visszahagyattak: az érzéki észrevevésnek — mint a külingerbehatás tudomásul vételének — elemei is csak az észrevevés folyamata által megörökített ezen emlékezetképekben keresendők. Hiszen végtére is az emlékképek avagy ingerképek képezik egyedüli alkotó részeit ama értelmi műveletek sokféleségének, melyekből szellemi és kedélyi életünk összes eseményei fölépülnek.

De ha az érzéki észrevevés szolgál első sorban minden lelki működés alapján, és ha öntudatunkban csak arról támadnak fogalmak, itéletek, következtetések stb., a miről érzéseink utján tudomást szereztünk magunknak: nyilvánvaló, hogy az érzéki észrevevés elemei gyanánt valamennyi azon jel szerepelhet általánosságban, a mely az érzéseinkre ható ingerek befolyása nyomán az öntudatban visszamaradt volt. Azaz élettapasztalataink összes emlékképei.

Az élettapasztalatok folyamán szerzett s öntudatunkban felhalmozódott összes emlékképek óriási tömegéből kell tehát kikeresnünk azon elemeket, a melyekből minden egyes érzéki észrevevésünk — mint különálló szellemi folyamat — összetételük. Öntudattartalmunk emlékképei azonban igen sokfélék s az érzéki észrevevés folyamata sokkal bonyolódottabb, semhogy alkat-elemeinek minőségére és mennyiségére nézve oly könnyű volna egyenes következtetést vonni.

Két kérdés merül itt fel, melyek mindegyike a reá adott válaszban tartalmazza egyszersem a megoldást arra nézve is,

a mit az érzéki észrevezés elemeiről tudni kívánunk. Az első kérdés az, hogy miféle minőségűek azon elemi képzetek vagy emlékképek, melyek minden érzéki észrevezés alkalmával az öntudatba felemelkednek? A második pedig az, hogy hányféle ily elemi képzet szükséges ahhoz, t. i. hányféle minőségű, hogy valamely érzéki észrevezés tökéletes legyen?

E kérdésekre való válasz adhatására nézetem szerint nem kínálkozhatik jobb alkalom, mint a kóros vagy tökéletlen érzéki észrevezések tanulmányozása.

Tudjuk, hogy némely ideg- és elmebetegségek kóros érzéki észrevezések kifejlődésére adnak okot. Tudjuk továbbá azt is, hogy e kóros érzéki észrevezések az illető betegeknél majd tökéletes, majd tökéletlen alakban jelennek meg, részben függőleg a betegségtől, részben az egyéniségtől és egyéb külső vagy belső viszonyoktól. E tény az érzéki észrevezés folyamatának tanulmányozására kiaknázható. — Mihelyest t. i. ráakadtunk valamely kóros érzéki észrevezés tökéletlenségének okára: azonnal megtaláltuk az élettani érzéki észrevezés egy alkotó elemét is, mivel tényleg e kimutathatóvá lett hiányból mindenkor ráutalhatunk a normális állapot egy résztényezőjére. És minél több oldalról keresünk ily hézagokat, annál biztosabban alkothatunk magunknak lassanként egy összképet a teljes folyamatról s annak minden egyes alkatrészéről.

Az elmebetegek kóros érzéki észrevezései, úgymint a hallucinatiók, illusiók s más káprázatok kétségtelenül becses adatokat szolgáltatathatnának a kérdés ily értelembeni eldöntéséhez. De a beteg egyének e tárgyban vallomásai nem vehetők számba, nem megbízhatók, még ha egyáltalában megszerezhetők volnának is. Az érzéki észrevezések minden körülmények között subjectiv természetűek maradnak, míg az elmebetegeken jelentkező lelki s szellemi tünetek csak objectiv szemlélés tárgyaivá tehetők. E miatt az érzéki észrevezés hiányait elmebetegeknél elemezés céljából tanulmányozni nem lehet. Sikerülhet ugyan a folyamat létezéséről s lepergéséről nálunk is objectiv jelek által magunknak tudomást szerezni, de a tulajdonképeni subjectiv folyamat boncolgatásába nem ereszkedhetünk.

E meggyőződés által vezéreltetve és az elmebetegek kóros érzéki észrevezéseinek ily irányban tanulmányozását meddőnek

elismerve; igyekezetem oda irányult, abnorm érzéki észrevezéseket önmagánál teremteni, hogy azokat céljaim számára subjectiv uton bönczés alá vehessem. És ezen igyekezetem sikerében biztam annyival inkább, mivel ismeretesekek voltak előttem oly egyének érzéki csalódásai, kik teljesen épelméjűek lévén értelmi műveleteikben, semminemű más zavart soha nem külöltek volt, bizonyosságául annak, hogy egyéb tekintetben szabványos agyműködés mellett is léphetnek fel az érzéki csalódások bizonyos nemei. — Kétségtelen pl., hogy Socrates, Mahomed, Torquato Tasso, Rafael Sanzio, Luther Márton, Pascal, Göthe, Benvenuto Cellini, Jean Paul, Walter-Scott, Cardanus, Van Helmont, Andral Leuret vagy Spinoza elmebetegeknek nem voltak tekinthetők s mégis alá voltak vetve hallucinációknak és pedig nem jelentéktelen mértékben. Socrates egész párbeszédeket folytatott a szemei előtt megjelent Daimonion-nal. Mahomed látományaira alapítá a félvilágot átölelő tanait. Torquato Tasso saját Géniusával mulatott gyakorta s a szűz Mária által vigasztaltatta magát fájdalmaiban. Rafael Sanzio éjjel fölébredvén, ragyogó fénytől környezve látta meg azon idealis arcot, melyet híres Madonna-jában aztán örökre megtestesített. Luther Mártonnak az ördög jelent meg Wartburgban és reá is dobta a jelenségre téntartatóját. Pascal tudományos működései közben egy lángoló mélységet látott íróasztala mellett, mely őt folyvást elnyeléssel fenyegette. Göthe drusenheimi utjában önmagával találkozott, lóháton ülve, szürke mezbe öltözködve, míg phantastikus virágok nyíltak körülte ösvényein. Jean Paul visiója egy leányfej volt és Walter-Scott előtt elhalt barátja, Byron jelent meg egy ablak függöny-redőiben.

Bár mindezen esetekben robustus szellemi étellel biró egyének szenvedték el az érzéki csalódásokat, mégis egyet teljesen tagadásba venni nem lehet, t. i. azt, hogy az illetőknél az érzéki csalódások megjelenését kimutatható, az idegrendszeret lankasztó s kifárasztó körülmények előzték meg.

Egyrészt szemmel tartva azt, hogy subjectiv eredetű képzetek csak reproductio utján lehet az öntudatba teremteni; másrészt pedig azt, hogy ilynemű reproducált képzetek csak akkor fognak a teljes érzéki csalódás s így a valóság érzéki-észrevezés erejéig fokozódhatni, ha sikerül mindazon képzet-eleme-

ket az öntudatba fölvenni, a mely képzet-elemek egy-egy egyszerű érzéki-észrevezés létrejöveteléhez okvetlenül szükségesek; a talált kulcs segédelmével mesterséges érzéki-csalódásokat iparkodtam magamnál reproductió útján létesíteni. Ugy vélekedtem t. i., hogy, ha sikerül előidézni ily káprázatokot és azok tényleg az élettani észrevezés erélyfokát és minémüségét elérhetik; akkor kétségtelen leszen, hogy bennök a tökéletes érzéki-észrevezés minden nélkülözhetlen eleme foglaltatik, a mikor aztán keletkezésükben minden nehézség nélkül vehetők subjectiv elemzés alá. Ha pediglen, mi valószínűbb, ez nem sikerül: akkor ismét azon hiányból, kell kitüntethetni az egyes képzet-elemeket egyenként, a mely hiány éppen megkülönbözteti a mesterséges káprázatot a normális érzéki észrevezéstől és abból támadt, hogy egyes képzett elemek nem voltak reprodukálhatók.

Ily úton hittem az érzéki-észrevezés elemi alkatrészeit megtalálhatni és megismerni. Eredmény csak psychophysikai kísérlet útján volt várható. — Az ide vonatkozó kísérleteket önmagamon eszközöltem és kiaknáztam minden alkalmat arra, hogy bármilyen érzéki-csalódásokat létesítve, azokat, vonatkozással a psychikai reproductiókra, beható megfigyelés tárgyává tegyem.

Bármily körülmények közé helyeztem magamat, bárminő módon cselekedtem azt és bármi nagy erélylyel iparkodtam reprodukálni egyes emlékezetképeimet; sohasem sikerült az, hogy az ily úton öntudatomra erőltetett emlékképek a tárgyilagosságot okozta képzetek értékével bírtak volna. Rendesen e reprodukált képzeteket még oly intenzitásra sem bírtam hozni. — Ha azonban oly körülmények közé helyeztem magamat, hogy hosszabb szellemi munka következtében agyam tetemesen ki volt fáradva idegrendszerem ki lett merülve és föltétlen testi meg lelki nyugalom biztosítása mellett érzékeim elől el tudtam zárni mindenemü ingerbehatást: akkor reproductióim igenis a tényleges érzéki-észrevezés intenzitásáig fokozódtak, és pedig úgyannyira, hogy valóban láttam alakokat, hallottam hangokat, éreztem ízeket és szagokat, sőt tapintottam tárgyakat is. — Egy tényező maradt azonban fen, mely e mesterségesen előidézett, mintegy akarattal teremtett érzéki-észrevezéseimet a hallucinációktól megkülönböztette; s ez az volt, hogy a tárgyilagosság a realitás értékével sohasem léptek öntudatomba. Ellenkezőleg — én nagyon

jól tudtam mindig azt, hogy e képzetek tárgy nélküliek, objectiv inger által nincsenek gerjesztve s azért valódi érzéki-észrevevésekkel össze nem téveszthetők. Ugyanezt vallja különben a hasonló kísérleteket más célból tett többi bűvár is, kiknek legnagyobb része az érzéki csalódásoknak ezen nemét majd a »psychikus hallucinációk« (Baillarger *), majd az »abstract hallucinációk« (Kahlbaum **), majd »fausses hallucinations« (Michéa ***), »pseudohallucinációk« (Hagen †), vagy »hallucinoid állapotok« (Pohl ††) névével illetik.

De ha mesterségesen reproductió által támasztott káprándjaim mindig feltűnően különböztek a normális érzéki-észrevevés képzeteitől: úgy a két folyamat elemeinek összeilleszkedésében lényeges különbséget kellett feltételeznem. Azért a különbség kifürkészésére irányítottam minden törekvésemet, azon reményben, hogy ily úton a talált különbözetből, a hiányuk által szembeütlő, vagy kivételes hozzácsatlakozásuk által feltűnő, egyes elemek lényegére nézve bővebb tájékozást nyerendek.

Kétrendbeli reproductiót különböztethetünk meg; egyiket, mely az agykéreg physiologikus működése mellett, az akarat látszólagos befolyása alatt, mint normális, szabványos visszaemlékezés jelentkezik, és egy másikat, mely az agykéreg már némileg abnormis — mert ellankadt — működése mellett, az akarrattól látszólag függetlenül, mint objectivitással nem bíró phantasma külöli magát. Ez első az ugynevezett visszaemlékezés, a második a phantasia. Az elsőnél a képzetek azon sorrendben, egymásmellettiségben és egymásutánban merülnek fel, a minőben az eredeti érzéki-észrevevésnél mutatkoztak volt: a másikon pedig ettől teljesen eltérőleg szokatlan, szabálytalan összeköttetésekben jelentkeznek azok.

Kísérleteim alkalmával a reproductio mindkét nevezet nemét igyekeztem behatóbb vizsgálat tárgyává tenni. Meg-

* Baillarger: *Archive gén.* 1842. 3. — *Mémoires de l'acad. d. méd.* 1846. Tom. XII.

** Kahlbaum: *Allg. Zeitschr. für Psychiatrie.* Bd. XXIII. p. i. 1866.

*** Michéa: *Du délir. des sensations.* Paris. 1846.

† Hagen: *Allg. Zeitschr. f. Psychiatrie.* Bd. XV p. i. 1868.

†† Pohl: *Der hallucinat. Prozess.* — *Jahrb. f. Psychiatrie.* Bd. III. p. 107. 1881.

figyeltem normalis emlékképeimet, azok minden egyes jellegére nézve részletesen, ép úgy mint a mesterségesen támasztott phantasmákat, összehasonlítván őket a rendes érzéki-észrevezésekkel és megítéltem tapasztalataim eredményéből azt, hogy mennyire képesek, mennyire nem, akár a visszaemlékezési képzetek, akár a phantasmák a valóságos hallucinatio értékéig fokozódni, azaz mennyiben képesek azok, mennyiben nem az érzéki észrevezés mindazon jellegét magukra ölteni, jobban mondva mindazon képzetelemeket magukba zárni, mely jelek és elemek összegükben rá nyomják a valódi érzéki-észrevezésre az igazi tárgyilagosság bélyegét.

Hosszas kísérleteim eredményeként végtére azon meggyőződésre jutottam, hogy a még oly élénk reproductióból származó képzeteim is kivétel nélkül merőn nélkülözték a valódi érzéki-észrevezés számos jellegét és kellékét. Az alap-képzet, azaz azon képzet, melyet érzéki-észrevezéskor az eredeti inger behatása emel az öntudatba, ezen alap-képzet sohasem hiányzott. Láttam hallottam, szagoltam, stb. de a képzetek, melyek ilykép támadtak, csak színt, hangot, izt, szagot stb. hoztak öntudatomra, a nélkül hogy az érzéki benyomások a tárgyilagosságot eredet, a reális létből fakadás jellegeivel bírtak volna. Mintegy meztelenül jelentek meg a képzetek, élettelenül, hiányában az érzéki-észrevezést alkotó azon elemeknek, melyek úgy látszik hivatva vannak a felmerülő képzeteket az objectiv ingerektől való származás signáljaival felruházni.

Akár mozgatlan, czabár képek lettek légyen azok, melyek ily úton szellemi szemeim előtt felmerültek, akár czadar változásban egymást kergető phantasmákként lepték be öntudatom színterét; sohasem leltem fel bennök — a legvigyázóbb kutatás daczára — mindazon jellegeket, melyek segédelmével össze lehetett volna őket téveszteni a reális érzéki-észrevezés képzeteivel azaz a normális és reprodukált észrevezési képzetek közt jellegeikre nézve mindig találtam szembeötlő különbséget. És e jellegekben hittem feltalálhatni a normális érzéki-észrevezés elem alkatrészeit. Lássuk azokat minőségük s hányféleségük szerint közelebről.

II.

Megadva azon viszonyokat, melyek között az említett pseudohallucinációk nálam fel szoktak lépni, egy tarka sora a legélénkebb képzeteknek merült fel előttem, sűrű láncolatban, cadar változatban és többé-kevésbé valamennyi érzékszerveimre kiterjedőleg töltvén be öntudatomat. Egyszerű szinképektől, csillag- meg köralakoktól kezdve a legszövődményesebb tájképekig és legtökéletesebb alakzatokig, számtalan érzéki-észrehevés bukkan fel, folytonos váltakozásban, a nélkül, hogy akaratom ezek minőségét vagy mennyiségét a legkevésbé szabályozhatta volna. Láttam emberarcot, a mikoron épen élettelen tárgyak képét iparkodtam képzeletemben föleleveníteni. Hallottam hangokat, a midőn izérések megjelenését vártam. Éreztem szagokat, a mikor látni készültem valamit és tapintottam tárgyakat, a mikor talán hangokra figyeltem. Szóval sohasem került az a képzet öntudatomba, a melyet akaratommal odaidézni kívántam, hanem mindig váratlan, nem remélt érzéki észrehevések merültek fel, teljes ellentétben az éven jelen voltakkal és semmirendű érthető associationalis viszonyban egymással. — A képek különben a valódiság élénkségével birtak majdnem és elég gyorsan változtak egymással, úgy hogy néha alig birtam őket észlelni. Mihelyest nagyobb figyelemmel kísértem részleteiket, azonnal eltűntek előlem, vagy épen ama részök változott meg, melyet közelebbi szemléletem tárgyává óhajtottam tenni. Így pl. ha láttam egy gyermekarcot — az arcok rendesen ismeretlen vonásokkal birtak — és közelebbről néztem annak szemeit, hirtelen egy nagy orr magaslott ki az ábrázatból, mely sehogysem illett oda. Máskor csak egyes testrészeket, kezeket, lábakat stb. szemléltem. Néha hiányoztak belőle egyes darabok, mintha valamely fényképnek kinyesték volna egy-egy részletét. Ilyképen a legbada rabbb dolgok, a legfurcsább ábrázatok bővöltettek elém, mindannyi csodás kép alakjában, és annál gyorsabban kergetvén egymást, minél inkább iparkodtam őket rögzíteni.

Ugyanez mondható a többi érzékekre vonatkozólag is. — Hallottam madárcsiripelést, fülemilecsattogást, kutyaugatást, macskanyivákolást, szélsüvöltözést, kakaskukokékolást, lódobogást, kocsizörgést, néptömegek raját, gőzsipolást, egész karok

hangversenyét és cigányzenét ép úgy, mint a hogy éreztem különböző illatokat, izeket, hideget, meleget és számtalan tapintási benyomást testfelületemen.

Valamennyi ilyféle képzetnek ama közös sajátága volt, miszerint jól tudtam róluk azt, hogy tárgynélküli képzetek, és miszerint azok akaratom hatáskörén kívül állva jöttek-mentek minden látszólagos összefüggés nélkül, majd teljes épségükben, majd kisebb-nagyobb defectus által alakjukban megnyomoritva, csorbásan megjelenve.

A mi e tünemények függetlenségét illeti az akarattól, e tekintetben azok megegyeztek volna a valódi hallucinatiókkal; de különböztek tőlük abban, hogy nélkülözték azon sajátágos jellegeket, melyeknél fogva e képzetek függése a külső körülményektől s az észlelő személyiségtől rajtuk valamiképp nyilatkozott volna. Azaz azon mellékképzetek hiányoztak mellőlük, a melyek segedelmével időbeli s egyéb viszonyaikra vonatkozólag pontosabb kiegészítést szoktak nyerni a tudomásra jutó képzetek.

Ha láttam pl. képeket, vagy ha hallottam hangokat, — mert a látás és hallás terén keletkezett képzetsorok voltak a legélénkebbek, míg a többi érzékeket illetők inkább háttérbe szorultak — mindig csak idegen alakok, idegen hangok voltak azok, a miket szemlélttem, anélkül, hogy csak valaha némi határozottabb fogalmaim is támadtak volna azok honnan és miért keletkezéséről, azok miként és mikor származásáról, avagy azon viszonyról, melyben e felmerült képek a külvilághoz és az én egyéniségemhez állottak.

Ellenkezőleg viselkednek a való tárgyilagos érzéki észrevevések képzetei. Ezek mindenkor bizonyos mellékképzetek hozzátartozása által bővebb kiegészítést nyernek. — Ha pl. látunk egy mosolygó arcot a valóságban, úgy mindig tisztában vagyunk azzal, vajjon ez arc reánk mosolyog-e vagy sem; ha hallunk egy reális hangot, mindig tudjuk azt is, vajjon bennünket illet-e a szó vagy mást. Azaz oki összefüggésbe tudjuk hozni úgy a nevetést, mint a hangot valamely ugyanakkor szintén érzékeinkre ható küleseménynyel, vagy öntudatunkban felélénkülő emlékkép-csoport megjelenésével. Tehetjük pedig ezt azért, mivel a mosolygást kifejező vonások az arcban és a hangot festő

ezen rhythmus, hangsúly stb. némi kiegészítést nyerne amamellékjelek hozzátársulása által, mely mellékjelek az időszerint öntudattartalmukból fölélnkített képzetek által vannak megadva és arra látszanak hivatva lenni, hogy az eredeti képzetet magát, annak minőségében, kellően karakterisálják. — Személyünkben vagy a körülünk levő külvilágból kiindulólag tehát mintegy az érzéki észrehevések képzeteinek egy csoportja kapcsolódik az illető eredeti elsődleges alapképzelethez, bővebben színezve s körülményesebben markirozva azt. Ezáltal az érzéki észrehevés folyamata lényegében tulajdonképen bizonyos ítélő következtetések folyományának bizonyul, mert egyes mellékképzetekből, mint hozzáfűződő jelekből, az egész érzéki észrehevés minőségére következtetünk.

E karakteristikus mellékképzetek hozzácsatlakozását pseudohallucinatioimhoz sohasem észleltem. Sőt inkább mondhatom, hogy azok épen az említett jellegeket mérőn nélkülözték.

Ha néztem egy ily hallucinált arcot, bármily kifejezés volt is benne, nem voltam képes belőle kiolvashatni azt, hogy e kifejezés benne kinek szól, mi által van okozva vagy mi célt keres. A mosolyt nem bírtam sem rám, sem másra vonatkoztatni, a vig vagy szomorú vonásnak indokát nem tudtam belőle kiolvasni. Ha megütötte fülemet valamely hang, lett légyen az mindjárt saját nevem is, e hang nem volt hozzám intézve, nem eredt személytől, s egyáltalában nem hordta magán azon signálokat, melyeket máskor érzéki észrehevéseim szűkebb megítélésére mindenkor ki tudtam aknázni. És azon körülmény, hogy a látott arcok mindig ismeretlen egyéneket tüntettek elénkbe, szintén azt bizonyítja, mikép a kiegészítő mellékképzetek hiánya elzárta tőlük azon jeleket, melyek egy korábbi érzéki észrehevés képzetét engedték volna bennök felismerni.

Kísérleteimből ezek szerint kiviláglik, hogy a pseudohallucinatioók nincsenek arra képesítve, miszerint — hasonlóan a tárgyilagossághoz — érzéki észrehevések képzeteihez — kellő eszmétársulásba lépjenek az öntudatban időazonosan székelő egyéb képzetek sorával. Ezen érzéki csalódások mindig csak árván, szintelenül szűkelnek fel az öntudat felszínére, nélkülözvén ez okból ama jelek egy részét is, mely jelek által tárgyilagosságot szülemlett képzetekkel össze volnának téveszthetők.

A normális visszaemlékezés képzeiben már inkább — bárha igen tökéletlenül — meg bírtam találni e jeleket. Hiába iparkodtam ugyanis akarattal visszaidézni emlékezetembe valamely képzetet, az ép oly mezitelenül jelent meg mindig előttem, mint akár az akaratlan phantasmák. Egy különbség azonban mégis mutatkozott közöttük, t. i. az, hogy egy-egy, legfőllebb két mellékképzettel négy ki lehetett egészíteni őket. Csakhogy mialatt a második mellékképzet hozzákerestetik az alapképzet-höz, addig rendszerint veszendőbe megyen az első. Ha, hogy példával éljek, egy lovat képzeltem s aztán hozzáképzeltém még, hogy e képzelt ló képzelt mezőn legel; e két képzet még összefért egymással. Mihelyest azonban hozzáképzeltém ezenfelül egy gulyást is, ki a lóra ül, vagy pedig egy kutyát, mely a ló után ugat, akkor az előbbi képzetek vagy azok egy része háttérbe szorúlt. Vagy elveszett a ló, vagy a mező, vagy a kutya szellemi szemeim elől, mert mindhármát megtartani az öntudatban alig sikerült, többet pedig egyszerre elképzelni épenséggel nem lehetett. — Az, hogy lehetséges lett volna ily képzetösszefüggések mellett még a saját személyemet is a képzelt lóval vagy mezővel némi összeköttetésbe hozni, avagy pedig ezalatt egy harmadik személylyel képzeltem párbeszédet folytatni, mindezek dacára még tovább is elképzelve magam előtt a lovat, határozottan tagadásba vehetem. De nemcsak én voltam erre képtelen, hanem bárki mással végeztettem hasonló kísérletet, annak is kivihetetlen maradt az mindéig.

Ebből az következik, hogy mialatt az objectiv érzéki észrevevés tartama közben az élő öntudatba vetített alapképzet mindenkor az ugyanott időazonosan ingerület állapotában létező, azaz tudomásra jutott egyéb képzetek egy — mondhatni óriási — nagy tömegével folyhat össze, saját színezésére, kiegészítésére, jellegeztetésére használván fel azokat: addig az életteni akaratos reproductió, t. i. a visszaemlékezés, valamint a hallucinoid phantasmák alapképzetei a képzetek ily associativ összekapcsolatására képtelenek. A reproductió actusában az emlékképzetek csak soronként, egyenként egymásutáni láncolatban élénkíthetők fel és minden nagyobb képzettömegnek egyidőben való beállítása az élő öntudatba lehetetlen marad.

Ezen kísérletek végeredményéből azon következtetés von-

ható, hogy minden tárgyilagossá eredetű érzéki észrevevés képzetek, a mint az öntudat felszínére tódul, rögtön szoros associatióba lép amaz egyéb képzetek sorával, melyek ugyanakkor időazonosan az öntudatban épen lefolyóban léteztek, avagy associatív úton oda visszaidézettek volt. Szóval, a tárgynak képe, melyet észreveszünk — bárha nem is figyelünk reá — azonnal összeláncolódik szoroson ama képzetek tömegével, mely képzetek ugyanabban a percben öntudatunk felszínére emelkedtek volt. — Így pl., ha egy állattal találkozunk a mezőn, nemcsak az állat képét látjuk magunk előtt, hanem tudomást veszünk egyuttal mindarról, mit körülötte vagy vele kapcsolatban észreveszünk, a mi-ben egyébkor megfigyelt hasonló látványoktól megkülömböztetjük stb., és pedig olyképen, hogy csakis e mellékképzetek hozzájárulásával válik tulajdonképen teljessé az észrevevésre került alapképzet.

Érzéki észrevevéskor tehát a képzetek egy nagy seregét tapasztaljuk mindig egyidőben összefűzhető, mely képzetek kiegészíteni hivatvák az eredeti alapképzetet, bővebben színezvén azt és határozottabb jelleget kölcsönözve neki.

Ilyképen az érzéki szerv útján behatott inger által született alapképzet (látási, hallási, szaglási vagy szervérzéki képzet) mellé a mellékképzetek egy egész complexusa köttetik meg, és pedig olyanok is, melyek directe a külinger által ingerületbe nem ejtettek volt. E képzetcomplexus megmódosítja minőségében a tudomásul vett eredeti képzetet, s értékére nézve megkülönböztetni tanítja azt minden, máskor észrevevés alá kerülő ugyanazonos tárgy képétől.

Az érzéki inger folytán az öntudat felszínére emelt képzet-tömeg alkotó elemei között e szerint nemcsak a direct inger okozta képzetek foglalnak helyet, hanem a mellékképzetek időazonosan az öntudatban megjelennek és ép azért az ott támadó ingerképzetekkel azonnal associatív kapcsolatra lépnek.

Az érzéki észrevevés folyamata tehát nem oly egyszerű, mint a minőnek első pillanatra látszik, hanem valóban nagyon szövevényes. Egy egyszerű példa talán jobban fogja érzékelteni a dolgok menetét.

Legyen e tárgy, melyet látunk, egy egér, s az alapképzet mely e külinger által öntudatunkba tolatik, eredetileg egy látási képzet. Bizonyos, hogy ezen látomány észrevezésekor mi időazonosan hallhatjuk is az állat cincogását, rágcsálását vagy kapargatását s ez által hallási benyomások képzeit is társítjuk a látásiak mellé. De ezenkívül szagolhatjuk is az egér penetrans szagát, szakképzetekkel egészítvén ki az észrevezés képzet-csoportját.

Ily úton tényleg háromféle képzet merült fel öntudatom-bau egyszerre, hogy kölcsönös összetársulása által egy érzéki észrevezésnek szolgáljon alapul. — De evvel az észrevezési-képzet egész teljében, minden elemével s minden jellegével még nem létesült. Mi azt is vesszük észre, hogy ezen érzéki észrevezés nem tiszta reproducálása már megelőző ugyanazos képzeteknek, hanem önálló új észrevezés, mely minden előbbtől határozottan különbözik, mert felismerünk rajta olyan jellegeket, melyek a mostani észrevezés és az azelőtti egérlátások között lényeges differentiókat tüntetnek fel. Vagyis mi annak is jövünk tudomására, hogy mily viszonyban van e látvány összes ugyanakkor öntudatunk felszínére merült többi képzeinkkel. Tudjuk pl. hogy a látott állat háborgat bennünket munkánkban, hogy összerágcsálja holminkat, hogy miként kell elijeszteni, vagy elfogatásáról gondoskodni, hogy merre van az egérlyuk, hogy nappal vagy éjjel látjuk, hogy magányosan vagy társaságban vagyunk a jelenet szemtanui, hogy nincs időnk vele foglalkozni, vagy ellenkezőleg egész figyelmünket e látványnak szentelhetjük stb., szóval észre vesszük azt, hogy az egér képe öntudatunkban a képzetek egy tág körével kapcsolódik azonnal össze, mely mellékképzetek eszközlik azt, hogy a tulajdonképeni alapképzet általuk minőségben megmásíttatik. Más szemmel nézzük azért az egeret vig társaság közepette, a mely mulat megjelenésén, mint komor magányban, kivált ha fontos dologban háborgat bennünket. Sokkal vadabbnak tűnik pl. egy közvetlen közelből látott bika, ha nyílt mezőn áll velünk szemközt, mint ha biztos korlátok mögött észleljük azt.

E példák is igazolják, hogy az érzéki-észrevezés alapképze, a mint az öntudat felszínére tódul, azonnal associatóba lép azon egyéb képzetek sorával s azon ez utóbbiak fonálán szü-

lemlő egész gondolatmenetekkel, melyek ugyanakkor az öntudatban éppen lefolyóban vannak, avagy a felmerült képzet általreproductive ott nyomban fel lettek élénkitve. Képzettársulás jön közöttük létre, mely társulásból ítéletek fakadnak, ezáltal a leg-egyszerűbb érzelmi-észrevezést is már egy szövődményes logikus actussá alkotván. Egy actussá, mely lepergése által bővebb kiegészítést, határozottabb színeztetést s charakteristikusabb jellegeket kölcsönöz az illető észrevezésnek, úgy hogy a szemléző belőlök azon viszonyoknak jó tudomására, mely viszony időazonosan a külvilág és az észrevett tárgy között egyrészt és ez utóbbi meg az észrevező személyisége közt másrészt létezik. Az észlelő belőle megítéli azt, hogy mily körülmények között teszi érzelmi-észrevezést, mily helyen, mily időben, mely tárgyak közepette eszközli azt és megítéli egyszersmind, hogy minő oki viszonyban van az észrevezés a külső körülményekkel és az észlelő egyéniségével, valamint annak időszerinti eleven öntudat tartalmával.*

Érzelmi észrevezéskor tehát, mint az kísérleteimből kiderül, a képzetek egy nagy serege, egy egész complexusa köttetik mindig együvé, mely képzet-complexus a tudomásul vett alapképzetet értékére nézve megkülönbözteti minden máskor észrevezésre került ugyanazonos tárgy képétől, sajátos, minden egyes észrevezésre nézve kizárólagos természetű signálokkal környezve azt. E miatt a folyamat valóságos ítéletet foglal magában és szorosán összekapcsolja a nyert képzetet egyéni időszerinti eleven öntudat-tartalmunkkal.

Mindezekből kifolyólag mondhatjuk, hogy az érzelmi-észrevezés elemei közé első sorban mind azon képzetek tartoznak, melyek az észrevezésre került ingerek szülte képzettel időazonosan az öntudat felszínére kerekednek, legyenek azok akár az észrevezéssel egyidejűleg keletkezett képzetek, akár olyanok, melyek már létező associatív kapcsolatok fonalán az öntudatba ugyanakkor felvonatnak.

* Az eleven öntudat alatt mindig értendő (Stricker szerint) azon képzet-összeg, mely valamely időegységben ingerületbe hozatván, az öntudat felszínére emelkedett s tudomásunkra jő; megkülönböztetésül a potentialis öntudattal, mely öntudatunkban nyugvó, de időszerint tudomásunkra nem jutó összes tapasztalatszerzete emlékképeink tömegét foglalja magában.

III.

Tovább vizsgálva subjectiv uton támasztott érzéki-észrebevéseimet sokszerű megjelenésükben, azon tapasztalatot tettem, hogy azok még egy második lényeges jellegben is szükölködnek feltűnő módon. E második jelleg abban külöli magát, hogy a reproducált képzetek bármikor és bármely körülmények között támadnak is, ke d é l y i é r z e l m e k által kísérve soha sincsenek. Evvel ellentétben a normális érzéki-észrebevés képzettömege mindenkor határozott érzületek kíséretében jelentkezik.

A míg tehát az objectiv észrebevésből fakadó érzéki-képzetek a melléjük párosuló érzelmek által kivétel nélkül szoktak kiváló szineztetésben részesülni; addig az akaratlanul reproducált phantasmák valamint a visszaemlékezési képzetek az érzületeket mindig nélkülözik.

Számtalan kísérletem e tényt mindig újból és újból igazolta. Akár víg, akár bús ábrázatokat láttam; akár szép, akár rüt tárgyak jelentek meg előttem; akár kellemes, akár kellemetlen hangok lepték meg imbolyogva füleimet; akár élvezetes, akár utálatos szagok vonultak el orrom előtt: a minőséget constataálni képes voltam, de nem emlékezem egy alkalomra sem, hogy e phantasmáim által bennem határozott érzelmeket — még ha futólagosan is — keltettek volna. Sőt ellenkezőleg igen jól emlékezem arra, — mivel a sajátság igen kirívóan jelezte magát — hogy azon kedélyi közöny, melyben észlelésük alkalmával mindig léteztem, a legkisebb alteratiót sem szenvedte el általuk. Azonfölül mondhatom, hogy oly látványosságok is, melyek természetük- és váratlan fellépésüknél fogva a leghevesebb vagy legkellemetlenebb érzületeket szokták kiváltani rendes körülmények között, épp az által tüntették ki magukat, hogy kedélyéletemet sehogysem érintették. Nem tudtam pl. gyönyörködni a plastikus zenehangok legbájosabbjaiban; nem birtam megijedni a vadtekintetű oroszlánfej fogcsikorgató képétől; hidegen hagyott a legdrámaibb jelenet; és lelkesülésre képtelen maradtam az ästhetice valóban szép előtt. Akárminő volt az öntudatom előtt elreppenő hallucionid képzet imbolygó alakja, sora vagy változatossága; ke d é l y e m egyaránt nyugodt, szenttelen maradt, nem vévén részt soha a képzetek szokott szinezésében, meztlenül hagyván azo-

kat számomra, úgy, mintha nem is én venném észre őket, mintha nem is én figyelném meg tarkabarkaságukat. Nem ritkán látam éktelenül eltorzított ábrázatokat, fenyegető tekintetű arcokat, vagy a halál jeleit magukon viselő képeket; a nélkül, hogy akár az undor vagy meglepetés, akár a szájalom vagy borzadály érzelve bennem csak minimális mértékben is felkeltetett volna általuk. — Különösen gyakran észleltem ismeretlen hullafejeket, melyek borzasztó elváltozásokon mentek keresztül, ijedelmesen meg voltak csonkítva és mindenesetre kellemetlen látványt nyújtottak volna rendes viszonyok között. Phantasmáim alakjában azonban semilyen érzelm kiváltására hozzá nem járultak.

De nemcsak a látás terén jelentkező képzetek mutatták e sajátságot, hanem a többi érzékek körébe tartozó pseudo-hallucinációk is. Így jöhettek tudomásomra a legkinosabb hangok, melyeknek hallatára máskülönben rendesen a hideg futja végig hátamat, avagy fogaim szoktak csikorogni az általuk keltett kellemetlen érzület behatása alatt; a nélkül, hogy különös affectusokat idéztek volna elő. A legbájosabb ének, a legeragadtatóbb zene is teljesen érintetlenül hagyta kedély életemet, úgy tüntetvén előttem a hangharmoniót, mintha nem is rhythmikus melódiát, hanem csak a kaleidoskop szinképeihez hasonló változó hangképek sorát hallanám harmonikus egymásutánban futva átvonulni öntudatomon. — Mindenesetre a rhythmus és melodia hiánya e pseudo-hallucinatorikus zenében igen feltűnő jelenség és arra utal, miszerint a kívánt érzületek e hangképzetekhez hozzá nem társulnak. — Tényleg figyelemmel elemezve a hangphantasmák e nemét, ki lehetett bennök mutatni az egyes hangok magosságát és mélységét, tehát a lengések számát; a dur- és moll-accordokat, harmoniókat, quinteket, quartokat, octávákat, stb., szóval az együtt hangzások intervalljait; sőt még meglehetett különböztetni a hangszer nemét is, melyből a zene fakadt, vagyis azon hangszinezést, mely a hanghullámok alakjának módosulásából ered: de tulajdonképeni melódiát bennök felismerni sohasem sikerült. A phantasma minden körülmény között csak egy harmonikus hangelegy maradt, semmi más.

Tudjuk azonban, hogy a melódia lényegében nem egyéb, mint bizonyos időszabta rhythmus szerint egymást követő zenehangok sorozata (Volkman, Waitz, Herbart, Wundt). Már a

legrégibb korú népeknek is megvoltak saját melodiáik, daczára annak, hogy consonantiát és zeneharmoniót nem ismertek még. A zene történelme világosan tanúsítja, hogy a zenében a melodikus momentum sok századdal előbb jutott érvényre, mintsem a harmonikus. Legszebben láthatjuk e tényt igazolva az utókor számára fennmaradt ó-skót balladákban*, melyeknek vadoncz jellegű dallama oly élénk szivrehatósággal beszél hozzánk, míg zeneértéket alig képvisel. Ugyanerre vallanak a mainap élő vad néptörzsek énekei is. Végső elemzésben meg a költő kötött beszéde sem egyéb, mint zenenélküli melódia, mint consonantia-mentes rhythmus.

A rhythmus pedig a zenében ugyanaz, mi a műépítészetben a styl, az arányosság, t. i. a dimenziók törvényszerű rende**, tehát tisztán ästhetikus érzületeknek kifolyása. Ott, hol az épületek alkatrészei szabványos térbeli dimenzióik által ästhetikus érzelmeket keltenek bennünk, ott arányosságot, stylszerűséget fogunk találni; ott pedig, hol a hangtömegek alkatrészeinek törvényszerű időben való felosztása hasonló érzületeket vált ki, ott rhythmust, ott dallamot lelünk. Mihelyest a zene megfosztatik az érzelmek kíséretétől, azonnal megszünik melódia lenni és oly kaleidophonikus hangharmonióvá változik át, a minőt phantasmáimban számtalanszor volt alkalmam észlelni.

Hangphantasmáim e sajátságos minősége tehát határozottan a mellett bizonyít, hogy a pseudo-hallucinatiók nemzette képzetek merően nélkülözik a mellékképzetek azon neme általi színeztetést, a mely mellékképzetek az érzelmek tudomásul vételét közvetítik.

A hangphantasmáknál még feltünőbbben külték ez érzület meztelenséget a hallucinoid tápérezéki-észrevevések.

Ismeretes dolog, hogy misem hat reánk meglepőbben, mint az előre nem várt tapérezéki benyomások hirtelen észrevevétele. Még a leggyengébb barátságos vállra-kopogtatás is — szinte ijesztőleg érint bennünket, ha készületlenül talál. Az ártatlan légy okozta szelid bőringer a legkellemetlenebb érzületeket fakasztja, ha akár a testi nyugalom élvezete mellett, akár munka

* Percy: Relics of ancient English poetry. London. 1765.

** M. Lazarus Das Leben der Seele. Berlin. 1882. III. 229. oldal.

folyamában, a már-már kiszabott képzettsoraink láncolatát váratlanul akasztja meg. De ismerve szervezetünk ez érzékenységét tapingerek behatásával szemben, föltűnőnek mutatkozik a pseudo-hallucinativ tap-képzetek azon csorbasága, melyet a velük kapcsolatos érzelmek tekintetében küölnek. Tapérezéki phantasmáim — mondhatom — mindig meglepő hidegen hagyták kedély életemet. Éreztem fagyos kézszorítást, ruházatom ráncigálását, látatlan ajkak forró leheletét, enyhe arcsimogatást, kigyók csúszását s egerek szaladgálását testemen, valamint számos egyéb tapérezéki benyomást; a nélkül azonban, hogy csak egy izben is kellemetlen vagy kellemes érzületek kíséretében lepték volna be azok öntudatomat. Még a meglepetés érzelme sem fűződött hozzájuk, holott hasonló váratlan észrevések normalis viszonyok között legalább is ilyenmü érzület által lettek volna kísérve.

Mindezek igazolják, hogy a reproductio utján létrejött phantasmák nem szoktak érzelmek társaságában életbe lépni. E tekintetben azok csorbábbak még a physiologikus reproductionál, mely utóbbi, ha még oly halaványan is és még oly tökéletlenül, néha a visszaemlékezési képzet mellé némi kedélyérzületeket is enged támasztani, és pedig ugyanazokat, melyek már akkor csatlakoztak az illető képzet mellé, a mikor e képzetek tárgya legelső izben került észrehevés alá. Így pl. sikerül a savanyú almához a kellemetlenség vagy a taknyos ételhez az utálat érzelmét kötn emlékezetben, de csak úgy, hogy azalatt, míg az illető érzelem kifejlődésre jutna, az eredeti képzet, melynek fonalán az előbbit felélesztettük, majd egészen elhalaványul, avagy éppenséggel egészen kiesik az activ öntudatból. Csak az érzelem emlékképe marad meg magában.

De miben áll a kedélyérzelmek lényege? Azok mindig vasomotorikus, azaz az edénymozgató izmokból fakadó érzetek keltette képzeteknek szüleményei. Tudjuk az újabb agy-élettan, s főleg Meynert* úttörő búvárlatai nyomán, hogy az érzelem tulajdonképen nem egyéb, mint kinyomata azon öntudattartalomnak, melylyel működés alatt

* Prof. Th. Meynert: Ueber Fortschritte im Verständniss der krankhaften psychischen Gehirnzustände Wien. 1878. 29. old. — Ueber die Gefühle. Jahrbücher für Psychiatrie. III. Bd. 1882.

levő agyunk saját időszerinti táplálkozási viszonyait tudomásul veszi. A szerint, a mint az agy — funkciója közben — a tápláltatás dyspnoetikus vagy apnoetikus állapotába helyeztetik, azaz az agyműködés, mint élenyülési folyamat élenyszegény vagy élenygazdag viszonyokba jut; bús vagy derült kedélyhangulat váltatik ki. A rosszabbúl vagy jobban való tápláltatás az agy véredényeinek szűkülése vagy tágulása által tételeztetik fel, az edények ürterének változásait pedig az edénymozgató-izmok (vasomotores) eszközlik. Ugy, mint minden izommozgás, az edényizmok mozgásai is bizonyos izomérzeteket löknek fel az öntudatba mozgásképzetek alakjában, a miért is a kedélyhangulatok különböző nemei lényegükben valóságos vasomotorikus képzeteknek mondhatók.

Ily természetű képzetek hiánya okozta phantasmáim csorbaságát, miből kiderül, hogy azok mindennemű objectiv inger által támasztott képzethez hozzá kell hogy csatlakozzanak, ez által melléje egy határozott, a képzet természetétől függő, mert ettől feltételezett érzelmet vagyis kedélyhangulatot társítva. Bármit hallunk, bármit látunk, bármit szagolunk vagy tapintunk, minden e cselekvések közben létrejövő reális érzéki észrevevésünk egy kellemes vagy kellemetlen érzelem által van kísérve. A tetszés vagy visszatetszés, a kedv vagy kedvtelenség, az öröm vagy bú érzelme csatlakozik sokféle változataiban mindenrendű apperceptiókhoz és nemzi ezáltal lelki életünknek összes kedélyi mozgalmait. Ha valami kellemesen hat reánk, iparkodunk azt minél gyakrabban érzékeink elé vezetni, ha pedig kellemetlen benyomást gyakorol, törekedünk attól megszabadulni. Annyi bizonyos, hogy tárgyilagos érzéki észrevevés ily kedélyi érzelem hozzájárulása nélkül nem is képzelhető; minélfogva jogosan következtethető, hogy a vasomotorikus képzetek, azaz az alapképzeteket a szükséges kedélyérzület jellegeivel kiegészítő mellékképzetek, a normalis érzéki észrevevés elemi alkatrészei közé tartoznak.

Az érzéki észrevevés második elemi képzet-csoportját fentiek szerint a kedélyérzelmeket kiváltó vasomotorikus képzetek képezik. Természetesen e képzetek is tulajdonképen oly mellékképzetek gyanánt lépnek fel, melyek az eredeti inger okozta alapképzetekkel összetársulva, ez

utóbbiaknak bővebb szineztetést és határozottabb jellegezést kölcsönöznek s az észrevezés egész folyamatát az ítélet egy folyamatává bélyegzik.

IV.

Figyelemmel kísérve még ezentúl is a subjectív és objectív eredetű észrevezési képzetek közti különbséget, a mellékképzetek egy harmadik csoportja is volt még található, mely a subjectív phantasmáknál mindig hiányzott, míg a tárgyilagos érzéki észrevezés életbelépésekor annak föltétlen jelenléte mindenkor megkívántatik.

E harmadik csoport a mozgás és térbeli kiterjedés tudatát megadó képzetek csoportja. Ez is művileg támasztott phantasmáim képeiben hiányozván, ezáltal vált kimutathatóvá.

Hiába iparkodtam ugyanis kísérleteim alkalmával subjectív képzeteimben mozgást vagy térbeli kiterjedést, helyeződés stb. fölfedezni, ez sohasem sikerült. Phantasmáim csak ködfátyolképekhez hasonlóan jöttek és mentek, majd halványabban, majd élénkebben tűntek elő, sűrű váltakozásban követték egymást, az akarattól teljesen függetlenül jelentek meg és olykor darabosan mint a képzetek részei, törmelékei merültek fel, de soha önálló mozgást nem árultak el. Sőt készülve reá beléjök valami mozgást képzelni, rögtön eltűntek előlem, teljesen másnemű, idegen képzeteknek adván helyet.

De nemcsak önálló mozgásokat nem birtam észlelni rajtok, hanem térbeli kiterjedést sem birtak és tőlem való távolságukat sem tudtam megítélni. Helyzetük és irányuk tekintetében t. i. soha tisztába nem jöttem. Sőt még annak elhatározására is képtelen maradtam, vajjon érzéki észrevezésem tárgyai rajtam kívül léteznek-e vagy bennem? Ha hangot hallottam, nem tudtam, fülemben cseng-e vagy a környezetből jött hozzám. Ha képeket láttam, nem tudtam, a szememben helyezkedtek-e el azok vagy kívül a távolban. Egy szóval a képzetek ingerokának térbeli dimenzióit felismerni nem lehetett, őket a térben localisálni a legjobb akarattal sem sikerült.

Ebből kifolyólag azon meggyőződésre jutottam, miszerint reprodukált phantasmáim mellé a mozgás és a térbeli kiterjedés jellegeit megadó mellékképzetek soha nem sorakoznak, azaz hogy

azok az elemi képzetek, mint characteristikus alkatrészek, egy nemében feltűnő hiányosságot mutatnak.

Nem másként van ez a physiologikus visszaemlékezés képzeivel. Ezek a mozgásra és térbeli kiterjedésre vonatkozó mellékképzetek hozzákapcsolódása által szintén nem nyerhetnek határozottabb kifejezést. — Képesek vagyunk ugyan a reprodukált emlékképekhez némi mozgást társítani, de csak annyiban, amennyiben az akaratunk befolyása alatt álló izmaink több-kevesebb beidegzése által valódi mozgásokat végezünk. Ilyenkor tehát valódi s nem képzelt mozgásról lehet szó.

Ha pl. képzelünk egy forgó, tehát mozgó kereket, sikerül ugyan visszaidéznünk emlékezetünkbe a keréknek a képét, de forgó mozgást benne vagy vele csak akkor hozhatunk létre, ha képzeletben egyuttal kezünk, lábunk, fejünk, szemünk vagy egyéb testrészünk segedelmével forgó mozgásokat teszünk. Tehát szükséges, hogy akaratosan innerváljuk testünk bizonyos izomcsoportjait, és pedig olyanokat, melyek forgó mozgások leírására alkalmasak. — Ugyanezt tapasztaljuk akkor, ha pl. kívánjuk emeltetni az illető alak karját. A képzelt alak mindaddig fog mozdulatlan maradni, míg végre vagy a saját karunkat nem idegezzük be mozgásra annyira, hogy tényleg érezzük az inteniót a mozgásra, vagy pedig szemizmainkkal nem tesszük ezt olyképen, mintha tekintetünkkel kísélni akarnók elejétől végig a képzeletben szándékolt mozgást. Izmainkat nem kell e célból valóban mozgásba hoznunk, bárha a végbevitt mozgás mindenkör nagyban könnyíti a gondolt mozgás elképzelését; csak épen annyira szükséges azokat mozgásra beidegezni, hogy határozott innervatió-érzetek keltessenek bennök. Ezen izominnervatió érzetek adják — tudomásunkra jutva — a tulajdonképeni mozgásképzeteket.

Az e tekintetbeni vizsgálatokat Stricker* eszközölte legelőször, kimutatván, hogy minden öntudatunkba mozgásról felvett képzet utolsó sorban izomérzetek észrehevésén alapszik, és hogy minden mozgásra vonatkozó visszaemlékezésünk centrifugal uton haladó ingerület által közvetített akaratos beidegzés sege-

* Prof. Dr. S. Stricker: Studien über die Bewegungsvorstellungen. Wien. 1882.

delmével eszközöltetik. Szerinte nincs az a motorikus képzetünk, melynek felélénkítések, reproductió útján, egyszersmind határozott izomérzetek ne sugároznának be az öntudatba.

De ha ez így van, akkor minden emlékezetünben felélénkített motorikus képzet valóságos és nem képzelt izomérés által van feltételezve. Dacára ennek egyszerre csak egy-egy mozgás-irányt vagyunk képesek öntudatunkba emlékezés útján visszaidézni. Még Stricker sem tudott magának elképzelni egy mozgó hópelyhekkal telt légkört, mert mindenkor annak csak egy-egy nyugvó phasisai, avagy a pelyhek közül csak egyesek mozgását egyenként birta képzeletében felélénkíteni.

Ebbeli tehetetlenségünk a térbeli kiterjedésre vonatkozó képzetekkel szemben is fennáll. A tárgyak térbeli kiterjedését három dimenzióban egyszerre elképzelni sohasem sikerül. Csak egymásutáni sorrendben, azokat gondolatban mintegy áttapogatva és különböző irányok szerint megmérve lehetséges a három dimenzióban való térbeli kiterjedést elképzelni. Azaz szükséges, hogy az erre nélkülözhetetlen izomérzetek egymásután felgerjesztessenek testünkben.

Mindezekből kiviláglik, hogy a motorikus képzetek felidézése öntudatunkba reproductió útján nem sikerül, miért is phantasmáim és visszaemlékezési képzeteim mellett a mozgásra és térbeli kiterjedésre vonatkozó mellékképzetek mindig hiányoztak. E hiány szintén hozzájárult ahhoz, hogy az illető képzetek csorbák, hézagosak legyenek. Azok nélkülöztek t. i. oly jellegket, melyek nélkül a normalis érzéki észrevevés képzeteivel egyenrangúvá nem voltak tehetőek. De ha a motorikus képzetek is signálként szolgáltak arra, miszerint megkülönböztessük a subjectiv és objectiv eredetű képzeteket egymástól, akkor a normalis érzéki észrevevés képzettömegében kell hogy a motorikus képzetek csoportja is mindenkor kivétel nélkül képviselve legyen.

Ahhoz tehát, miszerint tudomást szerezzünk magunknak valamely észrevevés alkalmával arról, hogy az észrevett tárgy mozog-e vagy sem, hogy tért foglal el és milyent, hogy tőlünk bizonyos kimért távolságban létezik, szóval, hogy azon schematikus térhez, melyet magunknak öntudatunkban alkottunk, meghatározott viszonyban létezik: ahhoz bizonyos mozgási képzetek felélénkülése szükséges.

És honnét származnak öntudatunkban az érzékeink közvetítése által észrevett tárgyak felől jövő, azok mozgásának és térbeli kiterjedésének tudatát megadó mozgási képzetek?

Ezeket tudvalevőleg csak hosszú gyakorlat és sokszerű tapasztalat útján szerezzük meg.

Az újszülött gyermek nem bír még tudomással a tárgyak objectív létezéséről. Érzékei előtt csak képek vonulnak el, melyeknek realitásáról — mint azt Kussmaul, Vierordt, Preyer, Schröder van der Kolk s Burdach bizonyítja — csak hosszabb idő múlva győződhetik meg. A pici tárgyat ép oly mozgással fogja körül, mint a legnagyobbat, a hold után csakúgy kapkod, mint a gyertyavilág után, a szemei elé rohanó tárgyat csak olyannak észleli, mint a messziségben lebegőt, szóval nem bír még fogalommal arról, hogy a tárgyak tőle mily térbeli távolságban léteznek s teriméjük mekkora. Ezen meggyőződést a gyermek idők során keresztül szerzi meg magának, lassanként gyűjtve a hozzá való tapasztalatot, és pedig azáltal, hogy kezével körültapogatja a tárgyakat, lábaival befutja a tért, különböző testrészeivel érinti a dolgokat, szemével azok fölé, alá, mögé s mellé tekint, fejét forgatva s fülét irányítva a legjobb látás s legtisztább hallás térbeli eszközölhetését kipróbálja stb., szóval, igyekszik bizonyos nemű mozgásokat véghezvinni, a mely mozgások épen célszerűeknek mutatkoznak arra, hogy a tárgyak térbeli kiterjedésének megfelelőleg az izomérzeteknek — mint ugyanannyi érzéki észrebevésnek — egy szakadatlan sorát emeljék de egymás mellett az öntudatba. E sokszoros mozgások által végre az öntudatban a mozgásképzetek egy masszív természetű sora támad, mint a térnek schematicus fogalma. Mihelyest azonban a mozgásképzetek e mozaikszerű egymásmelletti-sége kipróbáltatott, az illető izomérzetek emlékképeinek minden újbóli felélesztése alkalmával a schematicus tér határozott jelző képzetek lépnek az öntudatba, miáltal az észlelő az észlelt tárgy térbeli kiterjedéséről vesz tudomást.

Mint hogy pedig minden oly értelmi művelet, mely több képzetnek egymáshoz kapcsolódása által jön létre, itéletet rejt magában; az érzéki észrebevés, mint az érzéki képzetek és a mozgásképzetek együtt hatásából fakadó képzetösszeg, a tárgyak mozgása és térbeli kiterjedése tudatát illetőleg, szintén csak itelő következtetésen alapszik.

Ilyképen a mozgás és térbeli kiterjedés minden öntudatos felfogása motorikus képzetek által van feltételezve. A mozgás-képzetek azon mozgások tudomásvételéből származnak, mely mozgások az illető tárgy észrevevésével egyidejűleg activ öntudatunkba jutnak. Végső elemzésben tehát izomérzetekkel van dolgunk, és pedig olyanokkal, melyek az érzéki érzetekkel egyszerre, azokkal bizonyos associationalis kapcsolaton és mosaikszerű rendben lépnek az öntudat felszínére.

Ezen izomérzetek szülte képzetek képezik az érzéki észrevevés harmadik elemcsoportját.

V.

Láttuk eddig a phantasmák hiányos megjelenéséből következtetve, hogy az élő öntudatba felbukkanó képzetek minden érzéki észrevevés alkalmával nemcsak az időazonosan jelenlevő mellék-képzetekkel és a vasomotorikus képzetekkel társulnak össze, hanem hogy ezenkívül azokhoz mindenkor a mozgási képzetek bizonyos mennyisége is fűződik még.

Az érzéki-észrevevés képzete azonban még evvel sem mutatkozik elemeiben teljesnek. A subjectiv phantasmák megfigyelésekor ugyanis még egy negyedik képzetcsoport tűnik élénken szemünkbe távolmaradása által, ezen hiányosság által t. i. melyet távolmaradásával az illető képzeteknek kölesönöz.

Ha phantasmáimat megfigyeltem és láttam képeket, hallottam hangokat, stb., sohasem birtam tudomással arról, miszerint az én szemem látja vagy az én fülem hallja azokat. Sokszor úgy tündek fel előttem, mintha nem is a külvilágban támadnának, hanem inkább a fejemen vagy testemen belül székelnének szűkebben meg nem határozható helyen. Máskor úgy tetszett, mintha rajtam kívül merültek volna fel a térnek oly részeiben, a honnét érzékszerveinkhez ingerek rendszerint nem is juthatnak. Így pl. nem egyszer láttam egész alakokat megjelenni a hátam mögött, a mikor ágyban feküdvén és fejemet vissza nem fordítván, e képekkel együtt minden kétséget kizárólag lépett fel azon meggyőződés, hogy nem szemeimmel látom azokat, hanem érzékszerveim közvetítése nélkül támadnak azok

a képzeletben. — Érzékszerveim működéséről phantasmáim észlelése alkalmával egyáltalában tudomásom nem volt soha.

Ismét máskor érzékszerveimnek nem szereplése az által jelezte magát e psendohallucinációknál, hogy mintegy ködszerűleg odalehelve, érzékfölötti, tündéries alakban külték magukat, sokszor áttetszőknek mutatkozva, úgy hogy a mögöttük létező tárgyakat (látási képzeteknél) nem voltak képesek elfődni. Ezen tünemény is a mellett szól, hogy ezen észrehevések alkalmával érzékszerveim nem működtek. Hiszen csak az érzékszervekre ingerként nem ható sajátága a tárgyképeknek tüntetheti fel azokat érzékfölöttieknek előttünk. Történik pedig az azáltal, hogy az illető képzeteket az érzéki világba projiciálni nem sikerül. Az ingerület projectiója a külvilágba pedig nem egyéb, mint az ingertől függés tudata. Ezen phantasmáimnál tehát oly képzetek hiányoztak, melyek hírül adták volna nekem azt, hogy érzéki-észrehevésem függésben van valamely külbehátástól mint ingeroktól.

De ha a phantasmákat nem birtam a külvilágba projiciálni még kevésbé sikerült az egyszerű visszaemlékezés szülte reproductio-képzeteknél. — Ezeknél sohasem volt határozott tudomásom arról, hogy az illető érzékszervem működne, de mi több e mellett még azon meggyőződésem is fenállott szilárdan, hogy az ilyképen észrehevésre kerülő képzetek objectiv tárgyak ingere által nem lehetnek nemezve. Érzékszerveimben legfeljebb azt birtam érezni, a mit minden figyelmezés alkalmával máskor is éreznem lehetett, t. i., hogy az érzékszerveket akaratos izommozgások segédelmével másnemű állásba, módosított helyzetbe, vagy másféle feszültségi viszonyba hoztam.

Mindebből kitűnik, hogy a reprodukált képzetek, mint olyanok, nélkülöznek bizonyos jeleket — azaz képzetelemeket — melyek a normális érzéki-észrehevés képzet-tömegében mulhatlanul jelenlőknek feltételezendők akkor, a midőn azokat tárgyilagos inger által támasztottnak akarjuk megítélni. — Mialatt mi nézünk valamely tárgyat, legyen az egy rózsa, az öntudatunkba felemelkedett képzet határozott függési viszonyba lép ezen rózsával, úgy, hogy mi biztos tudomására jutunk annak, miszerint az illető képzetünk csak ezen rózsa mint kültárgybéli inger által okoztatott nem más által.

E meggyőződés az által érlelődik bennünk, hogy észreveszünk azt is, miszerint a mi szemünk, hallási képzeteknél a mi fülünk, stb. az, melyre a rózsa- vagy hang-ból származó inger hat, vagyis miszerint a mi érzékszerveink azok, melyek az inger által a működés állapotába helyeztetek. Egyáltalában észreveszünk azt, hogy a mi saját szervezetünk egyes részei jöttek az inger folytán működésbe. Szerveink tudomásul vett működés-állapota függésbe s oki viszonyba hoz bennünket az észrevett tárggyal, mely viszonyból, associationális ítélet lepergése alakjában, az illető tárgy, rózsa, hang, stb. tárgyilagos, reális létére vonunk következtetést.

Azon tudatot, hogy szerveink működésbe jöttek csak ama functionális elváltozásokból merithetjük, mely elváltozások ezekben a működés ideje alatt életbe lépnek. Mi idegeink segítségével tudomást vagyunk képesek szerezni magunknak minden egyes szervünk időszerinti állapotáról, a mennyiben minden bennök támadt változás az ideg-központnak, agyunknak hirül adatik. E hirülvevés szervi-érzetek, azaz zsigererérzetek alakjában történik, melyek az öntudatot szakadatlan sűrű sorban beépítik.

Ezen szervi-érzeteknek az öntudatba besugarzó és az észrevevési-képzettel egy időben támadó képzetek eszközlük tehát, hogy az észrevett tárgy képzete függőnek ismertetik fel ama ingertől, mely inger a megfigyelés alá került tárgyból felénk kiindul.

Ha érzéki-képzetek teremnek öntudatunkban s mi egyuttal annak is jutunk tudomására, hogy a képzetek ingerét közvetítő érzéki-szervünk functionális állapotban van: két képzet-csoport lepi be egyszerre öntudatunk felszínét, mely kettő egymással társviszonyba lépve szabatosan körülírt ítélet lepergésére ad alkalmat. Ez ítélet abban áll, hogy a functio-támasztotta zsiger-érzetek képzeteiből, mint mellékképzetekből, az időazonosan tudomásul vett érzéki-képzeteknek, mint alap-képzeteknek, reális eredetére következtetünk. A hol az érzéki-képzetek fellépésével egy időben ily szervi-érzetek képzetek nem szállanak az activ öntudatba, ott hasonló ítélet képzésére jogosítva nem vagyunk, a

miért is ott az észrevett dolgokat külvilági reális tárgyakra vissza nem vezethetjük.

A zsiger- vagy szervi-érzetek s azok emlékképeinek ezen szerepkörét legjobban magyarázza a figyelem lélektani folyamata.

Tapasztalatból tudjuk ugyanis, miszerint objectív érzéki észrevevéseink módosulásokat szenvednek el, qualitásukat s intenzitásukat illetőleg, függőleg attól, valjon szülemelésükben szándékoltak voltak-e vagy sem, valjon akarattal figyelünk-e az érzéki ingerre avagy nem? Így pl. ha bármely zenehangot hallunk véletlenül, a hang észrevevésekor nem tűnik fel nekünk abban sem a mellékhangok, sem a felhangok egyike vagy másika, dacára annak, hogy azok tényleg benne foglaltnak s az illető hang zenszinezéséhez hozzájárulnak. De ha előre eltökélt szándékkal lessük a hang észrevevését és figyelmünket fordítjuk a mellék- vagy felhangok valamelyikére, emlékezetünkbe visszaidézve azt előbb, úgy hallgatva meg az illető hangot: akkor e figyelem közbenjárulása folytán valóban észrevevesszük benne azt, a mit észrevenni vártunk, sőt mi több az alaphang mellett az emlékezetből reprodukált mellékhang oly kirívóvá is válhatik, miszerint általa zeneértékére nézve az eredetileg észrevevésre került hang egészen megmásittatik. Ily úton bizonyos hangemlékezetképek reproductiója által az észrevett hangnak teljesen idegen szinezést is adhatunk, olyant, a minővel tényleg sohasem birt, s a melyet csak akkor veszít ismét el, ha a mellétársított reprodukált hangképzet újból feledésbe menni engedtetik. — Ha félhomályban tekintünk meg egy képet, olyankor t. i. a mikor annak csak körvonalait s azokat is homályosan vesszük ki; azonnal meglátjuk a kép detail-jait, mihelyest eszünkbe jut, hogy az illető képet már ismerjük, azaz mihelyest reprodukált emlékezetképek segedelmével a tökéletlen érzéki észrevevést kiegészíteni sikerül. Vagy ha a legjobb falatozás közben egy hajszálra akadunk, az ennek fonalán öntudatunkba felkelő emlékezetképek tömege nemcsak, hogy elfödi az illető étel reális egyébként jó ízét, hanem azt teljesen meg is másítja, mert rossznak, undorítósnak, bűzösnek s több effélének fogjuk izlelni ezentúl.

Értelmi működésünk ezen nemét — mint mondám — a figyelem nevével szoktuk illetni. A figyelem kiszabott emlék-

képzetekre való irányítása megváltoztatja kvalitásábn a külbehatás támasztotta érzéki képzetet.

A figyelem azonban nemcsak ezen alakban képes megmásítólag folyni be az érzéki észrevevésekre. Módosíthatja azokat intenzitásukra vonatkozólag is, oly módon, hogy semminemű határozott emlékképeket nem állít reproductio útján az objectiv ingernek képe mellé, hanem inkább tökéletesen ismeretlen érzéki benyomásokat várva s azok felfogására készülve, határozatlan alakban nyilvánul. — Igy pl. ha valaki azt mondja nekem: vigyázz! most látni vagy hallani fogsz valamit! én azonnal megváltozott öntudattal lesem a bekövetkezendőket, a nélkül, hogy bizonyos ismert emlékezetképek reprodukáltatnának nálam. Az activ öntudatnak ezen megváltozása bizonyos feszültség érzete alakjában lép fel és lényeges valami, mert jobban képesít engem a várandó inger apperceptiójára, jobban, mint a hogy a váratlanul erő ingerek felfogására képes szoktam lenni.

Fechner* és Wundt** ezen feszültségi érzetet izomérzetekre és zsigerérzetekre vezették vissza, hangsúlyozva azt, hogy mindig azon érzékszervünkben lépnek fel, a mely szerv részéről váratik esetleg az érzéki benyomás, azaz, hogy a fülben, ha hangra figyelünk, a szemben, ha látásra készülünk és így tovább. De e ténynek további magyarázatot adni sem Fechner, sem Wundt nem tudott.

Én részemről a figyelem e befolyását egyrészt az érzékszerveinkben mutatkozó feszültségi érzetre, másrészt az érzéki észrevevés folyamatára, szintén behatóbb vizsgálatnak vetettem alája, és találtam, hogy figyelmezés alkalmával — mint azt az illető buvárok leírták — tényleg az egyes érzéki szervekben közelebb meg nem határozható érzetek lépnek fel. Ezen érzetek különös karakterrel soha nem bírnak s öntudatomban csak jelezni látszanak azt, miszerint eme vagy ama érzékszervemben fog valami végbemenni. Mihelyest azonban a várt érzéki észrevevés bekövetkezett, az általa ingerületbe hozott képzetek sokkal intensívabb módon léptek öntudatom felszínére figyelmezéskor, mint máskülönben.

* Fechner: Elemente der Psychophysik. II. 475. old. Leipzig. 1860.

** Wundt: Grundzüge der physiol. Psychologie. Leipzig 1880. 2. Aufl. Bd. II. 208. old.

Ebből azt következtettem, hogy azon sajátos szervei érzetek, melyek érzékszerveimben az észrebevés várandóságának ideje alatt fel lönek élénkítve, intenzitásukban fokozni vannak hivatva a létrejövő képzeteket. — Ha pedig azokat intenzitásukban fokozzák, mi mellett a kvalitást meg nem változtatják, természetükre nézve csak oly emlékezet-képzetek lehetnek, melyek a szülemelő képzettömegben — mint mellékképzetek — ugyanis már befoglalva szoktak létezni, azaz az érzéki észrebevés rendes alakelemeihez tartoznak.

Valamennyi eddig az érzéki észrebevés alakelemeiként felsorolt képzetcsoport közül csakis a szóban forgó szervei érzetek csoportja jöhet itt számításba. Hisz az *activ* öntudatban véletlenül székelő egyéb képzetek rendszeren oly heterogének, hogy csakis a létrejövő érzéki észrebevésnek kvalitását másíthatnák meg, de soha annak intenzitását. A kedélyi érzületek pedig azért nem jöhetnek tekintetbe, mivel, mindig másodlagos természetűek lévén, mint ilyenek egy ismeretlen érzéki benyomás mellé megelőzőleg oda nem állíthatók, különösen akkor, a mikor még azt sem tudhatni, vajon kellemes leszen-e a várt ingerbe-behatás vagy kellemetlen? Ugyanezt mondhatni a térbeli kiterjedést és mozgást markirozó izomérzetek képzeteiről, vagyis a mozgás képzetekről egyáltalánban. Ezek sem lehetnek előkészítőleg az öntudat felszínére tolva soha, mert a bekövetkezendő érzéki benyomás tárgyának térbeli dimenziói, iránya vagy esetleges mozgásai mindig ismeretlenek előre, minélfogva a netán előre reproductiv úton felélénkített motorikus képzetek a később tárgyilagosan felélénkítettekkel nem takarnák egymást. Ellentétes, egymással össze nem eső mozgásképzetek pedig nemhogy kölcsönösen emelnék egymást intenzitásukban, sőt ellenkezőleg csökkentenék mindenkor egymást signalértékük erély fokában.

Csak egyetlen egy lehetőség marad tehát hátra, t. i. az, hogy az észrebevés intenzitását fokozó figyelem psychikus művelete által, a *functionis* készülő szervnek *functionalis* zsigerérzetei ébresztetnek fel előre — reproductio útján — az öntudatban, minek folytán az észrebevésre az objectivitás bélyege kettősen üttetik rá. Először azáltal, hogy az illető szervei-érzetek emlékképei akaratos reproductio útján állítatnak be az öntudatba — ha még oly halványan is — ama bizonyos határozatlan feszültség érzetét

okozva; másodszer azáltal, hogy az érzéki-észrehevés végbemene-
nete alkalmával a működő szervek részéről az activ öntudatba-
kényszerüleg újból bevitetnek. — Kétszer egyidőben ingerületbe
ejtett s felélénkített képzetek azonban kell hogy kettős eréllyel
lépjenek föl az öntudat felszínére, mely kétszeres erélynél fogva
bizonyára alkalmassá válnak arra, miszerint az érzéki-észreve-
vésre sokszorozott mértékben öltöztessék reá az objectivitás cha-
rakteristikus bélyegét. De ott, a hol az észrevett tárgy objectív
létezésének tudata kettősen s azért intesivebben társul az észre-
hevés képzet tömege mellé, ott az észrehevés folyamata egész
teljében is csak mennyileges értelemben szenvedhet el gyarapo-
dást, a mint azt a figyelem lélektani actusa alatt tapasztaljuk.

A figyelem t. i. a határozatlanul irányított figyelem, lélek-
tani művelete tehát végső elemzésben a szervi-érzetek hatalmas
szerepkörének elismerésére vezet, mert azok a figyelem folyama-
tából következtetve az érzéki-észrehevés objectivitásának meg-
ítélésében lényeges szerepet játszani vannak hivatva. Azaz a
szervi-érzetek képzetei az érzéki-észrehevés képzet-tömegében
szintén kell hogy befoglalva legyenek mindakkor, valahányszor
az észrehevés folyamata maga tárgyilagossá akar visz-
szavezettetni. A hol az érzéki-szerv funkciójáról jel nem támad
az öntudatban, ott az észrehevés képzet-terméke reális száрма-
zásában tagadásba vétetik; a hol pedig ily jel valóban adva
lesz, ott az észrehevést okozó inger tárgyilagossá léte minden két-
séget kizárólag elfogadtatik.

Mindezeket szem előtt tartva kísérleteimből végtére kité-
szik az is, hogy a normalis érzéki-észrehevés képzet-
összegében negyedik mellékképzet-csoportként
mindenkor a szervi- vagy zsigerérzetekből fak-
adó szervi-képzetek is társulnak. E csoport képzet-
elemei szintén akként lánczolódnak az eredeti inger alap-képze-
téhez, mint a többi csoportok mellékképzetei, hozzátársulásuk
által bővebb színezettségben, sokoldalubb markirozásban és hatá-
rozottabb jellegezésben részesítvén azt.

VI.

Ennyi elemi, mondhatni alakító képzet szükséges tehát ah-
hoz, hogy az érzéki-észrehevés folyamata tökéletes legyen.

Sokszerű képzetek társulnak össze minden érzéki észrehevés életbe lépése alkalmával, melyek kísérleteim értelmében következő öt csoportra oszthatók:

1.) az alap-képzetek csoportja, mely az érzéki szervek utján felvett ingerek képzeteit foglalja magában;

2.) az activ öntudatot időazonosan betöltő egyenes ingerképzetek és reprodukált képzetek csoportja, mely az ingerek s az azt körülvevő külvilág, valamint a szemlélő egyénisége közti időszerinti viszonyt adja nekünk tudomásul;

3.) az érzéki-észrehevést kísérő érzületek, mint vasomotorikus képzetek csoportja;

4.) a mozgás-képzetek csoportja, mely a mozgást és térbeli kiterjedést valamint az irányt jelző ismeretek által képviseltetik; s végre

5.) a szervi-érzések képzetcsoportja, melynek folyamánya az érzéki-észrehevés- az objectiv ingertől való függetlenségének tudata.*

Az érzéki-észrehevés tényében tehát egy nagyon szövődményes folyamattal van dolgunk, melynek bonyolódottsága épen abban rejlik, hogy sokszerű heterogeu képzeteket kell egymás mellé társítani, ha az illető észrehevés egész képzet-összege egy való, reális kultárgyként akar megítéltetni, azaz, ha az ingerek létezésében activ öntudatunkból a külvilágba akar projiciáltatni.

És a tárgyilagosságot észrehevés tényleg nem egyéb, mint adott tudomásul vett képzeteknek a külvilágba való kivetítése. — Mert hiszen avval, hogy az elszenvedett érzéki-észrehevés tárgyát nem csak ingerként engedjük érzékszerveinkre behatni, egyszerűen tudomásul vevén az ingert, hanem azonfölül össze is kapcsoljuk azt öntudatunkban a bennünket ugyanakkor érő más ingerekkel, kifestjük ama érzelmekkel, melyeket az inger én-

* Az érzéki észrehevés kiegészítő elemi alkatrészeihez tartoznak még a szavak és nevek képzetei, a melyek az észrehevéshez szintén oda fűződnek s melyekkel az illető ingereket illetni szoktuk. Ezeket feleslegesnek tartottam külön felsorolni, mivel a szavak és nevek oly hallási- és mozgási képzetekből vannak összetéve, melyek közül az előbbiek már az időazonosan reprodukált emlékképzetek csoportjában, az utóbbiak pedig a mozgás-képzetek csoportjában benfoglaltatnak.

jünkben kelt, viszonyítjuk a térhez és időhez, melyben észreveszünk és függésbe hozzuk saját testi szerveink működésével; valóban nem teszünk egyebet, mint hogy új- meg új, az öntudatban támadó jelek által azon ítéletünknek adunk kifejezést, mely szerint az illető tárgy — mint ingerek — rajtunk kívül létezik.

Végelemzésben e szerint az érzéki észrebevés folyamata tényleges ítéletet rejt magában, mert az egymással kapcsolatba lépő képzetelemek mindegyikének megjelenéséből, mint ugyanannyi psychikus signalból, az észrebevésre kerülő ingertárgy minőségére, térbeli s időbeli viszonyaira valamint én-ünkhöz való magatartására stb. következtetünk. — Mennél fogatékosabb a felsorolt képzetelemek száma az észrebevés összképzetének alakulásánál, annál hézagosabb azon ítélet is, melyet ennek fonálán az észrevett tárgyról magunknak képezünk. Innét aztán ama nagy különbség, mely a felületes és beható érzéki észrebevés közt létezik, innét azon tökély, melyet a felnőtt ember érzéki-észrebevései mutatnak a gyermekével szemben, és ismét azon lényeges differentia, melyben minden észrebevés képzetegésze részesítettik függőleg a testi- meg lelki- állapottól, függőleg az észrebeveő egyéniségtől és függőleg az észrebevést közvetítő körülményektől.

Ezeokról, valamint az érzéki-észrebevésről egyáltalában, mint az ítélet egy neméről, legyen szabad fenti taglalásaim során más alkalommal értekezniem.

Dr. Lechner Károly

m. kir. országos elmebeteg-ápol-
dai igazgató-főorvos.

DR. PETŐCZ MIHÁLY BÖLCSÉSZETI RENDSZERE.

— Első közlemény. —

Azon írók műveinek tanulmányozása közben, kik Magyarhonban a bölcelet terén tevékenykednek vala, nem minden kíváncsiság s érdekek nélkül vettem kezembe dr. Petőcz Mihály, volt torontálmegyei főorvosnak német nyelven irt s ma már alig kapható bölceleti munkáit.

Többször hallottam említettetni, hogy ez az egyedüli magyar, ki önálló philosophia-rendszert alkotott. A többi úgy nevezett philosophus — mondják — csak idegenek nyomdokain haladt, s kezdve Apácai Cseri Jánostól a legújabb korig csak az idegen a magyar szellem-, érzés- és gondolkodásmódtól elütő rendszerek mezején, a külföldi, jobbjára német írók műveiből böngésztek, ismertetvén azok irányait többnyire kivonatosan vagy alkalmazva a bölceleti gondolkodás legkényelmesebb s hazánkban századokon át legelterjedtebb módját, az eclecticismust — kiválogatják a rendszerek tömkelegéből a szerintök igaz dolgokat. Föl-föltűntek — hallhatjuk tovább hazánk philosophiájáról — időközökben egyes kísérletek, melyek nagy garral, de kevés szerencsévé hirdették, hogy megalkották az önálló, eredeti s minden némettől elütő, a jelen s mult valamennyi rendszereitől különböző magyar philosophiát, de csakhamar kiderült, mint p. o. Hetényi János és Szontagh Gusztáv »sajátlag magyar« úgynevezett »egyezményes, életszépítő, életnemesítő s a valósággal szoros kapcsolatban levő« philosophiájánál, hogy annak számai a leg-sajátosabb germán szellem egyik képviselőjének műveiből vannak összeszöve, s így tulajdonképen az idegen szellemi táplálék van eredeti magyarnak feltűntetve. Ismerve továbbá a philosophiának mai állását hazánkban, mely szerint bölceleti munkátkodásunk alig áll egyébből, mint a külföldi művek ismertetéséből, s mi

több nemcsak a rendszerek tekintetében nem vagyunk önálló művelők, hanem még az idegen rendszerek s irányok bírálatában is a külföldi írókat követjük, a helyett, hogy a magyar ész ítélő széke elé idéznők: ily körülmények között nagyon természetes, hogy fokozott érdeklődéssel s figyelemmel kezdém meg az »önálló rendszert alkotó« hírében álló dr. Petőcz munkáinak tanulmányozását.

Miben áll az orvosnak e rejtélyes philosophiája?

Vajjon csakugyan önálló, az eddig ismert rendszerek alap-gondolataitól független irányt alkotott-e? Vajjon rendszere megfelel-e a magyar érzésnek s visszatükrözi-e a magyar eszt? S ha igen, mi vala annak oka, hogy iskolát nem alkotott, hogy hatása nyomot nem hagyott, s hogy sem korában, sem a mai napig nem lett korszakalkotó a magyar philosophia terén? E kérdések lebegtek előttem, mielőtt iratainak búvárlását megkezdém s átolvasván hátrahagyott munkáit, eloszlott azon reményem, hogy Petőczben eredeti rendszeralkotót sikerült találnom, s csak jobban megerősödött azon meggyőződése, hogy Magyarhonban a philosophiát művelők között eddig csak egy bölcselő vala, kinek lángésszel megalkotott, s egyes tanítványai által némely részében kidolgozott, de fájdalom, kevesek által ismert, philosophiája megfelel a magyar égaljnak, s az ez alatt fejlődő vérmérsékletnek, a magyar szívnek, léleknek s érzésnek — s ez Horváth Cyrill rendszere.

De ha nem mondhatjuk is Petőcz rendszerét teljesen független, önálló gondolkodás eredményének, s alapvonásait tekintve, sokban megegyezik Boscovits s Leibniz philosophiájával, s bár azt sem mondhatjuk, hogy dr. Petőcz M. rendszere a magyar szellem visszatükrözője, mindazonáltal munkáiban oly sok eredeti vonásra, a többi bölcselők eljárásától különböző szellemi tevékeységre, annyi szép, helyenként magasztos, költői szárnyalású gondolatokra, eszmékre találunk, hogy — nem is tekintve azon körülményt, miszerint mindenestre fontos mozzanatot képez a bölcsészet történetében — megérdemli a figyelmet s a tanulmányt.

Életviszonyairól csak annyit sikerült megtudnom, hogy Torontálmegye főorvosa volt, majd Nyitrára költözött, hol mint a kegyesrendűek házi orvosa szerepelt. Munkái mai napság is a

ritkaságok közé tartoznak s csak nagyobb könyvtárakban kaphatók. Tudomásom szerint a következő munkákat írta:

1. »Die Welt aus Seelen«, von Dr. Michael Petőcz. Ofen 1833. 310 lap. Nyomatta Landerer Anna. 2. »Ansicht des Lebens«, von Dr. Michael Petőcz. Ofen, gedruckt mit Johan Gyurian und Martin Bagó'schen Schriften. 78 l. 1838. 3. »Ansicht der Welt«. Ein Versuch die höchste Aufgabe der Philosophie zu lösen, von Dr. Michael Petőcz. Leipzig. Brockhaus, 1838.

E művek mind német nyelven vannak írva. Valószínűleg azért használta e nyelvet, mert a philosopháló közönség figyelmét, ítéletét akarta felkölteni, már pedig a magyar philosopháló elem, valamint mest, úgy Petőcz korában is nagyon csekély lehetett.

Hogy irt-e ezeken kívül más műveket, sokfelé tett kérdézősködésem dacára sem sikerült megtudnom. Főmunkája, melyhez a többi előkészítő, felvilágosító: az 1838-ban kiadott »Ansicht der Welt«. Lássuk ennek alapvető gondolatait, terjesszük elő irányát, célját, feladatát tiszta tárgyilagossággal, hogy elő- és balítélet nélkül mondhassuk ki azután dr. Petőcz philosophiája fölött ítéletünket.

E munka előszavában így szól a szerző: E mű feladata a psycho-idealis világnézet ama tételét bebizonyítani, miszerint a világ az isten eszméinek lelkek által előtűntetett, megvalósított összessége. Értekezik az emberi földi élet tudásra legméltóbb dolgairól: istenről, lélekről, szellemről, kedélyről, világról, állat-, növény-, emberről, az idealismus s realismusról, szóval a methaphysika legfőbb kérdéseiről. Világnézlete — mondja a szerző — sok tanulmányt s utángondolást kíván az olvasótól. Ha nincs is mindenkinek talentuma, de kedvének kellene lenni mindenkinek a speculatiohoz, mely az ész által megismerni törekszik az érzékek által észre nem vehetőt. Nemcsak az érzékelhetők léteznek, nemcsak egyedül ezek ismerhetők meg, hanem az érzékeleg föl nem foghatók megismerésére adatott az ész (Vernunft); ki ezt nem használja — emberi méltóságának meg nem felel; ez a legkítünőbb adomány, mi az embert az állatoktól leginkább megkülönbözteti. Nem henye bámúlásra, szemléltre ékesített föl istennek e csoda temploma, a világ, hanem

a szemléltre kiállított szépség behív a testi szemekkel nem látható szentélybe; az érzékelhető a nem érzékelhető megismerésére szólít föl.

Egy elveszett, de újra felfedezett világ nézlete adatik itt elő, mondja Petőcz. Egyedül, vezető kísérelő nélkül, ismeretlen és sötét utakon kellett megindulnia felfedezési útjára, fenyegető akadályok és ijesztő nehézségek már visszatérésre kényszerítik, de a távolból hangzó hívogató szavatok reményt s bátorságot adának neki, hogy végre óhajainak céljához, azon szigethez ért, hol mindent megtalált, mit az elhagyott hazában nélkülözött; hol érzéki világ helyett, szellemi életet, paradicsomot lelt. De vajon megtalálta-e ezen szigetet, vajon nem álom-utat tőn-e? az ítélheti meg szerző szerint, ki bátor az utat szintén megtenni s csak ez adhat hírt, vajon csakugyan olyanok e szentély tárgyai, ki szintén ott volt. A vándorlási kedvvel bírónak ezen mystikus épülethez a psychoidealismus adja a kulcsot; de az ajtót, észlelve, tanulmányozva, az illetőnek kell kinyitnia és ha elég erőt érez magában, ha elég bátor az érzéki világból a csodás új világba lépni: az sokkal több, ragyogóbb dolgot szemlélhet, mint az itt előadottak.

Hogy orvos ítétre philosophiai tanulmányokkal, tehát hogy hivatásának körén kívül eső tárgyakkal foglalkozik — erre nézve Petőcz következőleg szól: Az egészség és betegség szintén világtünemény s a meddig a világ föl nem oldott talány marad, addig az egyes tünemények szintén megfejthetetlenek maradnak s így az egészség és betegség mivoltát is homály fűdi. A tulajdonképeni cosmologia, a philosophia, az általános világismeret nem akart ezekkel a tüneményekkel foglalatatoskodni s az orvostanra hagyta. Ezen szétszakítás eredménye az lett, hogy egyik sem érte el célját; amaz az összes világtünemények ismeretéhez, ez a beteg világ ismeretéhez el nem juthatott. A beteg világ ismerete csak a részleges ismerete; oly tudás, melynek kezdete, elve, legmagasabb tétele nem önmagában, hanem a philosophiában, az általános világismeretben, a világtünemények összességének ismeretében van. A philosophia szükségel egy legmagasb tantételt, mely az által lesz igaz, ha belőle az összes világtünemények megmagyarázhatók. De hogyan lehetséges ez, ha a philosophia kizárja köréből a beteg világ tüneményeinek vizsgálatát,

melyeken nem is próbálja meg állítólagosan legfőbb tantételének érvényét?

Minden tudás — egy egész; a részleges tudás nem tudás, azért sem a bölcselő orvostan, sem az orvos philosophia nélkül tudáshoz nem juthat. Igazi tudós csak az orvostanilag képzett philosophus és a philosophiában jártas orvos; mindkettőnek egy közös álláspontot kell elfoglalniok; cosmologoknak, világismerőknek kell lenniök, ha az orvostanban vagy philosophiában igazi ismeretekhez akarnak jutni. De a világosságnak felülről kell jönnie; az általános világiismeretnek kell előljárnia; csak az egész világot, a mindenséget átlátó álláspontból lehet a legfőbb elvet az orvostan (Heilkunde) számára megnyerni. A világ nagy talányát megoldó s tüneményeit felvilágosító psychoidealismus világnézetének a betegség s az egészség problémáira is a fő-tételeket megadni tartozik s e tekintetben előtana a gyógytanak, következőleg az orvos joggal foglalkozhatik s kell is foglalkoznia vele.

Ezután szerző könyvének »Bevezetésében« a materialismus, a pantheismus s nihilismus eszméit veszi vizsgálat alá a következő gondolatmenettel; A kutatónak közvetlen tudata van arról, hogy eszméket felfogó ismerő képességgel van ellátva. Az eszméket csak értelmiség producálhatja. Hogy a kutató saját eszméit felfogja — az bizonyos; arról is meg van győződve, hogy vannak neki saját eszméi; de úgy látszik, vannak olyan eszmék is, melyek más értelmiségek eszméi. Vagy talán ez csalódás? Talán a kutatón kívül nincsennek más értelmiségek és a kutató csak saját eszméit fogja föl? Valjon nem saját eszméje-e az is, hogy kivüle más értelmiségek és azok eszméi léteznek? Anynyi bizonyos, hogy a kutató a belsején kívül létező eszméket csak akkor foghatja föl, ha azok úgy vannak előállítva külsőleg, hogy megismerhetők, mert az értelmiségek belsejébe nem láthat. De ki állítá azon eszméket azon értelmiségen kívül, melyhez tartoznak? Maguk az eszmék nem, mert ezek az értelmiség belsejében léteznek — nem is tehetnek semmit. Maga tehát az értelmiség. De mi létezik az értelmiségen kívül, melynek segítségével a belsőleg létező eszméket felfoghatólag előállítja? Milyen ezeknek jellege? Mindenesetre ismerőképesnek kell lenniök; mert az értelem csak akkor állithatja ki eszméit egy másik se-

gélyével, ha ez utóbbival közli, melynek tehát a közlött eszméket föl kell fognia s ismernie. De mi ezen ismeretre képes eszköz? A materialismus szerint minden, téhát az ismeretreképes valami is — materia. De létezik-e tulajdonképen a materia s mi az a materia, e kérdésre Petőcz szerint nem ad feleletet az anyagelviség s a világmagyarázatban ismeretlen helyett csak új ismeretlent nyujt. Mondják ugyan, hogy: ami érzékelhető az materia. Tehát csak az érzékelhető létezik és más nem? Fogadjuk el s haladjunk tovább gondolatmenetünkben.

A létezők, a jelenlevők tehát érzékelhetők, s mint ilyenek összetettek. Az egyszerűek vagy összetettek ismerő képesek-e? Az anyagelviség nézetei e tekintetben — mondja Petőcz — elágazók. Egyik szerint az ismerőképesség az egyszerűséghez van kötve, de nem valamennyi egyszerű ismerőképes, hanem a sok s különböző egyszerűek között vannak ilyenek is, melyeket e párton levő materialista »materialis léleknek« nevez. De miért ismerőképes az egyik, miért nem az a másik? E kérdésre nem adnak kielégítő feleletet s azért a szigorú materialista szerint az ismerőképesség az összetett tulajdona; az összetett pedig sokféle és különböző, de nem ismerőképes egyszerűek vegyülete, tömege. A materialismus e nézete szerint az ismerőképesség, s így az ismerőképes lények, tehát a legmagasabb értelmiség, az isten léte is esetleges; függ az előállításukhoz megkívántató anyagok esetleges összetételétől. Azonkívül hogyan állhat elő az ismerőképesség különböző, de nem ismerőképes egyszerűkből? Hisz az ismerőtehetség nem részekből összeiktatott valami.

Hosszas érvelését korát jellemzően így fejezi be szerző: »Csodálatos, hogy a múlt században a materialismust szellemes emberek követték. Talán először népszerűséget hajhásztak a szűk kormányrendszer körében komoly tanulmányokra magokat nem adható nagy tömegnél, mert ez utóbbi könnyelmű vágyainak a materialismus hizeleg 2. Tetszelegtek maguknak a különös képtelenségek művészi keresztülvitelében, s büszkeséget találtak abban, hogy a tévedést nagy művészi apparátussal, az igazság lászatával vonták be, vagy tetszelegtek maguknak merészségök-

ben, hogy az értelemmel gúnyt űzhettek igazságtalanságok hirdetése által. Lehet mélyebb oka is. Terhes ugyanis a burokba szorított lelkre nézve az igazság magasabb regioiba emelkedhetni: miért is megnyugszik inkább a z igazság látszatában, csak hogy ne kelljen az igazságot neki magának megerőltetéssel s fáradtsággal kutatnia. Tény, hogy az érzékek csalóka tanúságán nyugvó, a látás és a kézfoghatás sphaeráját meg nem haladó s általában az érzéki észrevevés szűk körén túl nem terjedő materialisztikus a múlt században legtöbb hívőt nyert, pedig a materialistikus nézet a művelődésnek legalsóbb fokán maradozó értelem nézete. Mai napság erről annyira meg vannak győződve, hogy valamely nézet megcáfolására elég annyit mondani: materialista, mi annyit tesz, mint képtelenség. Ki a gondolkodó tisztos nevére igényt tart, az pirulnailynézeteket vallani, jól tudván, hogy elárulná az esetben, miszerint vagy nem szerezte meg az igazi gondolkodáshoz szükséges előismereteket, vagy gyakorlás által még nem jutott a valódi gondolkodáshoz megkívántató készséghez, figyelmezettséghez. A materialisták legtöbbször utánimádkozók, kik mesterrüknek szavaira esküsznek, anélkül, hogy az önálló vizsgálódásra hajlamuk vagy képességük lenne.«

Az anyag nem elégíti ki tehát a kutatókat. Talán a lelkek azok, melyek felfoghatóan előállítják az eszméket? De a lelkek egyszerűek, tehát mind egyenlők, az eszmék sokfélék, különbözők; hogyan lennének tehát képesek a különböző és sokféle megismerendőket előállítani az egyszerű és egyenlő lelkek? A gondolkodó ezek után könnyen juthat azon téves nézetre, hogy a kutatón kívül más értelmiségek (Intelligenzen) nem léteznek, következőleg az eszmék, miket a kutatás megismer, csak saját eszméi, tehát más megismerhető nincs, mint az ő eszméi. Nem létezik más, mint a kutató és eszméi, nincs más ismeret, mint

az önismeret. Ime előáll a magát istennek tartó pantheista, állítván, hogy ő a saját eszméit megismerő isten. Tetszik az embernek, hogy ő alvajáró isten, hogy hosszú vándorlási útjában végre tudatának kifejlődésével odajut, mit most homályosan érez, t. i. hogy az isten bennünk és mi az istenben élünk, hogy istennel egyesülünk és hogy a halhatatlanság istenné levés. Majd a nihilizmusra tér át szerző, mint a materialismus s pantheismus végeredményére, s így folytatja: Különböző formákban adatnak elő e nézetek és a korszellem meghajol előttük. Fejtegeti ezután e nézet következményeit a társadalmi életre. Egyrészt a magát istenítő egoistát mutatja be, másrészt a mystikust, ki létét az istenség átmenő mozzanatának tartja, s vágyódik az istenisülés azon boldog pillanata után, midőn teljes tudatára ébred istennélevésének, vagy pedig apathiába esve, egykedvűen nézi a világot s teljes közönyvel tekinti annak szépségeit. Ezek a philosophia sanyarú gyümölcsei, melyek a boldogságot megölve, napról-napra tenyésznek. Ily lesújtó a philosophiai tudat eredménye, azért idegenkednek igen sokan a philosophiai vizsgálatoktól. A materialismusból kiinduló philosophia természetes, hogy hosszú kutatása után is zsákmány nélkül térhet csak haza; ott keres, hol semmit sem találhat, de kísértük meg psychoideatlis úton haladni; fényes, kivilágított szentélybe jutunk, hol mit látni s megismerni óhajtunk, sugárzó fényben tűnik föl előttünk. Ez úton a legfölvilágosabb, a legmegnyugtatóbb eredményhez jutunk, s megtaláljuk mindazt, mit keresünk, mit elvesztettünk: istent, világot, lelkeket, önmagunkat.

Az igazi létezők, a valódi realék az eszmékkel ellátott értelmiségek. Ezek eszméit előállítani lehet a térben létező más értelmiségek által.

Szerző már e helyen kifejezi azon philosophiai meggyőződését, hogy a kutató minden megismert eszméjét kívülről szerzi. de kinek eszméi a térben felfoghatóan előállított eszmék? Bizonyára oly értelmiségéi, ki eszméinek teremtője, kivel egy eszme sem közöltetett, s ki eszméit értelmiségek által tudatja a többi értelmiségekkel, — vagyis e lény — isten, valamennyi eszme teremtője, a legmagasabb értelmiség.

A világ ismerete isten létét föltételczi; nincs isten, nincs világ. A világ megfejtését megelőzi az isten létének bebizonyí-

tása. De az isten létét — mondják a materialisták — nem lehet bebizonyítani! Ők csak létet fogadnak el, isten nélkül.

Vannak ismeretek, — mondja szerző — melyek az érzékelhetőktől szerezettek, s vannak olyanok, melyek a lelkek teremtésekor közvetlenül az istentől közöltettek. Így az isten által nekünk közvetlenül adott ismeret, — a létről és térről való tudás. A lét s tér sem nem real, sem nem ideal, nem intelligentia, nem is idea. Mik tehát? Minden lélek tudja ezt a teremtésekor közvetlenül istentől nyert közlés alapján, de e tudását nem képes más lelkekkel közleni, mi fölösleges volna is, mert mindeikkel közöltetett. A kedélyi tudat jellege ugyanis az, mint a szerző későbbben bővebben kifejti, hogy mással nem közölheti. Így tudja a lélek a teremtéskor istentől közvetlenül vele közölt eszmék alapján, hogyan alkossa burkát, s meg is alkotja, de a burkával saját testével egyesült, s így szellemévé vált lélek nem tudja, hogy ő maga az, ki burkát alkotá, s azt sem tudja, hogyan alkotá! Lelki tudat szellemmel nem közölhető. Hogy mi a tér s lét, — azt sem az érzéki észrehevés, sem az érzéki észrehevésből az értelem útján nem tudja a szellem, hanem megmondja az öntudat, hogy létezik tér s lét. Az öntudat — tudat a létről. A létről a tudat az öntudatban adva van; ha a tudat a létről adva van, adva van maga a lét is, s így isten léte apodictice, cáfolhatlanul be van bizonyítva, mert ha lét van, kell a lét eszményének is lenni, melynek a lét megfelel. Ha eszme van, kell az eszmét előhozó értelmiségnek is léteznie. Eszme, értelmiség, gondolás gondolkodó nélkül nem existál. Az értelmiség azonban különbözik úgy a testtől, mint a lét eszméjétől. Téves tehát, hogy isten — a tiszta lét. Isten nem a lét, mert a lét föltételezve van a lét eszméjétől, melynek a lét megfelel; föltételezve van az értelmiségtől, melynek belsejében a létnek megfelelő eszme foglaltatik. Igaz ugyan, hogy az értelem a létet s a lét eszméjét meg nem előzheti, de másrészt igaz az is, hogy a lét s eszméje az értelmiséget meg nem előzheti. Mindháromnak öröktől fogva kell lenniük, de ebből nem következik, hogy a lét eszméje es az értelmiség egy s ugynnaz, hanem csak az következik, hogy öröktől fogva elválaszthatatlanul együtt vannak.

Az eszme, melynek a lét megfelel — a többiek alapeszmeje. Azon értelmiség, kinek belsejében öröktől fogva jelen van ez

alapeszme, az a legmagasabb értelmiség. A lét tehát föltételezi a legmagasabb értelmiséget; a léttel együtt a legmagasabb értelmiség, az isten léte is adva van. A léteszmében szükségképen valamennyi eszme jelen van, azért teremtője isten az összes eszméknek. Ő az egyedüli, ki eszméket hozhat létre; más értelmiség csak megismerheti ez eszméket. Isten öröktől létező értelmiség, míg a többiek eszméjét, melynek megfelelnek, isten hozta elő. Isten hozta létre a világ eszméjét, mely szerint a teremtés történt.

A lelkek s értelmiségek ismeretképes lények. Az ismeret-höz megismerhető szükséges. A lelkeken kívül isten és eszméi vannak. Ezek ismerhetők tehát meg, de csak akkor, ha az isten eszméi istenen kívül a lelkek számára megismerhetően előállítatnak. Előüntethetők pedig lelkek által.

Kimutatni, hogy érzékíttetnek, testesíttetnek meg isten eszméi a lelkek által, hogyan állítatnak elő az eszmék, hogy megismerhetők legyenek, s bebizonyítani, hogy a világ az isten, lelkek által előállított eszméinek összesége, — ez a philosophia legmagasabb feladata és a psychoidealismus megkísérli a philosophia legmagasabb feladatát megoldani.

E néhány sor Petőcz munkájából eléggé jelzi a sok tekintetben eredeti gondolkodó sajátos irányát s azon törekvését, hogy a létező rendszerek romjain újat építsen s a philosophia sokat taposott terén megtalálja a szerinte igaz, az emberi boldogsághoz vezető utat. Eljárása minden ízében kritikai. Először a létező gondolkodási irányok hiányait, az egyes rendszerek hibáit igyekszik kimutatni, nem foglalkozván a rendszerek egyes képviselőivel, hanem csak a gondolkodási eredménnyel. A létezők hibáinak s ellenmondásainak kimutatása után fölállítja saját tételét akként, hogy szinte látjuk, mint születik agyában a gondolat, s mint készíti el lelkében annak formáját. Magának a tételnek fölállításával nem elégszik meg, hanem maga hozza fel a lehető ellenvetéseket, s csak akkor, ha lelkiismeretesen körül-számolta, megerősítette tételeit — megyen tovább. Azon eljárása hogy rendszere fölépítésénck minden mozzanatát fokozatosan, mintegy szemlélhetőleg tárja elénk, s hogy be enged látni

agyának műhelyébe — mindez bizonyos élénkséget kölcsönöz munkájának. Nem pusztán a talált végeredményt adja elő, hanem láttatja a végeredményhez vezető gondolkodásmenetet is.

Az egyes philosophusokra s tudósokra nem igen reflectál. Találunk egyes idézeteket Aritoteles-, Spinoza- és Platótól, Campanella- és Bayle, Shaftesburytól, de úgy látszik, el akar vonatkozni a személyektől s csak a gondolati eredményt vizsgálja. Munkájában mindössze egy helyen említi meg cáfolgatásai közben a neki nem tetsző irány képviselőjét, midőn t. i. Lenhossék-nak »Darstellung des menschlichen Gemüthes in seiner Beziehung zum geistigen und leiblichen Leben« c. s 1834-ben 2. kiadásban megjelent munkáját meglehetősen élesen bírálhatja.

Módszerének azon élvét, mely szerint a philosophia ne legyen pusztán a fogalmak szövedékéből alkotott légvár, hanem a tapasztalati tudományok adataival oszlopozott szilárd épület, s hogy a jó philosophusnak a tapasztalati tudományokban is jártasnak kell lennie, — ez elvet általán helyeselnünk kell.

Munkájában a természettudomány, az orvostan, az ásvány-, növény- s állattan nagy szerepet játszik, jóllehet rendszerét nem a tapasztalati tudományokból nyert adatok alapján építi föl, hanem először megalkotja rendszerét, s azután illesztgeti e rendszerhez kora tudományainak adatait. Megfordítja tehát a természetes haladást, eljárást, de azért helyesnek tartjuk, hogy a philosophia s az ugynevezett tapasztalati tudományok együttes összműködését hangsúlyozza a philosophiai rendszer megalkotásánál, s általán az egyes ember szíve és lelkének kiképezetésénél. A bölcselek, s a tapasztalati tudományok művelői bár napjainkban is szem előtt tartanak ez elvet; napjainkban, midőn az ugynevezett exact tudósok némely fajánál már divatos rögeszmévé vált az irtózás a philosophiától, mintha a philosophiával való érintkezés által a komoly s higgadt kutatás helyére káprázat s ábrándozás lépne. Petőcz erősen hangsúlyozza a szövetkezést s önkénytelenül eszünkbe juttatja Lotzenak napjainkra vonatkozó szavait: »A philosophia szerencsétlen anya, ki saját gyermekei által keserítettik. Ő, a minden magasabb törekvés anyja, ki arra ösztönöz, hogy a létnek előttünk föl-föltűnő ellentmondásait egy harmoniába egyesíteni tudjuk, — ez anya alig talál már oltalmat azok serkentései és megtámadásai ellen, kik-

nek lelki szemeit épen ő nyitá föl.« Mivé lett volna az óriási haladást tevő természettudomány, ha a philosophia nem nyitotta volna föl az emberek lelki szemeit! Nem célunk fejtegetni a tapasztalati tudományok és a philosophia közt levő meghasonlás kútforrásait, okait. — *Iliacos intra muros peccatur et extra.* — Annyi bizonyos, hogy ez ádáz ellenségeskedés ép úgy akadályozó az egyes tudományok kölcsönös érintkezésére, együttes kifejlődésére, mint káros az egyén harmonikus kiművelődésére.

Minden esetre kívánatos lenne, ha Petőcz elve napjainkban viszhangra találna, s a philosophia karöltve haladna a többi tudományokkal, mert, mint Achelis német bölcselő helyesen megjegyzi, azon egyes ismerettöréseket, miket az egyén egyes tudományokból merít, elvi összeegyeztetésre kell hozni az által, hogy világnézletet kell alkotnia a philosophia segítségével; ha ezt nem teszi, ellenmondásba jön önmagával, szive fellázad értelme ellen, vagy legjobb esetben kénytelen azon compromissumhoz folyamodni, mely szerint a tudományban szigorúan az értelem parancsaira hallgat, a gyakorlati életben azonban, nem törődván a tudomány eredményével, átadja magát gondtalanul a kedély követelményeinek.

Helyesljük Petőcznek azon irányát is, hogy lelke egész tüzével harczol a rideg s napjainkban végleteivel már babonává vált materialismus ellen. E nézet ellen harsogtatott vádjaiabn korunk egyik legkitűnőbb bölcselőjének következő szavait véljük mintegy hallani: »Az emberi szellem összes tévedései között az tűnik föl nekem a legsajátságosabbnak, hogy annyira vetemedhetett, miszerint saját lényét, mit közvetlenül átél, kétségbe vonja, s egy külső természet eredményének mondja, — azon természet szüleményének, melyet csak másodkézből, ép azon szellem közvetítő tudásával ismer meg, melyet megtagadni akar.« (Lotze: »Mikrokosmos.« I., 296.)

Igaz, hogy Petőcz rendszerében nem egy hibára akadunk, igaz, hogy világnézletén bizonyos idealis, költői szín vonul keresztül, — de lehetetlen magasztosnak nem tekintenünk azon egyik alaptételét, hogy e világ nem egy zürzavaros chaos eredménye, hanem az isten eszméinek, az isteni gondolatoknak rendszeres megvalósíttósága.

Ennyit mondhatunk általán Petőcz phiiosphiai irányáról.

Hogy pedig philosophiájának nyitját könnyebben megtalálhassuk s agyának sajátos mozgását annál jobban megleshessük, — célszerűnek tartjuk összehasonlítani rendszerét Fechner G. Th. sok irányban megegyezőb ölcseletével. E német philosophus bizonyos tekintetben Petőcz utódjának nevezhető, s sok vonás, mit Petőcz világosan ki nem fejezhetett az akkori tudományok fejletlensége miatt, azt Fechner a mai kor természettudományának vívmányai mellett sokkal érthetőbben kitüntethetett. A hozzánk időben nem távol eső s korunk szelleme által áthatott Fechner philosophiája fényt derít Petőcz rendszerére is, mely ahhoz oly viszonyban van, mint a csira a kifejlődött, lombozatos fához.

Budapest.

Dr. Buday József.

É R T E S I T Ő.

Thót Ferenc bölcsészettörténelme tanulók, egyszersmind művelt olvasók használatára. 3. köt. Ujkor. Debrecen, 1884. 140 l., 8-ad iv, ára 2 frt 80 kr.

Tizenkét éves ígéret beváltásának eredménye a mű, melynek címét fönt leirtam, s melyet bölcsészettel foglalkozó közönségünknek ezennel bemutatni kívánok. Két elsőbb kötete: az ókor, megjelent 1872-ben, a középkor, megjelent 1874-ben, annak idejében kellő méltatásra lelt lapjainkban. Róluk most csupán az egész mű vázolata kitüntetéséért emlékszünk meg. Így nevezetesen tapasztalhatjuk, hogy Thót az anyagot iskolaszerűen osztotta be, s első kötetének főcímeül Zellerrel bátran azt írhatta volna, hogy: a görög bölcsészet történelme, aminthogy a tárgyalásban is Zellert követi. A második kötet főcíme sem talál teljesen es pedig két okból. Nevezetesen többet foglalkozik az egyházatyákkal, mint a mennyire egy szorosb értelemben vett philosophia-történetnek erre szüksége van. Az egyháztan kifejlődésének leírása nyugodtan bizható az egyháztörténelemre. A másik ok, a miért a középkor címe nem illik a kötetre, az, hogy befoglalja az újkor egy részét is. Hogy többet ne említsek, itt van szó Giordano Bruno-ról, Verulami Baco-ról stb.

Csak így történhetett, hogy a kezünk alatti újkor t Descartes-al kezdi szerzőnk, s a philosophia históriák szokott fonálán menve, hogy csak a főbbeket említsem, Spinoza, Locke, Hume, Leibnitz, Kant Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Schopenhauer életét és philosophemáját tárgyalja elég nagy terjedelemben és hűséggel. A kötetet a bölcsészet legközelebbi multja Német-, Francia- és Angolországban végzi be.

Hogy pedig philosophiájának nyitját könnyebben megtalálhassuk s agyának sajátos mozgását annál jobban meglesshessük, — célszerűnek tartjuk összehasonlítani rendszerét Fechner G. Th. sok irányban megegyezőb ölcseletével. E német philosophus bizonyos tekintetben Petőcz utódjának nevezhető, s sok vonás, mit Petőcz világosan ki nem fejezhetett az akkori tudományok fejletlensége miatt, azt Fechner a mai kor természettudományának vívmányai mellett sokkal érthetőbben kitüntethetett. A hozzánk időben nem távol eső s korunk szelleme által áthatott Fechner philosophiája fényt derít Petőcz rendszerére is, mely ahhoz oly viszonyban van, mint a csira a kifejlődött, lombozatos fához.

Budapest.

Dr. Buday József.

É R T E S I T Ő.

Thót Ferenc bölcsészettörténelme tanulók, egyszersmind művelt olvasók használatára. 3. köt. Ujkor. Debrecen, 1884. 140 l., 8-ad iv, ára 2 frt 80 kr.

Tizenkét éves ígéret beváltásának eredménye a mű, melynek címét fönt leirtam, s melyet bölcsészettel foglalkozó közönségünknek ezennel bemutatni kívánok. Két elsőbb kötete: az ókor, megjelent 1872-ben, a középkor, megjelent 1874-ben, annak idejében kellő méltatásra lelt lapjainkban. Róluk most csupán az egész mű vázolata kitüntetéséért emlékszünk meg. Így nevezetesen tapasztalhatjuk, hogy Thót az anyagot iskolaszerűen osztotta be, s első kötetének főcímeül Zellerrel bátran azt írhatta volna, hogy: a görög bölcsészet történelme, aminthogy a tárgyalásban is Zellert követi. A második kötet főcíme sem talál teljesen es pedig két okból. Nevezetesen többet foglalkozik az egyházatyákkal, mint a mennyire egy szorosb értelemben vett philosophia-történetnek erre szüksége van. Az egyháztan kifejlődésének leírása nyugodtan bizható az egyháztörténelemre. A másik ok, a miért a középkor címe nem illik a kötetre, az, hogy befoglalja az újkor egy részét is. Hogy többet ne említsek, itt van szó Giordano Bruno-ról, Verulami Baco-ról stb.

Csak így történhetett, hogy a kezünk alatti újkor t Descartes-al kezdi szerzőnk, s a philosophia históriák szokott fonálán menve, hogy csak a főbbeket említsem, Spinoza, Locke, Hume, Leibnitz, Kant Fichte, Schelling, Hegel, Herbart, Schopenhauer életét és philosophemáját tárgyalja elég nagy terjedelemben és hűséggel. A kötetet a bölcsészet legközelebbi multja Német-, Francia- és Angolországban végzi be.

Thótot mindenekelőtt nemes conservativismus látszik vezetni műve összeállításában s feldolgozásában. Első sorban tanítványainknak ír s az a meggyőződése, hogy a gyöngé philosophiai képzettségű magyar ifjúság kezébe csak oly kézikönyv való, mely immár megállapodott véleményekről adhat számot. Így pl. az Aristotelesi felfogással homlokegyenest ellenkező amaz újkori tant, hogy a cél eszméje a dolgokban nem, legföllebb a mi értelmünkben mutatható ki, Thót nem találja eléggé érettnek egy kézikönyv számára, s így esik meg, hogy e körülményre Spinoza hosszas s érdekes tárgyalásában nem fektet súlyt, pedig Spinoza állagából a céltan mellőzése önként következik. — A cél kérdésével szorosan összefügg a lélek kérdése. Szerzőnk e tekintetben is conservatív, s így történik, hogy nem látja opportunusnak Humenál kiemelni azt a felfogást, mely a lélekben csupán az öntudat tüneményei sorozatának egységes vonatkozási pontját találja. Aztán szerzőnk kiválóan németléggkörben mozog, úgy látszik az a meggyőződése, hogy a német a per excellentiam philosophus nép. Ez lesz a magyarázata annak, hogy művében egyes másodrangú német philosophok nagyobb helyet foglalnak el s bővebb méltatásra találnak, mint a tudomány mai állása szerint megérdemelnék. Így Herbart, Schelling, Fichte, Leibnitz. Ez utóbbinál bátran kiemelhető lett volna, hogy monasait Giordano Brunotól vette, ez esetben azonban az olasz szerencsétlen philosophot kellett vala magasabb pedestalra állítani. Sőt azon német gondolkodókat is, kik túllépnek szerzőnk conservatív kívánalmain vagy mellőzi, mint például Dühringet, vagy érdemöknél alábbszállítja, például Schopenhauert. Szerzőnk mindez eljárásában csupán egyet sajnálunk, azt hogy legalább a magyar philosophiai törekvések számára nem talált 54 ívre terjedő nagy munkájában egy árva lapocskát sem.

Főntebb már említettem, most ismétlem szerzőnk azon érdemét, hogy philosophjait lehető hűséggel tárgyalja oly irányban, mely átlag dicséretére válik. Legzavarosabb nyelv valamint fogalmak tekintetében a munka bevezetése. Itt él például oly mondat szerkezettel: »a világ ezen megszemléltetésében a keresztyénység által, magunktartásában a világ iránt tényleges (sic!) és nemleges mozzanat foglaltatik« 1. l. Nem elég szerencsével fordítja a német Vorstellen-t, minek tanuja a 14-ik lapon olvasható e mondat: »kétségtelen igazság. hogy én a napot, mint egy kis mozgó, kerek tányért terjesztem elő.« Kant Ding an sich-ének fordítása mindenütt nehézségekre talált, úgy értem, hogy nem csak a magyarban, de egyéb nyelvekben is. Thót e kifejezést használja: a dolog magában, melynél véleményem szerint többet ér Erdélyi János kifejezése: a dolog mivoltja.

E fogyatkozásoktól eltckintve Thót könyve a fáradhatlan őszinte munkás képét mutatja s ohajtjuk, hogy új kiadásában több kritikai elemmel találkozzunk.

Bokor József.

Eduard Reich. Dr. Med. Die Emancipation der Frauen, das Elend und die geistige Überspannung. Grossenhain und Leipzig. Verlag von Baumert und Ronge. 1884. A termékeny író, kinek tömérdek művét ezen munka végén felsorolva találjuk (köztük egyet »Studien über die Frauen« 1875-ből), a női emancipáció mániája ellen írta jelen dolgozatát. A munka bevezetésében az emancipációt a társadalmi nyomor kifolyásául jellemzi, s igen helyesen mondja, hogy »emancipáció a szó szoros értelmében nem létezik«, a mennyiben minden természeti lény a maga ösztönei alapján élni s fejlődni kénytelen. A női emancipáció tehát nem egyéb, mint kiáltás kenyér után, melyet némi exaltált asszony, kiknek hozzá még rossz dolguk sincsen, csupa hiúságból hallat. — Pedig az asszonyt a megkísérlett uton emancipálni nem lehet; a vérnek s egyéb testi nedveknek ösztönetéle is különböző a két nemnél; az agyrendszer kevésbé fejlett, úgy az izomzat is. Ha tehát mégis emancipálni akarják, akkor ez csak a nyomor kifolyása lehet. Az asszony azonban nem alkalmas a tanításra, még a gyerekkerteknél is igazságtalan s a gazdagok gyermekeit protegáló, annál kevésbé lehet rájuk tudományok tanítását bízni, mert — maguk sem értik, kik tanítani akarják; nem alkalmas sem orvosi, sem jogi pályára; az ő helye ott van a családban s azért a társadalomnak megváltoztatása az egyedüli eszköz arra, hogy a nők nyomorát enyhítsük.

Reich a jelen műben is szokásos modorával dolgozik, mely modor, úgy látszik, vénségével együtt folyton durvább és tumultuarisabb lesz. Itt is citatumokat halmoz, minha azokkal lehetne a dolgot megbizonyítani; beszél a legkülönbözőbb dolgokról, sok oldalú olvasottságot feltűntetve. De átható pillantás nem rendezi az iratot. Egészen helyesen (bár nem udvariasan) »Eselei«-nak mondja a nőemancipációt; helyesen a társadalom lelketlenségében, kapzsiságban, pénzvágyban keresi az asszony sokszor szomorú helyzetének okait; helyesen ítéli el az orrfintorgató dámáknak nevetséges arroganciáját, melylyel a férfiakkal egyenlően képeseknek hirdetik magukat a száz grammal könnyebb agyaeskák, helyesen ítél az orvosi pályára tolnakodni szeretőkről, kik legalkalmasabbnak vélik női orvosnak az asszonyt, s épen ezen vállomással együtt azt is vallják, hogy az ilyen női orvosnak előbb nadrágot kell huznia, mielőtt a boncoló terembe lépne. Mindezek és sok más dolgok helyesen vannak megfigyelve. De az egész munka rendszertelen kapkodás, s attól félünk, hogy az emancipátorok kapva kapnak az alkalmon, hogy a jó ügyet is megtámadják, mikor annak ilyen gyenge védői vannak. Mert az egyes tapasztalatnak nyomatéka csak ott van, a hol egységes elvű észjárásnak láncszeme gyanánt érvényesíthető. —k.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.

1. Magyar.

Molnár Rudolf Az önmivelődésről. Böleselettudori értekezés. Budapest, 1884.

Rakodczay Pál. A színészet rendszere. A drámai jellemalkotás eszmei és technikai elvei a színészet történetéből, gyakorlatából vont tanulságok s az élet jelenségeinek megfigyelése alapján tárgyalva. Budapest. Nagel otto könyvk. Ára 1 frt 20 kr.

2. Német.

Bacon Lord. Kleinere Schriften. Übersetzt und erläutert von J. Fürstenhagen. Leipzig. C. F. Winter'sche Verlagshandlung. 4 M.

Bergmann Prof. Dr. Jul. Über den Utilitarismus-Rede. Marburg, 1883. Elwert 75 Pf.

Böse G. Die Elemente der Psychol. u. Logik. Lpz. Brandstetter 1 M. 50 Pf.

Bokorny Dr. Th. Ist die Annahme eines Lebensprincipes nöthig? Entgegnung auf die Schrift: der belebte und der unbelebte Stoff etc. von L. Dressel. Kaiserslautern. Tascher. 60 Pf.

Cohëu Prof. Dr. Herm. Das Prln. der Infinitesimal-Methode u. seine Gesch. Ein Kapitel zur Grundleg. der Erk. th. Berlin, Dümmler 3 M. 60 Pf.

Commer Ernst System der Philos. 2 Abth. Münster, Nasse 3 M. 60 Pf.

Davis A. J. Die Philos. des geistl. Verkehrs. Eine Erklärung moder-ner Geheimnisse. Übersetzt von C. G. Wittig. Leipzig. W. Besser. 3 M.

Glogau S. Die Phantasie. Ein Vortrag. Halle. M. Niemeyer. 60 Pf.

Haberland M. Wie unterscheidet sich die Methode der Mathem. von der Philosophie? Neustrelitz. R. Jacoby. 80 Pf.

Hellenbach L. B. Die Vorurtheile der Menschheit. Ausg. in 3 Bdn. Wien, Braumüller, 12 M.

Hertwig Osc. Die Symbiose o. das Genossenschaftsleben im Thierreich. Vortrag. Jena, Fischer. 1 M. 80 Pf.

Ihering Rud. Der Kampf um's Recht. Wien, Manz. 1 M. 20 Pf. 7 Auflage.

Klaus. Das psychol. Moment in der Sprache. Tübingen, Fues 50 Pf.

Pfleiderer. Lotze's Philos. Weltanschauung nach ihren Grundzügen. 2-te Aufl. Berlin, Reimer. 1 M. 60 Pf.

Schmidt F. Der moderne Materialismns. Dargest. u. krit. beleuchtet. Greifswald, I. Abel. 1 M. 20 Pf.

Seemann O. S. Über den Ursprung der Sprache (Vortrag) Leipzig. Friedrich. 50 Pf.

Stöhr Analyse der reinen Naturwissensch. Kants. Wien. Toep- litz u. Dentsche. 1 M. 60 Pf.

Volckelt J. Über die Möglichkeit der Metaphysik. Antrittsrede — Hamburg, L. Voss. 1 M.

Weismann Aug. Über Leben u. Tod. Eine biol. Untersuchung. Iena Fischer 2 M.

Zimmermann Rob. Ueber Hume's Stellung zu Berkeley und Kant. Wien. Gerold's Sohn. 1 M. 20 Pf.

3. Angol.

Arthur Wm. On the Difference between Physical and Moral Law. Fernley Lecture. 1883. 3 s.

Becketts Sir Edm. A Review of Hume and Huxley on miracles. Fep. 6 d. limp.

Cook F. C. The origin of religion and language. London. Murray. 18 s.

Cox G. W. An Introduction to the Science of Comparative Mythology and Folk Lore. 2 ad Ed. 7 s. 6 d.

Ferrier's I. T. Philos. works. In 3 vols. Vol. 3. Lectures on Greek Philos. new. Ed. 14 s.

Keynes I. N. Studies and exercises in formal logic. London. Macmillan 10 sh. 6 d.

Mann's E. C. Manual of Psychological Medicine and allied nervous Diseases 1 l. 4 s.

Momerie's A. W. Personality the Beginning and the End of metaphysics. 2 ad Edit. 5 s.

Tuke's D. H. Illustrations of influence of the Mind upon the Body in Health and Disease. Ind. Ed. 2 vols. 15 sh.

4. Francia.

Barbier L. La Morale fondée sur l'étude comparée des deux natures de l'homme : l'esprit et la matière. Nouv. ed. 3 Fr. 50.

Chaignet A. Ed. Essai sur la psychol. d'Aristote, contenant l'histoire de sa vie et de ces écrits. 10 Fr. (Ouvrage couronné par l'Institut.)

Guilly E. P. La nature et la morale. 3 Fr.

Guyot, Yves, Études le physiologie Sociale. La Police. 3 Fr. 50

Maldant E. Matière et force. 4 Fr.

Mordret Amb. E. De la folie á double forme circulaire alterne. Mémoire. 6 Fr.

Perrier E. La philosophie zoologique avant Darwin. Paris, Alean. 6 Fr.

Pontsevrez P. D. Cours élémentaire de morale. Morale pratique; principes généraux de la morale; théorie des méthodes scientifiques. 3 Fr.

Quatrefages A. de. Hommes fossiles et hommes sauvages, E'tudes d'anthropol. Avec 209 fig. 15 Fr.

Rondelet A. Philos. des sciences sociales. 3 Fr.